

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Husitská teologická fakulta

Diplomová práce

Benjamin Murrelstein

Vedoucí práce:

PhDr. Lena Arava-Novotná, Th. D.

Autor:

Veronika Šternová

Praha 2014

Anotace

Diplomová práce „Benjamin Murrelstein“ se zabývá životem a prací posledního židovského staršího terezínského ghetta, který se dožil konce války. Práce přibližuje obecně zavedení a funkci židovských rad v době druhé světové války. Konkrétněji popisuje historické okolnosti, které doprovázely práci Benjamina Murrelsteina před a během války a také jeho život dál po konci války a následky, které jeho účast ve vedení přinesla. Dále práce seznamuje s různými pohledy na práci židovských rad a na samotného Murrelsteina.

Annotation

Master Thesis „Benjamin Murrelstein“ introduces life and work of the last *Jewish Elder* of Terezin Ghetto who survived. The Thesis describes a formation of *Jewish Councils* during World War II and their tasks in general. In concrete it describes historical conditions of work of Benjamin Murrelstein before and during the War and also his life after the end of the War and aftermath of his work. Also different perspectives on work of *Jewish Councils* and Benjamin Murrelstein are introduced.

Klíčová slova

Židovský starší, židovská rada, ghetto, oddělení vystěhovalců, spolupráce, kontroverze

Key Words

Jewish Elder, Jewish Council, Ghetto, Emigration Department, Collaboration, Controversy

Poděkování

Ráda bych poděkovala paní PhDr. Leně Aravě-Novotné, Th.D. za cenné rady a připomínky, které mi pomohly tuto práci napsat.

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že jsem předkládanou práci vypracovala samostatně s použitím pramenů a odborné literatury uvedených v seznamu odborné literatury a pramenů. Současně dávám svolení k tomu, aby tato diplomová práce byla umístěna v Ústřední knihovně UK a používána ke studijním účelům.

V Praze dne 26. června 2014

Veronika Šternová

OBSAH

ÚVOD	7
1 VZNIK, VÝVOJ A VÝZNAM ŽIDOVSKÝCH RAD.....	10
1.1 Vznik židovských rad a jeho důvody.....	10
1.2 Hlavní úkoly	12
1.3 Eichmannova Vídeň.....	14
1.3.1 Situace ve Vídni v době před a po anexi	14
1.3.2 Vídeň jako model	16
1.4 Ghetto Terezín a jeho periodizace.....	21
1.4.1 První období	22
1.4.2 Druhé období.....	25
1.4.3 Třetí období	26
1.4.4 Čtvrté období.....	28
1.5 Židovský starší a rada starších v Terezíně	31
1.5.1 Bezmoc židovského staršího a jeho rady.....	32
1.5.2 Problematika židovského vedení.....	34
2 BENJAMIN MURMELSTEIN	36
2.1 Kořeny, rodina, vzdělání	36
2.2 Práce pro IKG	40
2.2.1 Murmelstein úředníkem v oddělení židovského vystěhovalectví	40
2.2.2 Experiment v Nisku	43
2.2.3 Další segregace a situace v době počátku transportů.....	46
2.2.4 Vídeňský Judenrat	49
2.3 Práce v Terezíně.....	50
2.3.1 Murmelstein v rámci nově utvořeného vedení ghetta	50
2.3.2 Období zkrášlování města neboli Stadtverschönerung.....	54
2.3.3 Murmelstein židovským starším.....	55

2.3.4	Život po válce: vězeň číslo 750.....	58
2.3.5	Život v Itálii	60
3	KONTROVERZE.....	62
3.1	Rozdílné pohledy	62
3.1.1	Hannah Arendtová a Raul Hillberg: absence odporu.....	63
3.1.2	Rabinovici, Lederer: najít dělicí čáru mezi spoluprací s nepřítelem a odporem není tak snadné.....	68
3.2	Jaký byl Benjamin Muremelstein	72
3.2.1	Muremelstein ve svědeckých výpovědích.....	72
3.2.2	Adler versus Lederer	76
3.2.3	Navždy kolaborant	79
	ZÁVĚR.....	82
	SEZNAM ODBORNÉ LITERATURY A PRAMENŮ	84
	RESUMÉ.....	88

SEZNAM ZKRATEK:

IKG - Israelitische Kultusgemeinde Wien (Izraelitská náboženská obec Vídeň)

KSČ – Komunistická strana Československa

NSDAP - Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei (Národně socialistická německá dělnická strana)

pozn. - poznámka

RSHA - Reichssicherheitshauptamt (Hlavní úřad říšské bezpečnosti)

SD – Sicherheitsdienst (Bezpečnostní služba)

SS – Schutzstaffel (Ochranný oddíl)

StB – Státní bezpečnost

ŽNO – Židovská náboženská obec v Praze

ÚVOD

Doba před a během druhého světové války patří k nejhorším momentům dosavadní historie Židů. Nacistická ideologie, která označila Židy za své úhlavní nepřátele, spustila proces, který vyústil v masové vyvražďování Židů po celé Evropě. Tento proces měl několik stádií, která postupně obyvatelstvo židovského původu zbavovala nejen materiálních statků, ale také základní lidské důstojnosti. Židé byli vyhnáni ze svých domovů do *ghett* a *koncentračních táborů*, kde většina z nich přišla nakonec i o svůj život. Celý tento proces byl nejen velmi dobře naplánovaný a nakonec i zdařile provedený. K dosažení cíle, tedy odstranění Židů jako svého úhlavního nepřátele, využili nacisté právě je. Podařilo se jim Židy absolutně podmanit a nechat je nevědomky spolupracovat na své vlastní záhubě.

Židé byli donuceni vytvořit *rady*, které se staly prostředníkem mezi židovskou komunitou a nacistickými úřady. *Židovské rady* zaváděly protizidovské zákony a nařízení do praxe, dohlížely na jejich dodržování, podávaly nacistům pravidelná hlášení o komunitě, organizovaly nucené emigrace a nakonec se podílely i na transportech do *ghett* nebo *koncentračních táborů*, kde se formovalo židovské vedení založené na stejném principu.

Členy *židovských rad* byli povětšinou bývalí zaměstnanci náboženských obcí a významní představitelé komunity. Jejich spolupráce s nacistickým vedením způsobila, že se stali mezi svými spoluvězni neoblíbení a často na ně byla svalována vina za utrpení, kterým museli Židé procházet.

Po válce se strhla obrovská vlna kritiky, jež v obecném měřítku odsoudila práci *židovských rad*. Kritici se domnívali, že *rady* nesly spoluzodpovědnost za katastrofální situaci Židů za války. Téma *židovských rad* a jejich představitelů je dodnes silně kontroverzní a je jednou z nejcitlivějších kapitol židovské historie a stejně citlivě by měla být studována.

Tato práce se věnuje životu a práci Benjamina Muremelsteina. Muremelstein se v době po připojení Rakouska k Velkoněmecké říši stal

úředníkem vídeňské náboženské obce, která se pod vedením Adolfa Eichmanna stala vzorem pro později vznikající *židovské rady*. Po deportaci do *ghetta Terezín* se stal členem *vedení ghetta* a později *židovským starším*. Benjamin Murmelstein byl jediným *starším*, který přežil. Po válce byl označen za kolaboranta. Pohled historiků i pamětníků na Murmelsteina je, stejně jako v případě *židovských rad*, velmi ambivalentní a dodnes otevřeným tématem.

Cílem této práce je přiblížit postavu Benjamina Murmelsteina, jeho práci a okolnosti, za kterých byl nucen pracovat. Práce se pokouší zasadit Murmelsteinův příběh do širších historických souvislostí, které jsou důležité k pochopení situace, ve které se on a jeho spolupracovníci nacházeli.

K vypracování této práce byla použita odborná literatura a také prameny, které s osobou Benjaminem Murmelsteinem úzce souvisí. Jedná se o literaturu a prameny, které se věnují tématu *židovských rad*, terezínskému *ghettu* a v neposlední řadě *retribučním soudům* v poválečném Československu. Práce vychází z knih D. Rabinovice „Eichmann's Jews“, z historické trilogie H. G. Adlera „Terezín 1941-45, Tvář nuceného společenství“, z knih Raula Hillberga „Pachatelé, oběti a diváci, židovská katastrofa 1933-1945“ a „The Destruction of the European Jews“, „Adolf Eichmann v Jeruzalémě, zpráva o banalitě zla“ od Hanny Arendtové a studie Zdeňka Lederera „Ghetto Theresienstadt“. Zásadním pro vypracování byl také přepis rozhovoru, který v 70. letech vedl s Murmelsteinem dokumentarista Claude Lanzmann a Murmelsteinův článek v *Neue Zürcher Zeitung*, kde reaguje na nařčení Hanny Arendtové.

Práce je rozdělena do tří částí, které postupně přibližují nejprve vznik a formování *židovských rad* v obecné rovině, poté na dvou konkrétních případech ve Vídni a Terezíně, kde se na jejich vzniku a formování Murmelstein přímo podílel. Poté se práce věnuje přímo Murmelsteinovi, jeho práci a následkům, kterým čelil.

První část přibližuje vznik *židovských rad* a jeho historické souvislosti. Úkolem první části je jasně vysvětlit struktury, funkce a smysl *židovských rad*. Nejprve jsou popsány *rady* obecně. Poté se první část zaměřuje na místa, kde působil Benjamin Murmelstein. Obě popisovaná místa měla

unikátní postavení. Vídeňský systém spolupráce mezi židovskými funkcionáři a nacistickými úřady se stal vzorem fungování *židovských rad*. *Terezínské ghetto* bylo také vzorem. Nacisté ho nazývali *modelovým ghettom* a využívali ho ke své propagandě. Historie obou těchto míst jsou zmíněny právě proto, že na těchto vzorech Murmelstein pracoval. Situace ve Vídni i v Terezíně jsou zasazeny do širšího historického kontextu. Je zde zmapován chronologický vývoj a popsány hlavní charaktery jednotlivých období v době od začátku třicátých let do konce druhé světové války. Jedná se tedy o počáteční problémy s antisemitskými nařízeními austrofašistické vlády ve Vídni, následuje připojení Rakouska k Německu, zavádění *norimberských zákonů* a postupné navázání spolupráce s nacistickými úřady pod vedením Adolfa Eichmanna. Dále práce uvádí a charakterizuje jednotlivá období *ghetta Terezín* až do jeho osvobození. Závěr první části seznamuje se schématem židovského *vedení* v Terezíně. Jsou zde vysvětleny funkce *židovského staršího* a *rady starších* a jejich systém práce.

Druhá část se věnuje životu Benjamina Murmelsteina. Práce se pokouší přinést celkový životopis od narození v Haliči v roce 1905 až do jeho smrti v Římě v roce 1989. První kapitola se věnuje jeho rodině, studiím, literární a historické činnosti a v neposlední řadě období, kdy byl vídeňským rabínem. Další kapitoly seznamují s historickými okolnostmi, které doprovázely jeho rozhodnutí, stát se úředníkem vídeňské náboženské obce. Následuje spolupráce s Eichmannem na nucených emigracích a odsun do Terezína. Závěr druhé části je věnován jeho zatčení a vyšetřování pro kolaboraci a životu v Itálii.

V třetí části se práce zaměřuje na rozdílné pohledy na Murmelsteinovo působení za války, které se velmi záhy po osvobození začaly objevovat. Práce se soustředí hlavně na rozdílné vnímání *židovských rad* a Benjamina Murmelsteina zejména mezi Hannou Arendtovou, Raulem Hilbergem a H. G. Adlerem, kteří se staví vůči působení *židovských rad* a samotnému Benjaminu Murmelsteinovi zvláště kriticky a Zdeňkem Ledrerem a Doronem Rabinovicem, kteří zdůrazňují nutnost individuálního přístupu a zkoumání všech motivů. Snahou bylo, aby třetí část ukázala, že toto téma je stále aktuální.

1 VZNIK, VÝVOJ A VÝZNAM ŽIDOVSKÝCH RAD

1.1 Vznik židovských rad a jeho důvody

Se začátkem druhé světové války se začínají v Německé říši a na jejích okupovaných územích objevovat v rámci židovských komunit takzvané *Judenräte*, tedy *židovské rady*. K jejich vytvoření na okupovaných polských územích vydal směrnicí již 21. září 1939 šéf policie a *Hlavního úřadu říšské bezpečnosti* (dále jen *RSHA*) Reinhard Heydrich.¹ Oběžník zasláný všem velitelům *Einsatzgruppen*² v Polsku obsahuje základní struktury a funkce *rad*,³ které se podle⁴ ustanovovaly také ve střední a západní Evropě. Jediným významným rozdílem bylo to, že ve střední a západní Evropě byl aplikován zemský princip. Na východě se naopak *rady* ustanovovaly téměř v každém městě, kde se nacházela židovská komunita.⁵ *Židovské rady* postupně nahradily původní samosprávné židovské orgány. *Rady* se tak staly prostředníkem mezi nacistickými autoritami a vlastní židovskou komunitou, jelikož pouze někteří její představitelé směli s úřady komunikovat. Zároveň byly pod přísným dohledem nacistických úřadů, které je úkolovaly.

Model *rad* byl vytvořený ve Vídni a následně aplikován v ostatních oblastech, které patřily pod sféru vlivu Německé říše i v rámci ní samotné. Zde se aplikoval princip zemské správy. Centry byly Vídeň, Berlín a Praha.⁶ Roku 1941 bylo založeno *ghetto Terezín*, kde byla *rada* složena ze zástupců jmenovaných měst.

Některé oblasti však z různých důvodů nevytvořily *rady* vůbec. Jedním důvodem bylo přikročení k okamžitým masakrům židovských obyvatel, jako například v Srbsku nebo Chorvatsku. *Rady* nevznikly ani v Dánsku a Itálii.

---

¹ Trunk, Isaiah: *Judenrat, The Jewish Councils in Eastern Europe under Nazi occupation*, The Macmillan Company, New York, 1972, str. 2-4.

² Pohotovostní jednotky vyslané na okupovaná území. Jejich úkolem bylo zpacifikovat obyvatelstvo a odstranit nežádoucí osoby.

³ Trunk, Isaiah: *idem*.

⁴ Hyndráková, A.; Machatková, R.; Milotová, J.: *Denní rozkazy Rady starších a Sdělení židovské samosprávy. Terezín 1941-1945*, Sefer, Praha, 2003, str. 13.

⁵ Hilberg, Raul: *Pachatelé, oběti, diváci, Židovská katastrofa 1933 – 1945*, Argo, Praha, 2002, str. 103.

⁶ *Židovská náboženská obec v Praze* byla řídicím orgánem pro celý Protektorát. Ve srovnání s ostatními oblastmi zde žil menší počet Židů. Proto byla náboženská obec zrušena a nahrazena *Židovskou radou* až k 8. 2. 1943. Viz Hyndráková, A.; Machatková, R.; Milotová, J.: *op. cit.* str. 13.

Oficiální představitelé těchto dvou zemí odolali německému nátlaku. Další oblastí, kde *rada* nevznikla, byly Athény, kde představitelé židovské komunity odešli do ilegality do hor. Nenašel se tedy nikdo, kdo by mohl *Radu* řídit.⁷

Personální složení *židovských rad* se většinou nelišilo od původních samosprávných organizací z dob míru. Zasedali v nich bývalý funkcionáři židovských obcí či jiných židovských organizací, kteří již měli zkušenosti s vedením.⁸ Díky tomu se zachovala kontinuita, která zajistila, že se *rady* v počátcích své existence nemusely potýkat s organizačními zmatky. Základním předpokladem pro členy byla znalost němčiny. Většina *rad* se ve svých řadách vyvarovala přiznaných komunistů, ortodoxních Židů nebo žen.⁹ Odmítnout práci pro *židovskou radu* mohlo však znamenat i smrt.¹⁰

Vznik *rad* měl mnoho důvodů. Jako hlavní motivy lze zařadit dva body. Za prvé, nacisté nikdy nevytvořili samostatný úřad, který by se zabýval pouze takzvanou *židovskou otázkou*. Neexistovalo žádné centrální řízení.¹¹ Postupná likvidace židovského obyvatelstva zahrnovala tolik aspektů, že se krok za krokem vytvořily na ministerstvech a dalších úřadech samostatné referáty a oddělení, které se zabývaly administrativou jednotlivých faktorů. Například ministerstvo školství se zabývalo eliminací židovských vědců, učitelů a studentů, místní správy zase měly dohlédnout na omezení volného pohybu, banky zprostředkovávaly přebírání židovských firem a tak dále.¹² Aby se všechna nařízení a rozhodnutí dostala hladce ke všem příjemcům, bylo zapotřebí vytvořit jeden komunikační kanál, který bude schopen o nařízeních a postupech informovat celou komunitu.

Druhým motivem vzniku *židovských rad* bylo přetvoření samostatných řídicích orgánů židovských komunit ve výkonný nástroj v rukou nacistických autorit.¹³ Josef Polák a Karel Lagus dále uvádějí, že za rozhodnutím zřídit

---

⁷ Hilberg, Raul: *Pachatelé, oběti, diváci, Židovská katastrofa 1933 – 1945*, op. cit. str. 104.

⁸ Například Josef Löwenherz byl ve vedení vídeňské *Kultusgemeinde* od anexe Rakouska v březnu 1938 až do konce války. Viz Rabinovici, Doron: *Eichmann's Jews, The Jewish Administration of Holocaust Vienna, 1938 – 1945*, Polity Press, Cambridge, 2011, str. 191.

⁹ Hilberg, Raul: *Pachatelé, oběti, diváci, Židovská katastrofa 1933 – 1945*, op. cit. str. 104.

¹⁰ Wistrich, Robert, S.: *Hitler a holocaust*, Slovart, Praha, 2008, str. 103.

¹¹ Hilberg, Raul: *Pachatelé, oběti, diváci, Židovská katastrofa 1933 – 1945*, op. cit. str. 31.

¹² Hilberg, Raul: *Pachatelé, oběti, diváci, Židovská katastrofa 1933 – 1945*, op. cit. str. 32 – 33.

¹³ Rabinovici, Doron: *Eichmann's Jews...*, op. cit. str. 42.

rady, a později v táborech také pod ně spadající *samosprávy*, bylo způsobit díky privilegovanému postavení některých osob rozkoly v rámci židovských komunit. Tato situace snižovala možnosti organizovaného odporu.¹⁴ *Rady* se tak staly nedílnou součástí soukolí, které pracovalo na likvidaci židovského obyvatelstva v Evropě.

Rady měly vždy svého vedoucího. V *ghettech* byl tento vedoucí nazýván *Judenältester* neboli *židovský starší*. Většinou pouze tento vedoucí jako jediný mohl předstupovat a jednat s nacistickými autoritami. Ruth Bondyová tento způsob organizace přirovnává k pyramidě. Model pyramidy vystihuje nacionálně socialistické zřízení společnosti, kdy na vrcholu stojí jen jeden vůdce s absolutní mocí, kterému jsou další podřízeni.¹⁵ Tudíž stejně jako fungovala celá německá společnost, musely začít fungovat i židovské komunity. Celá komunita závisela na schopnosti a charakteru jednoho člověka. Celý tento systém shrnul jistý německý úředník takto: „Židé, kteří neuposlechnou nařízení židovské rady, budou považováni za sabotéry.“¹⁶

1.2 Hlavní úkoly

Struktury *židovských rad* a obecná náplň práce byly všude víceméně obdobné. K určitým místním modifikacím docházelo,¹⁷ ale nedá se hovořit o významných rozdílech. Rozdílů jsou více patrné v situaci, ve které se komunity nacházely. Zatímco na východě se se Židy zacházelo brutálněji a restriktive přišly s okupanty v podstatě ze dne na den, v *Říši* a v *Protektorátu* se situace vyvíjela pozvolněji. Práce se dále bude zabývat pouze situací a úkoly, které byly podrobeny židovské organizace v *Říši* a *Protektorátu*.

Ustanovení *židovských rad* bylo jen jedním z mnoha kroků sofistikovaného plánu exterminace židovské populace. Nacisté začali zneužívat židovské organizace v *Říši* ke svým záměrům daleko dříve, než *rady* vůbec vznikly. Organizace *rad* zde oproti východním územím byla do

---

¹⁴ Polák Josef; Lagus Karel, *Město za mřížemi*, Naše vojsko, Praha, 1964, str. str. 116.

¹⁵ Bondyová, Ruth: *Jakob Edelstein*, Sefer, Praha, 2001, str. 261.

¹⁶ Zpráva Waldemara Schöna (ředitel pro přesídlování ve varšavském okrese odpovědný za zřízení varšavského ghetta), 20. ledna 1941, Budesarchiv, R 102.

¹⁷ Hyndráková, A.; Machatková, R.; Mílotová, J.: *Denní rozkazy Rady starších a Sdělení židovské samosprávy. Terezín 1941-1945*, Sefer, Praha, 2003, str. 13.

jisté míry jen kosmetická úprava. Jako neoficiální začátek tohoto zneužívání se může označit vydání *norimberských zákonů*. Židé v Německu a následně v Rakousku a v Čechách a na Moravě se museli potýkat s postupným omezováním práv a svobod ještě v době než válka začala. Odpovědnost za dodržování a provádění nařízení ležela na židovských organizacích.

V obecném hledisku patřily mezi hlavní úkoly všech *rad* tyto činnosti: vykonávání nařízení nacistických úřadů, zodpovědnost za vystěhovávání Židů z venkova, za ubytování, převoz, vybírání daní, přidělování práce, za nemocnice, sirotčince, školy.¹⁸ Zdeněk Lederer shrnuje plán odstranění Židů ze společnosti do čtyř bodů:

1. Antisemitská propaganda se záměrem zpopularizovat německý režim
2. Vyloučení Židů z ekonomického života a konfiskace jejich majetku
3. Izolace Židů pod záminkou, že se jedná o nepřátele státu
4. Úplná anihilace.¹⁹

Všechny tyto body byly prováděny v kooperaci právě s židovskými organizacemi. K vyloučení ze společnosti kromě ponižujících a ožebračujících nařízení, patřily i nucené emigrace, které v době před válkou tvořily významnou část práce židovských organizací. Pro léta 1933 – 1939 bylo velmi signifikantní zesílení sociální činnosti.²⁰ Po začátku války, kdy se uzavřely hranice definitivně, se objevují nové úkoly. Jedná se zejména o transporty do *ghett* a *koncentračních táborů* na *Východě*. Přijetí zodpovědnosti za sestavování transportů se po válce stalo jedním z hlavních pilířů kritiky a odsouzení fungování *židovských rad*.

S bodem číslo tři souvisel speciální úkol, který dostala Praha – vybudování *ghetta* ve městě Terezín. Terezín byl vybudován v době, kdy se polská *ghetta* dostala daleko za hranice svých reálných kapacit. I zde musela být ustanovena *rada*, která byla později složena ze zástupců všech národností, které byly postupně v Terezíně internovány.

---

¹⁸ Wistrich, Robert, S.: op.cit. str. 102.

¹⁹ Lederer, Zdeněk: *Ghetto Theresienstadt*, Edward Goldston&Son, London, 1953, str. 6-7.

²⁰ Hilberg, Raul: *Pachatelé, oběti, diváci, Židovská katastrofa 1933 – 1945*, op. cit. str. 105.

Úkoly *rady* v Terezíně zahrnovaly všechny aspekty života jejich obyvatel. V této *radě* se postupně sešly osobnosti, které svůj boj za osud své komunity započaly již před deportací. *Rada* v Terezíně také přijala model a způsob spolupráce s autoritami, jaký vyvinul Adolf Eichmann ve Vídni.

1.3 Eichmannova Vídeň

1.3.1 Situace ve Vídni v době před a po anexi

Po nástupu Hitlera k moci v roce 1933 se situace pro židovskou komunitu v Německu začala rapidně zhoršovat, a to ještě před přijetím *norimberských zákonů* v roce 1935. V době před jejich přijetím se židovské organizace snažily novému německému zřízení vyjádřit svou loajalitu. Doron Rabinovici uvádí příklad z Hannoveru, kdy prezident místní asociace synagog nabádal funkcionáře židovských organizací k účasti na prvomájovém průvodu slovy: „as good Germans to fly the black, white and red Reich flag on the German workers' holiday on 1 May.“²¹ V roce 1935 se všechny naděje, že se situace normalizuje, rozplynuly. Události v Německu měly velký dopad na sousední Rakousko. Pro mnohé Židy bylo logickým východiskem odejít právě do Rakouska, které bylo blízké nejen geograficky, ale také kulturně a jazykově. Vídeň byla navíc domovem největší židovské komunity ze všech německy mluvících zemí.²² Zastřešující organizací byla a stále je *Israelitische Kultusgemeinde Wien* (dále jen IKG).

Příliv německých uprchlíků silně ovlivnil už tak neblahou situaci rakouských Židů. Stal se podnětem k výrazně většímu počtu útoků na Židy. IKG se již v době před anexí potýkalo se silně antisemitskou atmosférou ve společnosti. Antisemitismus v rakouských zemích silně zakořenil za vlády habsburské monarchie. Židé byli vnímáni jako symbol modernistických tendencí, které staré katolické struktury v monarchii nerady viděly. Postavení Židů nepomohla ani austrofašistická vláda v letech 1933 – 1934.

---

²¹Rabinovici, Doron: *Eichmann's Jews...*, op. cit. str. 23. (překlad Veronika Šternová -dále jen VŠ: „jako dobří Němci nechat vlát černou, bílou a červenou vlajku Říše ve sváteční den německých dělníků na 1. Máje.“)

²² Rabinovici, Doron: *Eichmann's Jews...*, op. cit. str. 17.

Zejména ve Vídni byly antisemitské projevy velmi horečné.²³ Židé byli terčem různých diskriminačních nařízeních, která jim například zakazovala pracovat ve státní správě, bankovníctví, pojišťovnictví či vědě.²⁴ Nutnost kooperace mezi židovskými organizacemi a diktátorským státem se zrodila právě v této době. Po anexi Rakouska němečtí nacisté našli židovské organizace již v plné součinnosti s úřady. IKG nebyla však na převzetí moci nacisty nijak připravena: „To avoid misunderstandings, it should be pointed out that Jews could not have resisted the German army and the Austrian anti-Semites on their own, but they took no precautions whatsoever because the Kultusgemeinde believed in the constancy of the Austrian government. There were no information networks, no contingency plans, no emergency action committee, no secret meeting places, no evacuation measures for specific institutions or persons, no flight preparations, no transfer of financial or cultural resources or documents.“²⁵

Naděje na nezávislost skončily 12. března 1938. Do Rakouska vstoupila německá armáda, která byla Rakušany nadšeně přivítána a země se stala součástí Velkoněmecké říše. IKG se najednou ocitlo v naprosté izolaci a nepřipravené. Od svých rakouských spoluobčanů nemohlo očekávat, i k vzhledem k předchozím náladám, žádnou pomoc. Nacisté zase věděli, že se nemusí obávat ze strany Rakušanů odporu při řešení *židovské otázky*. Vídeňské *gestapo* začalo s okamžitou implementací nacistické protizidovské politiky. Veřejní činitelé byli z nařízení nově ustanoveného říšského místodržícího pro *Ostmark*²⁶ Arthura Seyss-Inquerta povinni přísahat poslušnost Adolfu Hitlerovi. Ti, kteří by přísahu odmítli, měli být okamžitě zbaveni všech funkcí. Podle dostupných záznamů přísahu složili všichni vídeňští činitelé. Židé však na Hitlera ze zákona přísahat nesměli.

---

²³ Burleigh, Michael: *The Third Reich. A New History*, Pan Books, London, 2001, str. 319.

²⁴ Rabinovici, Doron: *Eichmann's Jews...*, op. cit. str. 23.

²⁵ Rabinovici, Doron: *Eichmann's Jews...*, op. cit. str. 25. (překlad VŠ: „Aby nedošlo k nedorozumění, mělo by být zdůrazněno, že Židé nemohli vzdorovat německé armádě a rakouským antisemitům sami, ale ani nezavedli žádná opatření, jelikož Kultusgemeinde věřilo ve stabilitu rakouské vlády, Neexistovaly žádné informační sítě, žádné krizové plány, krizové štáby, tajná místa k zasedání štábu, žádné evakuační opatření pro konkrétní instituce nebo osoby, žádné přípravy k útěku, žádné převody finančních nebo kulturních zdrojů nebo dokumentů.“)

²⁶ Název Rakouska po německé anexi.

Touto cestu se režim zbavil všech Židů vykonávající veřejné funkce.²⁷ Kritickou situaci rakouských Židů popsal deník *New York Times* v roce 1938: „It is becoming clear that whereas in Germany the first Nazi victims were the Left political Parties – Socialists and Communists – in Vienna it is the Jews who are to bear the brunt of the Nazis´ revolutionary fire.“²⁸

Eliminace Židů z veřejného života pak následovala podobně jako v Německu a to na základě *norimberských zákonů* a *zákonu o zachování čistoty krve*. Stejně jako v Německu bylo od léta 1938 povinností připojit k občanskému jménu *Sára* pro ženy a *Izrael* pro muže.

Okamžitě po anexi došlo k zadržení mnoha židovských podnikatelů a bankéřů. Uzavřen byl *Palestinský úřad*, byl vydán zákaz vydávání všech židovských periodik. Samotné IKG se do kontaktu s nacisty dostalo až o čtyři dny později. Tedy 16. března 1938. Funkcionáři v čele s prezidentem Desiderem Friedmanem byli vzati do vazby²⁹ a IKG bylo taktéž uzavřeno.

1.3.2 Vídeň jako model

Adolf Eichmann přicestoval z Berlína do Vídně ten samý den, kdy bylo IKG uzavřeno a jeho funkcionáři byli vzati do vazby, aby se postaral o situaci kolem místních židovských organizací.³⁰ K 11. dubnu byl jmenován do vedoucí funkce *oddělení II- 112 v SS Oberschnitt Danube*, které spadalo pod *SS Sicherheitsdienst*³¹ (dále jen SD), které mělo na starosti protizidovská opatření v *Ostmark*. Rabinovici uvádí, že oproti stejnému oddělení SD v Německu, které bylo spíše podporou pro práci *gestapa*, si vídeňská odnož pod vedením Eichmanna vydobyla výsadní postavení a svou činnost vykonávala paralelně až konkurenčně s *gestapem*.³² Eichmannovo oddělení

---

²⁷ Rabinovici, Doron: *Eichmann's Jews...*, op. cit. str. 28.

²⁸ Gedye, G. R.: „Nazis list 1,742 jailed in Austria“, *New York Times*, 23. března 1938, str. 39.

²⁹ Důvodem k uvalení vazby bylo to, že vedení IKG ještě v době před anexí finančně podpořilo Schuschniggův režim proti Hitlerovi. Viz Rabinovici, Doron: *Eichmann's Jews...*, op. cit. str. 34.

³⁰ Burleigh, Michael: op. cit. str. 321.

³¹ Informační a výzkumné středisko *gestapa*. Viz Arendtová, Hannah: *Eichmann v Jeruzalémě. Zpráva o banalitě zla*, Mladá fronta, Praha, 1995, str. 52.

³² Rabinovici, Doron: *Eichmann's Jews...*, op. cit. str. 34.

mělo tyto úkoly: židovské záležitosti, vysídlovací záležitosti, zábor majetku nepřátel lidu a státu, odebrání říšskoněmecké státní příslušnosti.³³

Eichmann ještě v půlce března svolal do prostoru již nefungujícího *Palestinského úřadu* jednání s představiteli několika židovských organizací, kteří nebyli zatčeni. Z jednání vyplynulo, že Eichmann chce, aby bylo IKG opět obnoveno. Struktura organizace měla být ale změněna podle představ a potřeb Eichmanna a SD. Jak již bylo zmíněno, byl vydán zákaz publikace všech židovských periodik. Eichmann nechal od května vydávat magazín podle berlínského vzoru, který by sloužil k publikování regulací a nařízení. Byl nazván *Zionistische Rundschau* a jeho obsah byl pod Eichmannovou přísnou kontrolou. Ještě před vydáním prvního čísla se vyjádřil takto: „In a way, it will be ´my´ newspaper.“³⁴

SD na konci března 1938 vydalo návrh struktury postupu v *židovské otázce* v Rakousku, který obsahoval i reorganizaci stávajících židovských organizací. Návrh obsahoval zmínky o odsunutí Židů ze společnosti podporou jejich emigrace. 29. března 1938 tento návrh odsouhlasil šéf tajné policie *SS-Gruppenführer* Reinhard Heydrich.³⁵

Do vedení IKG dosadil na konci dubna 1938 Eichmann Josefa Löwenherze, který byl jako ředitel administrativy IKG v březnu zatčen. Löwenherz dostal za úkol vypracovat plán na emigraci 20 000 Židů. Alois Rothenberg byl pověřen vedením *Palestinského úřadu*. IKG i *Palestinský úřad* měly společně na starosti emigrace, nebo spíše odsuny, židovského obyvatelstva.

Dále bylo oznámeno, že IKG i *Palestinský úřad* začnou znova pracovat od 2. května.³⁶ Kromě emigrací, mělo IKG na starosti také oznamování a dohled nad dodržováním diskriminačních zákonů.

IKG přestala od této chvíle fungovat jako reprezentace židovské komunity s orgány volenými na základě demokratických principů. Funkce byly obsazovány jen se svolením státních autorit, jejímž bezmocným

---

³³ Adler, Hans Günther: *Terezín 1945-41, Tvář nuceného společenství, Dějiny I*, Barrister&Principal, Brno, 2006, str. 29.

³⁴ Rabinovici, Doron: *Eichmann's Jews...*, op. cit. str. 64. (překlad VŠ: „Svým způsobem to budou „mé“ noviny.“)

³⁵ Rabinovici, Doron: *Eichmann's Jews...*, op. cit. str. 37.

³⁶ Rabinovici, Doron: *Eichmann's Jews...*, op. cit. str. 40-41.

nástrojem se IKG stalo. Löwenherz ve svých rukou držel práva a povinnosti, které do té doby byly rozloženy do mnoha odborů. Odpovědnost za precizní splnění všech zadaných úkolů ležela pouze na něm. Nově zřízená komise, která měla osm členů, sloužila pouze jako jeho pomocný orgán. Sama osobě neměla žádná práva jednat za IKG. Tento model, jak ho Eichmann představil ve Vídni, byl modelem zavedeným nejen v Berlíně a v Praze, ale později se stal závazným pro všechny budoucí *rady*, které Heydrich na okupovaných územích v roce 1941 rozkázal zřídit.

Veškerá komunikace mezi komunitami ve Vídni a Berlíně byla vyloučena. Löwenherzovi bylo povoleno udržovat s německými komunitami pouze písemný kontakt v nejdůležitějších záležitostech. Rabinovici zmiňuje, že Eichmann doporučil Löwenherzovi, že v případě potřeby, si může dojit pro radu k němu. Rabinovici dále uvádí, že důvodem vídeňské izolace byly daleko brutálnější postupy v otázce židovských emigrací, než v Berlíně.³⁷

Moc, kterou nad židovskými organizacemi nacisté získali, popsal Eichmann v dopise svému nadřízenému Herbertu Hagenovi v Berlíně: „At all events, you can be sure that I have got them on the go. They are now working very hard. I have demanded from the Kultusgemeinde and the Zionist Association an emigration list of 20, 000 Jews without means for the period 1 April 1938 to 1 May 1939, which they have promised to provide. [...] Tomorrow I will check up on the offices of the Kultusgemeinde and the Zionist Association. I do this at least once a week. I have got them completely under my control here. They do not dare to make move without consulting with me first. This also makes it easier for me to keep control over them.“³⁸

Hans Safrian popisuje vztah mezi IKG a Eichmannem velmi výstižně. V obecném pojetí tato charakteristika platila na všechny *rady* a jejich nacistické nadřízené. „His work (myslen Eichmann, pozn. VŠ) consisted mainly of putting pressure on the intimidated officials of the

---

³⁷ Rabinovici, Doron: *Eichmann's Jews...*, op. cit. str. 44.

³⁸ Rabinovici, Doron: *Eichmann's Jews...*, op. cit. str. 40. (překlad VŠ: „Za všech okolností si můžeš být jist, že jsem je nasměroval. Nyní pracují velmi tvrdě. Vyžádal jsem si od Kultusgemeinde a Sionistické asociace seznam 20 000 Židů bez prostředků k emigraci v období mezi 1. dubnem 1938 a 1. květnem 1939, který mi slíbili vyhotovit. [...] Zítرا provedu kontrolu v kancelářích Kultusgemeinde i Sionistické asociace. Dělán to minimálně jednou týdně. Dostal jsem je pod mou absolutní kontrolu. Nedovolí si udělat jakýkoli krok bez toho, aby to se mnou nejprve probrali. To mi taky velmi pomáhá, abych si nad nimi udržel kontrolu.“)

Kultusgemeinde. Now he could make others work for him and supervise the officials he had appointed to draw up and execute proposals and plans. All he had to do was to choose, accept, or reject. The thirty-two-year-old Eichmann, who had accomplished nothing in his earlier profession, now was empowered to order about people who only recently had been esteemed, honoured members of Austrian society, far superior to him in training and professional experience. Now he could, as he phrased it with obvious pride, 'light fires under them'.³⁹

Dalším krokem, kterým Eichmann utužil svou moc nad IKG a osamostatnil svůj úřad od *gestapa*, bylo zřízení *Zentrallstelle für Jüdische Auswanderung in Ostmark*. *Zentrallstelle* se stala přímým nadřízeným IKG v záležitosti židovských emigrací⁴⁰, které se tak dostalo ještě pod větší kontrolu. Každý učiněný krok byl pod drobnohledem. Židé, kteří se chtěli vystěhovat, byli nuceni *Zentrallstelle* odevzdat všechny svůj majetek.

Organizační struktura vypadala následovně. Na vrchu stál RSHA v Berlíně v čele s Heydrichem. Pod něj spadalo SD, které se dál dělilo na *gestapo* a *oddělení informací*, ke kterému patřilo Eichmannovo oddělení. *Zentrallstelle* spadala právě pod Eichmannovo oddělení.⁴¹ IKG bylo podřízeno *Zentrallstelle*, která ho měla pod absolutní kontrolou.⁴² Adler zmiňuje, že *Zentrallstellen* byly v podstatě výlučným vládcem nad všemi Židy.⁴³ Stejná struktura byla zavedena i v Praze a Berlíně.⁴⁴

Speciální situace vznikla ve Vídni. *Zentrallstelle* a *gestapo* se dostaly do střetu o pravomoci. Tento stav byl velmi nebezpečný zejména pro židovské

---

³⁹ Safrian, Hans: *Eichmann's Men*, Cambridge University Press, New York, 2009, str. 30. (překlad VŠ: „Jeho práce (myšlen Eichmann, pozn. VŠ) spočívala v podstatě v udržování tlaku na zastrašené funkcionáře Kulutusgemeinde. V tuto chvíli mohl nechat další, aby pro něj pracovali a dohlížet na funkcionáře, které vybral, aby načrtli a uskutečnili návrhy a plány. Jediné co on sám musel udělat, bylo rozhodnout, schválit nebo odmítnout. Eichmann, kterému bylo 32 let, do té doby ve svém profesním životě nikdy nic nedokončil a najednou byl pověřen, aby velel lidem, kteří v nedávné době byli váženými a ctěnými členy rakouské společnosti, kteří byli profesně daleko dál než on. Nyní však mohl, jak sám hrdě říkal, pod nimi zapálit oheň.“)

⁴⁰ *Zentrallstelle* podporovala jakékoli vystěhování, legální i nelegální. V obou případech totiž museli Židé odevzdat své majetky.

⁴¹ Lanzmann, Claude: *Transcript of the Shoah Interview with Benjamin Murmesltein*, United States Holocaust Memorial Museum, 1985, str. 55.

⁴² Hillberg, Raul: *The Destruction of the European Jews*, Harper Colophon Books, New York, str. 106.

⁴³ Adler, Hans Günther: *Terezín 1945-41... I.*, Barrister&Principal, Brno, 2006, str. 30.

⁴⁴ Rabinovici, Doron: *Eichmann's Jews...*, op. cit. str. 95.

úředníky, kteří se museli s touto rivalitou mezi dvěma úřady vypořádat. Tento podivný stav znamenal další stres.⁴⁵

Zentrallstellen ve všech třech městech začaly židovské organizace úkolovat i v dalších záležitostech. Pražská *Zentrallstelle* zadala za úkol místní *Židovské náboženské obci* (dále jen ŽNO) zřízení *terezínského ghetta*, do kterého měli být odvezeni Židé z Protektorátu, později i Německa a Rakouska.

Jak ve Vídni, tak v Praze a Berlíně, se židovské organizace staly terčem nenávisi a nedůvěry z řad vlastní komunity. Byli to totiž ony, které vystěhovávaly, zabavovaly majetek, dohlížely na dodržování diskriminačních nařízení, a později odesílaly transporty do neznáma. Plán na rozložení židovských komunit zevnitř fungoval všude bez výjimky. Princip toho, co nazval Heydrich ve svém rozkaze v roce 1941 *Judenrat*, byl vytvořen a otestován právě zde. Je to také poprvé, co se propojil osud těchto tří organizací, který měl pokračovat dál v *ghettu Terezín*, kde se představitelé všech tří národů spojili v jednu *radu*, v Terezíně nazývanou *rada starších*, nad kterou stál *židovský starší*.

Terezín přinesl zcela nové úkoly a povinnosti, se kterými se muselo židovské vedení vyrovnat a pokusit se je zvládnout v nejlepší možné míře. Nicméně postupy a pravomoci se nijak nelišily od toho, co už znali ze svých předchozích působení.

V Terezíně, v dalším Eichmannově projektu, se sešly velké osobnosti, které budily různé emoce a pohledy na ně se různí. Z Prahy přijel a základy *samosprávě ghetta* položil první *židovský starší* Jakob Edelstein. Z Berlína ho následoval v pořadí druhý *židovský starší* Paul Eppstein. Jednou z nejkontroverznějších postav byl a dodnes je vídeňský rabín Benjamin Murelstein, který byl spolu s Josephem Löwenherzem významnou postavou vídeňské IKG. Po deportaci do Terezína se ihned po příjezdu zapojil do jeho *vedení*. Byl posledním a vůbec jediným *židovským starším*, který se dožil konce války.

---

⁴⁵ Murelstein, Wolf: *The Last „Unrighteous“– The Witness never heard* (online), The Holocaust Education & Archive Research Team, University of Northampton, ©2012. Dostupné z <http://www.holocaustresearchproject.org/essays&editorials/The%20last%20unrighteous.html>.

1.4 Ghetto Terezín a jeho periodizace⁴⁶

Terezínské ghetto byla jakási přestupní stanice na cestě do východních táborů smrti. Čas zde strávený nebyl o nic méně otřesný, než v jiných zařízeních podobného typu. A přitom označení *ghetto* evokuje, že by situace Židů v Terezíně neměla být podobna situaci vězňů ve vyhlazovacích táborech. Naopak, Terezín byl skutečně *koncentračním táborem*, kde lidé umírali v nesnesitelných podmínkách na podvýživu, trpěli avitaminózou a epidemie různých nemocí se zde šířily neuvěřitelnou rychlostí. Byli podrobeni každodenní tvrdé práci, která o mnoho hodin přesahovala standardní osmihodinovou pracovní dobu.⁴⁷ Nacistická propaganda však dokázala Terezín vykreslit jako lázeňské město, které Hitler věnoval Židům jako dárek, jako místo, kde mohou staří trávit dny procházkami po kolonádě a mladí najdou uplatnění, jelikož práce bude dostatek a všichni zde najdou ochranu před snad spravedlivým hněvem, který proti nim zachvátil jejich nežidovské sousedy.

Propaganda skutečně dokázala ošálit mnoho lidí nejen z řad Židů, ale dokonce i čelní představitele organizací jako je *Červený kříž*. Vrcholem bylo období *zkrášlování*, kdy se Terezín přetvářel z pošmourného šedivého a špinavého města do podoby skutečného lázeňského městečka. Toto *zkrášlování* předcházelo právě návštěvě, kterou si vynutil *Červený kříž*.⁴⁸

Stejně tak jako v dějinách jiných lidských společenství i zde najdeme různá období, jimiž *ghetto* prošlo. Nalezneme mnoho činitelů, které chod *ghetta* měnily. V počátcích je to budování *ghetta*, jak zlepšování infrastruktury, která byla pro takový počet lidí naprosto nedostačující, tak vývoj *samosprávy*, která hledala cestu, jak dát celému společenství nějaký řád.

Dalším z činitelů je příjezd starých lidí z Německa a anektovaného Rakouska a později příjezdy dalších národností. Nejvíce zastoupeni byli Holanďané, Dánové, později Slováci a Maďaři. Docházelo k neshodám, a to

---

⁴⁶ Šternová, Veronika: *Ghetto Terezín 1941 – 45: židovská samospráva a život v Terezíně*, bakalářská práce, Praha, 2010, str. 9–11.

⁴⁷ Adler, Hans Günther: *Terezín 1945-41, Tvář nuceného společenství*, Sociologie II., Barrister&Principal, Brno, 2006, str. 199.

⁴⁸ Polák J.; Lagus K.: *Město za mřížemi*, Naše vojsko, Praha, 1964 str. 167.

hlavně mezi Židy z Protektorátu a Židy z Německa a Rakouska. Jejich příjezd přinesl do vedení ghetta charakter urputnosti a absolutní disciplíny, jež uplatňoval zejména poslední židovský starší Benjamin Murelstein.

Tím nejhlavnějším činitelem, který chod Terezína nabourával, byly samozřejmě transporty na východ. Transporty s sebou pokaždé odvezly mnoho lidí a jejich pracovní místa musela být neustále nahrazována jinými, takže stereotypy běžného dne byly neustále narušovány. Kromě této praktické stránky, vnášely transporty mezi vězně hrůzu a strach z neznámého.

Podle H. G. Adlera se dají rozdělit dějiny *ghetta* do čtyř období. První období nazývá *Uzavřený tábor* (v této době ve městě žili i původní obyvatelé) a jedná se o dobu od listopadu 1941, tedy dobu příjezdu prvního transportu AK1 zvaného *Aufbaukommando* (jeho úkolem bylo připravit v Terezíně ubikace pro další transporty) až do července 1942; druhé období definuje označením *Ghetto* a tím je červenec 1942 až léto 1943; třetím je *Židovské sídelní území*, jež zahrnuje léto 1943 až září 1944; a posledním obdobím je již rozpad a likvidace tábora od září 1944 až do května 1945.⁴⁹ Od 24. listopadu 1941 do 8. května 1945 prošlo Terezínem asi 155 000 Židů.⁵⁰

Pro pochopení situace, s kterou se muselo židovské vedení *ghetta* vyrovnat, je důležité znát charakter a hlavní události jednotlivých období.

1.4.1 První období⁵¹

Jde o dobu mezi listopadem 1941 a červencem 1942. Velitelem tábora byl v této době *SS Hauptsturmführer* dr. Siegfried Seidel a *židovským starším* Jakob Edelstein, který byl zřízením *ghetta* pověřen již v Praze.

První období H. G. Adler nazývá *Uzavřený tábor* z jednoho prostého důvodu: byla to doba, kdy v Terezíně kromě vězňů stále pobývali i původní civilní obyvatelé. Proto byla část, kde se nacházely ubikace pro vězně v této době zatím jen z *Protektorátu*, oddělen od původních obyvatel města.

V tomto období byl charakteristický zmatek, který pramenil z naprosté nepřipravenosti. Kapacita Terezína vůbec nevyhovovala počtu vězňů, s jakým

---

⁴⁹ Adler, Hans Günther: *Terezín 1941-45...I.*, op. cit. str. 112, 145, 197, 235.

⁵⁰ Adler, Hans Günther: *Terezín 1941-45...I.*, op. cit. str. 273.

⁵¹ Šternová, Veronika: op.cit. str. 11- 14.

bylo počítáno. Nic nebylo dostačující. Dobrým příkladem naprosté nepřipravenosti je, že se pro několik tisíc lidí vařilo v kotli o obsahu 300 litrů. Hlad byl tedy všudypřítomný.

Po příjezdu transportů byli muži a ženy rozděleni, děti byly ubytovány se svými matkami, chlapci starší 12 let zůstali s dospělými muži. Později však byly děti ubytovány samostatně.

Poštovní styk byl v prvních měsících zcela vyloučen a jakékoli pašování korespondence se přísně trestalo. Nesmělo se chodit po chodníku nebo hlavní ulicí, bylo nakázáno chodit nejkratší možnou cestou, zdravit sejmutím čepice u mužů a úklonou u žen každého v uniformě, neuposlechnutí tohoto rozkazu se trestalo deseti ranami holí. Zároveň byl přísný zákaz oslovovat jakoukoli úřední osobu, tedy příslušníky *Schutzstaffel*⁵² (dále jen SS) i četníky. Vlasy musely být ostříhány na krátko, u žen byl nařízen mužský střih u mužů délka vlasů tři milimetry. Toto nařízení bylo platné po celou dobu trvání ghetta, nebylo však dodržováno. Všechny těhotné ženy měly povinnost se nahlásit u ženského doktora. I zde muselo být dodržováno nošení židovských hvězd. Bylo zakázáno vlastnit určité předměty, tyto musely být bezpodmínečně odevzdávány, byly to například peníze, známky, hudební nástroje, léky, drogy, fotoaparáty, šperky (vyjma snubních prstenů), alkohol. K jednomu z nejvíce střežených zákazů patřil zákaz držení tabáku a tabákových výrobků a s ním spojený zákaz kouření, který platil po celou dobu trvání ghetta. Prakticky každý vězňův krok byl doprovázen různými nařízeními, zákazy a povinnostmi.

Od prosince 1941 přijížděl do Terezína jeden transport za druhým a bylo tedy nutné uvolňovat co nejvíce kasáren, kde by mohli být nově příchozí ubytováni. Kvůli příchodu několika tisíc lidí se začaly vyrábět třípatrové kavalce a obytná plocha na osobu tak činila méně než 2 metry čtvereční a v srpnu 1942 dokonce pouze 1,6 metru čtverečního.⁵³ Katastrofální hygienickou situaci podporovaly také velmi nízké dodávky elektrické energie a vody.

---

⁵² *Ochranný oddíl*, ozbrojená organizace Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei (dále jen NSDAP)

⁵³ Adler, Hans Günther: *Terezín 1941-45...II.*, op. cit. str. 130.

Ani se stravou to v této době nebylo nejlepší. Kotle skutečně nestačily na takový nápor lidí a ani přiděly potravin na osobu nebyly vůbec dostačující. Ke snídani se podávala náhražková káva, k obědu polévka a k večeři chléb a každý druhý den kousek margarínu.

K 31. prosinci 1941 bylo v Terezíně 7 350 vězňů, k 1. únoru téměř deset tisíc vězňů a k 1. červenci 1942 to už bylo 29 269 osob. Tato situace si žádala řešení. Jedním bylo rozhodnutí o vystěhování zbylého civilního obyvatelstva, což bylo asi 3 000 osob. Lhůta na vystěhování byla stanovena na 30. června 1942, což se skutečně dodrželo a Terezín byl celý uvolněn pouze pro židovské vězně. Dalším řešením se staly transporty na východ, které začaly velmi záhy. První byl ohlášen *Denním rozkazem* z 5. ledna 1942 na 9. ledna 1942.⁵⁴ Od tohoto okamžiku patřily transporty k životu v ghettu stejně jako štěnice, hlad a nemoci.

Povinnost pracovat měli všichni od 16 do 60 let, pracovat se chodilo už od 14 let až do 65 let a v některých případech pracovali i lidé starší. Týdně se odpracovalo 69 hodin, muži však pracovali více a mohlo to být až 75 hodin a ve výjimečných případech mohly odpracované hodiny dosáhnout až 100 hodin. Mnoho lidí muselo projít přeškolením, jelikož pouze malá část vězňů se mohla věnovat své původní profesi, jinak bylo nutno naučit se všelijakým řemeslům.

Je patrné, že počátky *ghetta* nebyly pro jeho obyvatele jednoduché, přesto můžeme v tomto prvním období zaznamenat jistý posun. SS se začíná uvnitř *ghetta* objevovat čím dál méně, opouští od poprav, objevují se spíše kolektivní tresty, jako byl třeba zákaz pošty. V *Denním rozkazu* z 28. prosince⁵⁵ jsou také povoleny *kamarádkské večery*, jen program těchto setkání musel být nahlášen dopředu. Dále byly v *Denním rozkazu* z 16. února 1942⁵⁶ povoleny návštěvy dětí u jejich rodičů vždy v neděli na dvě hodiny a konečně *Denní rozkaz* z 26. června 1942,⁵⁷ kdy bylo oznámeno, že se obyvatelé *ghetta* mohou zdržovat na dvorech kasáren, až do 21.30 hodin.

---

⁵⁴ Hyndráková, A.; Machatková, R.; Milotová, J.: op.cit. str. 71.

⁵⁵ Hyndráková, A.; Machatková, R.; Milotová, J.: op. cit. str. 65

⁵⁶ Hyndráková, A.; Machatková, R.; Milotová, J.: op. cit. str. 96.

⁵⁷ Hyndráková, A.; Machatková, R.; Milotová, J.: op. cit. str. 164.

Do té doby směli své volné chvíle trávit pouze na svém kavalci.

1.4.2 Druhé období⁵⁸

Druhé období zahrnuje dobu od července 1942 do léta 1943. V lednu 1943 vystřídal Jakoba Edelsteina ve funkci *židovského staršího* Paul Eppstein z Berlína. Na konci tohoto období došlo i ke změně ve vedení táborové komandatury. Siegfried Seidel byl vystřídán za *SS Obersturmführera* Antona Burgera.

Charakteristické pro druhé období je uvolňování poměrů. Táborová komandatura pozvolna předala některé pravomoci terezínské židovské *samosprávě*. Od této chvíle už nebyla kasárna hlídána četnictvem a veškerá odpovědnost za pořádek v *ghettu* přejala židovská pořádková stráž a služby měla konat tak, jak je do té chvíle konali četníci. Další změnou bylo to, že propustky k opuštění kasáren už nevydávala táborová komandatura, nýbrž *židovský starší* nebo jeho zástupce.

Oddělené ubytování mužů a žen se nijak nezměnilo, byl však zrušen zákaz vzájemných návštěv. Dále byly upraveny podmínky opouštění kasáren, lidé již nemuseli všechen volný čas trávit na svých ubikacích, ale mohli se jít projít do ulic s výjimkou několika míst, kam byl přístup stále zakázán. Paradoxem však bylo zrušení civilních názvů ulic a budov a zavedení označení běžných ve všech jiných *koncentračních táborech*.⁵⁹

Zlomový byly příjezdy transportů z Německa a Rakouska. První z nich přijely již v červnu 1942 z Berlína, Mnichova, Kolína nad Rýnem a Vídně. Po těchto prvních transportech následovalo mnoho dalších ze všech oblastí Německa, ovšem stále byly také přiváženy transporty z *Protektorátu*. S přibývajícím počtem vězňů se znovu začal objevovat problém ubytovacích kapacit v Terezíně. V této situaci se dalo hovořit o téměř nulové hygieně. Záchody, které byly zřídka kdy splachovací, nebyly téměř k použití. Přívody vody často selhávaly. V budovách i na dvorech se vršily odpadky, které zapříčinily přemnožení krys a obtížného hmyzu. Nepříjemností bylo také zhoršení vzájemných vztahů, které příjezd starých lidí z Německa a

---

⁵⁸ Šternová, Veronika: op.cit. str. 14.

⁵⁹ Hyndráková, A.; Machatková, R.; Milotová, J.: op. cit. str. 184.

Rakouska způsobil. Na podzim 1942 však přijel transport z Vídně, který dovezl pouze mladé lidi, stejně tak na jaře 1943 byli přivezeni mladí z Berlína. Situace se tedy pro německy mluvící vězně začala pozvolna měnit. Mladí Němci a Rakušané se samozřejmě nechtěli nechat ochudit o místa ve vedení správy *ghetta*.

V tomto období byly zavedeny prvky, které se klasickému táborovému charakteru vymykají. V prvním případě šlo o zavedení peněžního hospodářství, které s sebou logicky přineslo mzdový systém. Každý vězeň tedy od května 1942 dostával mzdu v *ghettokorunách*. V této souvislosti byly otvírány obchody, kam si lidé mohli za své vydělané peníze zajít a nakoupit zboží různého druhu. Uvolněn byl i poštovní styk.

3. července 1943 nastala změna i u nacistů. Dr. Seidel byl nahrazen ve vedení tábora Antonem Burgerem. Po novém veliteli bylo požadováno, aby odstranil dojem, že Terezín je koncentračním táborem, a aby pokračoval v cestě, která byla již od začátku vytyčena. Tedy vyvolat dojem, jak zvenčí tak zevnitř, že Terezín je samosprávným městem, které si Židé řídí sami. Důvodem zlepšování stavu byla návštěva německých novinářů a *Červeného kříže* v květnu 1943.⁶⁰ Zástupci *Červeného kříže* byli návštěvou zděšeni a podali o tom zprávu *Mezinárodnímu Červenému kříži*. Nacisté tudíž věděli, že návštěva jeho zástupců je v budoucnu nemine, a že se budou muset hodně snažit, aby nedostatky v *ghettu* zamaskovali. V létě 1943 se nacházelo podle H. G. Adlera terezínské *ghetto* na vrcholu, období normalizace poměrů bylo ve svém cíli.⁶¹

V této době, kromě ostatních hrůz, stále odjížděly i transporty na východ. 26. října 1942 odjel transport s označením *By*⁶². Byl to první terezínský transport, který odjel do Osvětimi.⁶³

1.4.3 Třetí období⁶⁴

Třetí období se počítá od léta 1943 až do září 1944. Paul Eppstein byl *židovským starším* až do konce tohoto období. Byl pak nahrazen

---

⁶⁰ Adler, Hans Günther: *Terezín 1941-1945...I.*, op. cit. str. 193.

⁶¹ Adler, Hans Günther: *Terezín 1941-1945...I.*, op. cit. str. 196.

⁶² Polák J.; Lagus K.: op. cit. str. 347.

⁶³ Polák J.; Lagus K.: idem.

⁶⁴ Šternová, Veronika: op.cit. str. 16 – 17.

Benjaminem Marmelsteinem. V únoru 1944 byl jmenován táborovým velitelem *SS Obersturmführer* Karl Rahm.

Na konci léta 1943 začali po sedmiměsíční pauze opět transporty. Do jednoho transportu zasáhl sám Burger, nacisté se báli povstání, a proto byli do transportu zařazeni hlavně mladí lidé i ti, kteří byli do té doby před transporty chráněni. Vybráni byli i členové transportů *AK* pod záminkou pracovního nasazení. *SS* se poté snažila vyvolat zdání, že tento transport byl posledním. Ovšem v prosinci 1943 byl ohlášen další transport, který snížil počet obyvatel z přibližně 40 000 na 34 655⁶⁵. Další velké transporty byly ohlášeny na květen 1944, kdy bylo ve třech velkých transportech odvezeno do Osvětimi 7 503⁶⁶ vězňů a v Terezíně zbylo 27 152 lidí. S těmito květnovými transporty odjeli také čeští sirotci a mnoho lidí s tuberkulózou. Od tohoto okamžiku, vyjma dvou transportů, které odvezly asi 45 choromyslných lidí do Bergen-Belsen⁶⁷, byl klid až do konce září 1944, kdy začaly obří transporty nanovo.

Důvodem k těmto transportům, kromě pokračování v plánu, který vytyčila *konference ve Wannsee*⁶⁸, bylo také to, aby Terezín získal civilnější podobu. Nacisté očekávali návštěvu komise *Mezinárodního Červeného kříže*, kterému nemohli přeplněný tábor ukázat. Nacistické velení v Terezíně si takto připravovalo půdu pro něco, co se stalo hlavní náplní roku 1944. Jednalo se o *Stadtvverschönerung*, neboli *zkrášlování města*. Během programu *zkrášlování* byl *Lagerkomandant* Burger vyměněn za *SS-Obersturmbannführer* Karla Rahma. Karl Rahm nebyl o mnoho lepší osobou než jeho dva předchůdci. Byl ale velmi schopný v organizačních otázkách. Svě dva předchůdce převyšoval i intelektuálně, v otázce brutality si však se svými předchůdci nezadal.

Během příprav se muselo celé *ghetto* opravit a zcivilnět, aby návštěva nabyla dojmu, že se skutečně jedná o židovské samosprávné město a že podmínky k životu jsou adekvátní.

---

⁶⁵ Polák J.; Lagus K.: op. cit. str. 163.

⁶⁶ Polák J.; Lagus K.: op. cit. str.. 347.

⁶⁷ Polák J.; Lagus K.: op. cit. str.. 172.

⁶⁸ *Konference ve Wannsee* se konala 20. ledna 1942. Účastnily se jí špičky nacistického Německa. Jejím jediným tématem bylo takzvané *konečné řešení židovské otázky*.

Návštěva byla naplánována na 23. června 1944. Komise byla složena ze dvou Dánů a jednoho Švýcara.⁶⁹ Městem je kromě velitele Rahma provedli i další představitelé nacistického Německa. Celý tábor zahrál tříčlenné komisi naučené divadlo, přesto se komise ošálit nenechala a ve své zprávě oznámila, že město je přeplněné. Svě hodnocení však poté zmírnila slovy, že je obdivuhodně čisté.⁷⁰ S tímto mohl být Rahm a všichni ostatní nacisté absolutně spokojeni a za odměnu vyhlásili na 24. a 25. června pracovní volno. Mnoho vězňů se tímto nechalo ukolébat a věřilo, že podle slov bývalého velitele dr. Seidla je z Terezína konečně ono *rajské ghetto*.⁷¹

1.4.4 Čtvrté období⁷²

Čtvrté a závěrečné období *ghetta* začíná koncem září 1944 a uzavírá se s koncem války. *Židovským starším* byl Benjamin Murmelstein, který se ve funkci dožil konce války. Táborovým velitele zůstal také až do konce války Karl Rahm.

V tomto období, kdy se *ghetto* začíná zevnitř rozpadat. S tím, jak se posunovala na východě *Rudá armáda*, se v Terezíně objevovalo více a více transportů, které přivážely z východních *koncentračních táborů* vězně, kteří přežili. Až v této době terezínští uvěřili zvěstem, které se do tábora o *koncentračních táborech* dostávaly již od začátku. Uvěřili, že tábory na východě nebyly pracovní, jak doufali, ale čistě vyhlazovací.

Neúspěchy německé armády na obou frontách byly předzvěstí, že Hitler válku už nemůže vyhrát. Přesto se pokračovalo s *konečným řešením židovské otázky*, což znamenalo pokračovat s transporty do vyhlazovacích táborů, a to co nejrychleji.

Rahm nechtěl ale vyvolat paniku, proto byly transporty představeny jako pracovní. Jednalo se dokonce o založení nového pracovního tábora, kde měl být velením pověřen ing. Otto Zucker, který již od začátku působil ve vedení terezínské *samosprávy*. V transportech mělo být odvezeno 5000

---

⁶⁹ Jednalo se o Maurice Rossela, který po své návštěvě sepsal známou Rosselovu zprávu o Terezíně.

⁷⁰ Adler, Hans Günther: *Terezín 1941-1945...I.*, op. cit. str. 225.

⁷¹ Adler, Hans Günther: *Terezín 1941-1945...I.*, op. cit. str. 198.

⁷² Šternová, Veronika: op.cit. str. 18 – 21.

práceschopných mužů ve věku od 16 do 55 let. Následovalo dalších 11 transportů.⁷³ V oněch dalších transportech už nebylo dbáno na to, zdali je člověk prominent, člen *rady starších* či válečný invalida. Odváženi byli všichni. Poslední transport byl vypraven měsíc po zahájení divokých odsunů, tedy 28. října 1944. Těmito transporty odjelo něco přes 18 000 lidí přímo do Osvětimi.⁷⁴ V Terezíně bylo k 31. říjnu 1944 celkem 11 068 osob (819 dětí, 4 543 žen, 1642 mužů a 4 064 starých osob).⁷⁵

K tomu, aby všechny práce mohly nerušeně pokračovat, bylo zapotřebí prodloužení pracovní doby a využití dětí. Od 9. listopadu byla pracovní doba na příkaz Murmelsteina prodloužena na 70 hodin týdně bez volného dne.⁷⁶ Pracovat musely děti od 10 let. Práce, které do této doby zastávali muži, museli nyní zvládnout ženy a starci. Přesto se vězňům za poměrně krátkou dobu podařilo zdecimované *ghetto* uvést opět do chodu.

V prosinci došlo k novému uspořádání *židovského vedení*, které bylo opět schopno pracovat jako předtím. *Samospráva* však již neoznamovala žádné nové zákazy, nařízení či povinnosti. Naopak stávající nařízení byla opomíjena a nová nebyla vydávána. *Starším* se stal dr. Benjamin Murmelstein, který tuto funkci vykonával až do konce války.

Poslední měsíce v *ghettu* byly řízeny podle světových událostí. Byly to také měsíce plné rozporuplných situací. Na jedné straně byl dovolen transport 1 200 vězňů do Švýcarska, zmírňovala se pravidla, táborové velení lpělo na tom, aby se i nadále pořádaly kulturní akce. Denně byl od 18 hodin program v kavárně a ve *Společenském domě* od 19.15 hodin. Na straně druhé se pokračovalo ve vyhlazování Židů. To vše vycházelo z toho, že sám Himmler v této době tápal a nebyl si jist, jakou cestou se má vydat. Podle toho vypadala nařízení, která se otázce Židů věnovala.

Terezín také čekala nová návštěva *Mezinárodního Červeného kříže* a na Eichmannův rozkaz⁷⁷ byla znovu obnovena *zkrašlovací* akce, kterou opět řídil Murmelstein.

---

⁷³ Polák J.; Lagus K.: op. cit. str. 347.

⁷⁴ Polák J.; Lagus K.: op. cit. str. idem.

⁷⁵ Polák J.; Lagus K.: op. cit. str. 245.

⁷⁶ Adler, Hans Günther: *Terezín 1941-1945...I.*, op. cit. str. 245.

⁷⁷ Adler, Hans Günther: *Terezín 1941-1945...I.*, op. cit. str. 253.

Komise přijela 6. dubna 1945. Přijel delegát *Mezinárodního Červeného kříže* v Berlíně dr. Lehner a delegát určený v Ženevě výhradně pro Terezín Paul Dunant. Po *ghettu* je nedoprovázel Rahm, který onemocněl, nýbrž velitel pražské *Zentralstelle* Günther společně s Eichmannem a dalšími nacisty. V závěru zprávy, kterou dr. Lehner o stavu Terezína sepsal, upozorňuje, že mu čelní představitelé nacistického vedení slíbili, že z *ghetta* nebude již nikdo deportován.⁷⁸

Stále hrozilo, že se přes slib, který nacisté dali, mohou rozjet další transporty. A také se připravovaly, jedním mělo např. odjet 600 významných vězňů v čele s Murrelsteinem a dalším asi 1 800 řemeslníků, cesta byla naplánována do Bavorska. Ani jeden z nich ale neodjel. Dunant přijel na kontrolu Terezína v dubnu ještě jednou a to 21. dubna, dozvěděl se totiž o chystaných tajných transportech. *Židovskou samosprávu* tehdy ujistil, že v *Mezinárodním Červeném kříži* mají plnou podporu. Žádné konkrétnější kroky však neučinil. 13. dubna byli odvezeni na svobodu všichni dánští vězni.

Od 20. dubna začaly přijíždět evakuační transporty, kterými do Terezína dorazilo na dva tisíce zubožených vězňů z jiných táborů. V těchto transportech se vraceli i vězni, kteří před tím v Terezíně pobývali. 24. dubna byl zjištěn první případ skvrnitého tyfu. Nemoc se pak velmi rychle šířila, a až po převzetí *ghetta Rudou armádou* musel být Terezín uzavřen a byla zavedena karanténa.

Od 2. května 1945 již delegát *Mezinárodního červeného kříže* Paul Dunant v táboře setrval a postupně přebral Terezín pod svou kontrolu. Ještě 5. května se *židovský starší* Murrelstein zúčastnil pravidelného hlášení u velitele tábora Rahma, poté však SS opustila Terezín, Murrelstein rezignoval a Dunant tak získal zcela kontrolu nad táborem. 8. května 1945 proběhly poslední boje v blízkosti Terezína a v 21:30⁷⁹ přijely první sovětské tanky.

---

⁷⁸ Adler, Hans Günther: *Terezín 1941-1945...I.*, op. cit. str. 255.

⁷⁹ Kárný, M.: "Z terezínského kalendária", *Židovská ročenka*, ŽNO Praha, 1991-1992 str. 61-66.

1.5 Židovský starší a rada starších v Terezíně

Jak již bylo řečeno, struktura vedení terezínského *ghetta* se nijak nelišila od struktur, které byly vytvořené ve Vídni a aplikované ve všech místech, kde *židovské rady* vznikaly. Jak historický diskurz do nedůležitějších milníků ukazuje, *rada* se zde setkávala se zcela novými úkoly, kterými se ve svých domovech buď nemuseli zabývat, nebo jen zcela marginálně. Jednalo se o nedostatek potravin, nízké ubytovací kapacity nebo kritické hygienické podmínky a v neposlední řadě transporty na *Východ*. Nejbizarnějším a zároveň pro Terezín velmi specifickým úkolem, který jeho vedení dostalo, byla zkrášlovací činnost před návštěvami *Červeného kříže*. Ke zkrášlování však patřily i transporty.

V čele takzvané *samosprávy* stál *židovský starší*, který měl i svůj kabinet,⁸⁰ *svou radu starších*. Toto rozvržení je přesným opisem Eichmannova vídeňského modelu, kde byl jím dosazen jeden člověk do vedení a jako pomocný orgán měl komisi. Oba tyto orgány, jak *komise*, tak *rada starších*, neměly vůbec žádné pravomoci. Dále musela být vytvořena oddělení, která měl a na starosti různá odvětví nutná ke správě a chodu *ghetta*. Oddělení se dělila na *ústřední sekretariát*, jež byl výkonným orgánem *židovského staršího*. Všechna další oddělení mu byla podřízena. Další oddělení byla *hospodářské, administrativní, bezpečnostní, finanční, technické, zdravotnické, oddělení volného času a péče o mládež*. Ještě nižší správní jednotkou byly *ubytovací jednotky*, které byly samostatnou jednotkou a zodpovídali za klid, pořádek, čistotu, evidenci a nástup svých obyvatel do práce včas a rozdělování jídla. Tato základní jednotka byla podřízena všem výše jmenovaným oddělením ve formě poboček jako *technická správa budov, vedení budov* nebo *marodky*.⁸¹

Ke komunikaci a informování vězňů využívala *rada starších Tagesbefehl*⁸² neboli *Denní rozkaz Rady starších*. V době *zkrášlování* v roce

---

⁸⁰ Adler, Hans Günther: *Terezín 1941-45...II.*, op. cit. str. 44.

⁸¹ Adler, Hans Günther: *Terezín 1941-45...I.*, op. cit. str. 120.

⁸² Úředním jazykem byla němčina. Viz Hyndráková, A.; Machatková, R.; Milotová, J.: op. cit. str. 39.

1944 se *denní rozkazy* začaly eufemisticky nazývat *Sdělení Židovské samosprávy*, tedy *Mitteilungen der jüdischen Selbstverwaltung*.⁸³

Celá tato struktura s *židovským starším* a jeho kabinetem, jednotlivá oddělení a tak dál tvořila takzvanou *židovskou samosprávu*. Tato *samospráva* byla vytvořena přesně podle nacistických představ a tvoří, jak již bylo zmíněno výše, pyramidu moci. *Samospráva*, respektive její *starší*, byl přímo podřízen táborové komandatuře a jejím výkonným orgánem.

1.5.1 Bezmoc židovského staršího a jeho rady

*Židovský starší*⁸⁴ neboli *Judenältester* byla v rámci *ghetta* nejdůležitější funkce, byl to vrchol pyramidy. Z pozice vězně se postavení *židovského staršího* zdálo jako funkce, která má moc nad všemi. Skutečně, *židovský starší* určité pravomoci oproti ostatním článkům *samosprávy* měl, ale byly velmi omezené. Záleželo na osobnosti *staršího*, jak umí s něčím tak nedostačujícím zacházet. V podstatě vše se dělo jeho jménem. Každý vězeň byl zodpovědný bezprostředně jemu. Dokonce všechny důležité zaměstnance *samosprávy* jmenoval a odvolával právě on. Směl se jako jediný stýkat s velitelem SS, všichni ostatní vězni měli přísný zákaz oslovit jakéhokoli příslušníka SS. Na druhou stranu pokud došlo k nějakému pochybení, byl to právě *židovský starší*, kdo se musel SS za vše zodpovídat.⁸⁵

V rozhovoru s Claudem Lanzmannem popisuje možnosti *staršího* sám Murmelstein: „And I will tell you the principle for the acceptance of the Jewish Elders. The Jewish Elder was in position to be a marionette, a ridiculous marionette. But just this marionette had to act in such a way that he could influence matters from his laughable position. Nobody could understand that, nobody was supposed to understand that otherwise it would have cost his head. But he had to act in such manner that he influenced matters as a marionette. This means, usually marionettes are pulled by wires, but in this case the marionette had to pull the wires. This

---

⁸³ Hyndráková, A.; Machatková, R.; Milotová, J.: op. cit. str. 447.

⁸⁴ Označení *židovský starší* vysvětluje Ruth Bondyová jako odkaz dávného středověku, který se dochoval pouze v podvrženém antisemitském spisu z 19. století nazvaném „Protokoly siónských mudrců“ a nacisté si ho vybrali, jelikož označení *starosta* se z jejich pohledu k méněcenné rase nehodil. Viz Bondyová, Ruth: op. cit. str. 254.

⁸⁵ Šternová, Veronika: op. cit. str. 29.

was the hard part of the job of Jewish Elder. Of that others understand nothing.“⁸⁶

Funkce *staršího* zůstává stále velice kontroverzním tématem. Existovalo však široké spektrum vůdců od skromných úředníků po autokratické diktátory.⁸⁷ Záleželo na charakteru jednotlivce, jakým způsobem se rozhodl svou pozici vykonávat. Obecně byla *starším* a jejich *radám* vyčítána politika přizpůsobivosti, pokory, někdy až servilnosti vůči nacistům. Méně se však uvádí, že tito lidé nebyli jen poslušní úředníci. Z mnoha z nich se během několika měsíců stali zruční krizoví manažeři, jejichž taktikou povětšinou bylo být méně citliví k osudům jednotlivců, na cestě za záchranou mnohých. Tato taktika se dnešními očima může zdát jako necitlivá. V kontextu doby byla zřejmě zcela nevyhnutelná.

Rada starších, německy nazývaná *Ältestenrat* neměla fakticky vůbec žádné pravomoci. I přesto byly všechny *Denní rozkazy* vydávány jejím jménem ve snaze vytvořit iluzi samostatnosti. *Rada* byla spíše poradním orgánem *staršího*, který s ní mohl a nemusel konzultovat své kroky. O návrzích se v rámci *rady* hlasovalo. *Rada* měla 13 členů, přičemž podle *Jednacího řádu*⁸⁸ byla úsňášenischopná již v počtu 9 přítomných členů *rady* a *staršího*. O obsahu porad se muselo zachovat mlčenlivost.⁸⁹

Postavení *židovského staršího* s sebou neslo také určité výhody. *Starší* a všichni členové *rady* měli se svými rodinami nárok na společné ubytování. Ostatní vězni bydleli po celou dobu trvání *ghetta* odděleně. Ubytování bylo samozřejmě daleko komfortnější a prostornější.

---

⁸⁶ Lanzmann, Claude: op. cit. str. 117. (překlad VŠ: „Vysvětlím vám princip přijetí židovského staršího. Židovský starší byl loutkou, směšnou loutkou. A jen tato loutka musela jednat tak, aby mohla ze své směšné pozice něco ovlivnit. Nikdo to neměl zjistit, jelikož pokud by to zjistil, stálo by to židovského staršího hlavu. On musel jednat takovým způsobem, aby i jako loutka něco ovlivnil. Což znamená toto, loutky jsou většinou voděny na drátkách, ale v tomto případě musela loutka sama za drátky zatáhnout. To byla těžká součást práce židovského staršího. Aby to ti druzí nezjistili.“)

⁸⁷ Hilberg, Raul: *Pachatelé, oběti, diváci, Židovská katastrofa 1933 – 1945*, op. cit. str. 108.

⁸⁸ Adler, Hans Günther: *Terezín 1941-45...I.*, op. cit. str. 50-51.

⁸⁹ Adler, Hans Günther: *Terezín 1941-45...I.*, op. cit. str. idem.

1.5.2 Problematika židovského vedení

Všechna židovská *vedení* se již od počátku potýkala s kritikou svých postupů, která po válce zesílila a trvá až do dnešních dnů. Nejen v případě terezínského *ghetta*, ale i ostatních podobných zařízení, muselo židovské *vedení* velmi záhy pochopit, že jsou oběťmi krutého žertu a že byli nacisty podvedeni. Nacistům nikdy nešlo o levnou židovskou pracovní sílu nebo pouhé koncentrování židovské populace do uzavřených oblastí. Jediným záměrem byla fyzická likvidace. Židovští funkcionáři si tohoto byli velmi dobře vědomi, ale i přesto pokračovali v započaté práci a různými způsoby se snažili zajistit svým spoluvězněm snesitelnější podmínky. Nebylo však dost dobře možné, se vždy zavděčit všem. Situace, ve které se nacházeli, byla zcela bezprecedentní a proto ne všechny kroky, které učinili, byly šťastné.

Mnoho vězňů považovalo, a to nejen v terezínském *ghettu*, osoby, které se zapojili do vedení *židovských samospráv* za kolaboranty, kteří si chtěli zachránit svůj život a své spoluvězně klidně posílali na smrt. Byl tu však i názor úplně opačný, který věřil tomu, že se tito lidé obětovali a snažili právě svým spoluvězněm, co nejvíce v těžkých chvílích pomoci a ulehčit jim v zoufalé životní situaci.⁹⁰

Rabinovici k tomuto říká: „The behaviour of those Jewish officials and assistants whose relations with the perpetrators were held against them was often not studied on individual basis but simply condemned universally. There has been lively discussion as to how their actions should be judged, but what any individual did and his reasons for doing so are all too frequently ignored.“⁹¹

Benjamin Murmelstein byl jedním z těch, kteří i přes možnost odcestovat do zahraničí, zůstali se svou komunitou ve Vídni i v Terezíně.⁹² Po válce byl zatčen a strávil 18 měsíců ve vazbě pro podezření z kolaborace. Obvinění proti němu byla nakonec stažena. Cejchu kolaboranta se však

---

⁹⁰ Šternová, Veronika: op. cit. str. 37.

⁹¹ Rabinovici, Doron: *Eichmann's Jews...*, op. cit. str. 10. (překlad VŠ: „Chování těchto židovských funkcionářů a jejich spolupracovníků, jejichž vztah s pachateli byl využit proti nim, nebylo často studováno individuálně, ale bylo obecně odsouzeno. Byli vedeny živé diskuze o tom, jak se mají jejich činy soudit, ale konkrétní pohnutky jednotlivců k jejich činům jsou často ignorovány.“)

⁹² Rabinovici, Doron: *Eichmann's Jews...*, op. cit. str. 73.

nikdy nezbavil. Pokud se však jeho případu věnuje dostatečná pozornost a pokud se jeho kroky promítnou na pozadí historických událostí, naskytne se zcela nový úhel pohledu.

2 BENJAMIN MURMELSTEIN

2.1 Kořeny, rodina, vzdělání

Benjamin Marmelstein se narodil 9. června 1905 ve Lvově do ortodoxní židovské rodiny. Město bylo v té době součástí Rakousko Uherské monarchie. Jeho otec byl obchodník v průmyslovém odvětví. Spolu s bratrem vlastnil továrnu, kterou nakonec bratrovi předal a založil svůj vlastní podnik.⁹³ Po konci první světové války odešel mladý Marmelstein do Vídně. Na vídeňské univerzitě studoval orientální a semitské jazyky v rámci filosofické fakulty. Paralelně také navštěvoval *Izraelitské teologické učiliště*.⁹⁴ Své teologicko-rabínské vzdělání dokončil v roce 1927 s druhým nejlepším studijním výsledkem v historii *Institutu*.⁹⁵ Zároveň dokončil doktorandské studium na univerzitě. Jeho dizertační práce nesla název „Adam. Ein Beitrag zur Messialehre“.⁹⁶ Vedoucím práce mu byl profesor Viktor Christian.⁹⁷

Od roku 1931 zastával funkci rabína v rámci vídeňské náboženské obce. Byla mu přidělena synagoga v ulici Kluckygasse zvaná *Brigittenauer Tempel*. Synagoga spadala do židovského distriktu XX., který byl druhý největší ve Vídni.⁹⁸ V noci z 9. na 10. listopadu 1938 byla synagoga zničena během pogromu, který je obecně znám jako *Křišťalová noc*, německy *Kristallnacht*. Podle slov jeho syna Wolfa, byl Marmelstein v době pogromu v hlavní vídeňské synagoze *Stadttempel*.⁹⁹ Byl přinucen přihlížet její devastaci, které se společně s jednotkou SS účastnil i Adolf Eichmann.¹⁰⁰

---

⁹³ Lanzman, Claude: op. cit. str. 247.

⁹⁴ Rabinovici, Doron: „Prvky a následky totální bezmoci“, *Terezínské studie a dokumenty 2006*, Institut terezínské iniciativy, 2006, str. 132.

⁹⁵ Rabinovici, Doron: *Eichmann's Jews...*, op. cit. str. 72.

⁹⁶ Rabinovici, Doron: *Eichmann's Jews...*, idem.

⁹⁷ Viktor Christian, profesor semitské filologie a orientální archeologie, se po anexi Rakouska stal děkanem Filosofické fakulty Univerzity ve Vídni pro administrativní záležitosti. Na základě jeho rozhodnutí byli ze školy vyhozeni všichni akademici a studenti židovského původu. 23. dubna 1938 rozhodl, že všichni vyučující a studenti se na začátku a na konci přednášky musí pozdravit zvednutím paže a slovy *Heil Hitler*. Viz. Rabinovici, Doron: *Eichmann's Jews...*, idem.

⁹⁸ Claude, Lanzman: op. cit. str. 11.

⁹⁹ *Stadttempel* v ulici Seitenstettengasse byla jedinou synagogou, která nebyla zcela zdevastována. V e stejné ulici sídlí také IKG.

¹⁰⁰ Marmelstein, Wolf: „*The Last „Unrighteous“...*“, op. cit.

Kromě pastorační práce se Marmelstein věnoval také náboženské výuce¹⁰¹ na několika gymnáziích a v *Izraelitském teologickém učilišti*.¹⁰² Soustředil se také na literární činnost. Mezi hlavní náměty jeho knih patřil judaismus a historie židovského národa. Pro mladé studenty sepsal knihu o životě a díle jednoho z nejvýznamnějších představitelů židovské náboženské filosofie Moše ben Maimona. Podařilo se mu také vydat soubor textů antického židovského historika Josefa Flavia. V antologii popsal Flavia takto: „Lpěl na židovství a byl mu věrný, ale byl okouzlen velikostí ideje římského impéria. Jeho rozervaná a obojetná bytost ho proto činí symbolem tragiky židovského osudu.“¹⁰³ V době, kdy tento text napsal, ještě zdaleka nemohl tušit, že v budoucnu se bude dát aplikovat i na něho samotného. Rok poté vydal i své vlastní historické dílo o židovských dějinách, které nazval jednoduše „Gesichte der Juden“.

Během své rabínské kariéry nezdídko ostře vystupoval proti antisemitským náladám a propagandě, jež prostupovala širokou veřejnost. V rámci své práce na *Döblinger Gymnasium* se setkal s antisemitskými výpady i mezi mládeží. Ve svých teologických článcích a studiích často poukazoval na židovský základ myšlení v *Novém zákoně*.¹⁰⁴ Výrazně bojoval proti pamfletům, které tendenčně vykládaly myšlenky judaismu. Jednou z takových apologií je „Einige Fragen an Prof. Dr. P. Severin Grill“, kterou vydal *Svaz rakouských Židů* s předmluvou tehdejšího vrchního rabína Davida Feuchtwanga.¹⁰⁵ Marmelstein ve svém listu reaguje na profesora Grilla, který ve své knize „Talmud und Schulchan Aruch“ popsal zcela zkresleně myšlenky judaismu. Jako důkazy svých tvrzení, že křesťané jsou pro Židy horší než pohané, využil Grill talmudické texty, které byly vytrženy z celkového kontextu.¹⁰⁶ Marmelstein ve své apologii dokládá, že profesor Grill nejen že není schopen správně číst talmudické texty, ale také že na

---

¹⁰¹ Claude, Lanzman: op. cit. str. 248.

¹⁰² Rabinovici, Doron: *Eichmann's Jews...*, str.72.

¹⁰³ Marmelstein, Benjamin: Flavius Josephus, Vídeň, 1938, s. 5. v Rabinovici, Doron: „Prvky a následky totální bezmoci“..., op. cit. str. 132.

¹⁰⁴ Marmelstein, Wolf: „*The Last „Unrighteous“...*“, op. cit.

¹⁰⁵ Rabinovici, Doron: *Eichmann's Jews...*, idem.

¹⁰⁶ Marmelstein, Wolf: „*The Last „Unrighteous“...*“, op. cit.

základě jeho špatných citací, je vysoce pravděpodobné, že samotný *Talmud* nikdy ani neviděl.¹⁰⁷

Po atentátu na rakouského kancléře Engelberta Dollfusse při nacistickém puči v roce 1934, pronesl Murmelstein na žádost IKG řeč při vzpomínkové bohoslužbě. Murmelstein svou řeč v interview s Claudem Lanzmannem charakterizoval „spíše jako antinacistickou“.¹⁰⁸ Svými veřejnými postoji v otázce antisemitismu se Murmelstein vystavoval jednoznačně velikému nebezpečí. Rabinovici se domnívá, že právě těmito dvěma počiny se dostal do hledáčku nacistů.¹⁰⁹

V roce 1933 se Murmelstein oženil s Margit rozenou Geyerovou, jejíž rodina pocházela z Budapešti. V roce 1936 se jim narodil syn Wolf.

Ještě před tím, než se z rabína a intelektuála stal úředník a odborník na emigrace IKG, snažil se Murmelstein získat zaměstnání v zahraničí a vycestovat společně se svou rodinou z Rakouska do bezpečnější země. Všechny jeho žádosti o zaměstnání byly podle Rabinovice zamítnuty.¹¹⁰ Wolf Murmelstein na druhou stranu uvádí, že jeho otec vlastní emigraci odložil kvůli práci pro IKG. Prý mu byl vystaven *Certifikát do Palestiny*, který vydala Hebrejská Univerzita v Jeruzalémě. *Certifikát* měl být podepsaný Abimelechem Rimaldtim.¹¹¹

Po připojení Rakouska k *Velkoněmecké říši* se událo v životě rabína Murmelsteina mnoho dramatických změn. Musel přestat učit náboženskou výchovu na gymnáziích. Jeho literární činnost a osvětová činnost musela být také okamžitě ukončena. Po uzavření IKG byla omezena i jeho práce rabína v *Brigittenauer Temple*. Po *Křišťálové noci*, kdy byla tato synagoga zcela zničena, vedl občas Murmelstein bohoslužby v hlavní synagoze na *Seitenstettengasse*.¹¹² Naposledy jako rabín vystoupil o *Vysokých svátcích* v roce 1941. Po válce své rozhodnutí vysvětlil tak, že si nepřipadal vhodný k vykonávání náboženských úkonů. Kvůli pravidelnému porušování šabatu a

---

¹⁰⁷ Lanzmann, Claude: op. cit. str. 14.

¹⁰⁸ Lanzmann, Claude: op. cit. str. 13.

¹⁰⁹ Rabinovici, Doron: *Eichmann's Jews...*, op. cit. str. 74.

¹¹⁰ Rabinovici, Doron: *Eichmann's Jews...*, op. cit. str. 73.

¹¹¹ Murmelstein, Wolf: „*The Last „Unrighteous“...*“, op. cit.

¹¹² Rabinovici, Doron: *Eichmann's Jews...*, op. cit. str. 74.

každodennímu kontaktu s Eichmannem nabyl přesvědčení, že se stal rituálně nečistým.¹¹³

Murmelsteinova rodina žila ve stejném činžovním domě jako rodina Josefa Löwenherze, administrativního ředitele IKG. Löwenherz byl pár dní po anexi zatčen a uvržen do vazby spolu s dalšími čelními funkcionáři IKG a dalších vídeňských židovských organizací. Po dobu Löwenherzova zatčení byl Murmelstein nápomocný nejen jeho ženě, pomoc nabídl celé komunitě. I když byl jako rabín suspendován, stále pobíral plat.¹¹⁴

Murmelstein se nebál podnikat i velmi nebezpečné akce. Po oficiálním vyloučení židovských studentů z vysokých škol ho několik jeho bývalých studentů požádalo o pomoc. Byli totiž vyloučeni těsně před složením závěrečných státních zkoušek, ke kterým už nemohli být připuštěni. Murmelstein využil své známosti s profesorem Christianem, který byl členem NSDAP a po anexi novým děkanem filosofické fakulty. „On my own initiative – there was no Jewish organization to which I could turn because there was no Jewish organization – I wrote to Christian and asked him to see me. [...] I explained the matter to him and he promised me to have talk with the Vice-Chancellor, to speak with other deans. And he really was able to obtain the graduations and final exams. [...] He got it through to have graduations and final exams for Jewish...Jewish students.“¹¹⁵

Poté, co byl Löwenherz dosazen do čela znovuotevřené IKG, nabídl Murmelsteinovi místo v oddělení pro *židovské vystěhovalectví*, kterou Murmelstein přijal. „Vedl oddělení pro židovské vystěhovalectví, přičemž pojmem vystěhovalectví byl označován proces, který z úhlu pohledu nacistů nepředstavuje nic jiného než vyhnání a z pohledu obětí pak útěk s cílem zachránit holý život.“¹¹⁶

Mnoho jeho kolegů rabínů Vídeň opustilo, ale Murmelstein i přes původní záměr odcestovat, setrval. Své rozhodnutí zůstat po válce vysvětlil

---

¹¹³ Rabinovici, Doron: *Eichmann's Jews...*, 168-169.

¹¹⁴ Rabinovici, Doron: *Eichmann's Jews...*, 74.

¹¹⁵ Lanzmann, Claude: op. cit. str. 16. (překlad VŠ: „Z mé vlastní iniciativy – neexistovala žádná židovská organizace, na kterou bych se mohl obrátit, protože žádné židovské organizace nebyly – požádal jsem v dopise Christiana o osobní schůzku. [...] Vysvětlil jsem mu situaci a on mi slíbil, že si promluví s vice kancléřem, aby si promluvil s dalšími děkany. On skutečně mohl vyjednat státní zkoušky a promoce. [...] A on promoce a státní zkoušky pro židovské student prosadil.“)

¹¹⁶ Rabinovici, Doron: „Prvky a následky totální bezmoci...“, str. 132.

tak, že byl vojákem a dezerce byla vyloučená.¹¹⁷ Není důvod jeho tvrzení nevěřit. Je vysoce nepravděpodobné, že by Murmelstein z pozice úředníka oddělení *židovského vystěhovalectví*, nebyl schopen vlastní emigraci zařídit. Spolu s Löwenherzem se naopak stal jedním z nedůležitějších funkcionářů IKG. V Murmelsteinovi byl velmi brzy objeven velký organizační a vyjednávací talent.¹¹⁸ Mnozí o něm hovořili jako o technokratovi. Murmelsteinův podřízený Willy Stern ve svém svědectví doložil, že Löwenherz se na Murmelsteinovi a jeho práci stával postupně zcela závislý.¹¹⁹ Není proto překvapivé, že se Murmelstein z pouhého úředníka vypracoval na pozici Löwenherzova zástupce.¹²⁰

2.2 Práce pro IKG

2.2.1 Murmelstein úředníkem v oddělení židovského vystěhovalectví

Po znovuootevření IKG v květnu 1938 se stal Murmelstein jejím úředníkem.¹²¹ IKG bylo zcela pod kontrolu Eichmanna a jeho úřadů. Oddělení *sociální péče a židovského vystěhovalectví* mohly být vedeny pouze v kooperaci s nacistickými autoritami. Neexistovala jiná možnost, jak komunitě zajistit dostatečnou sociální podporu, která byla po přijetí diskriminačních zákonů naprosto nezbytná, jelikož většina židovské populace zůstala po ztrátě zaměstnání bez prostředků. Ani odchody do zahraničí by bez spolupráce s nacistickými úřady nebyly vůbec možné. IKG byla zatlačena do kouta a na obstrukční taktiku nebyl v této situaci prostor. Naopak díky spolupráci s úřady se *oddělení vystěhovalectví* s Murmelsteinem v čele podařilo v letech 1938 – 1941 poslat do bezpečí v zahraničí přibližně 120 tisíc lidí,¹²² což byly více než dvě třetiny všech členů IKG.¹²³

---

¹¹⁷ Rabinovici, Doron: *Eichmann's Jews...*, op.cit. str. 73.

¹¹⁸ Lanzmann, Claude: op. cit. str. 17.

¹¹⁹ Rabinovici, Doron: *Eichmann's Jews...*, op.cit. str. 74.

¹²⁰ Shlainová, Margalit: „Úsilí Benjamina Murmelsteina o obnovu terezínského ghetta po deportacích na podzim 1944 a o přežití jeho obyvatel v posledních měsících války“, *Terezínské studie a dokumenty*, Praha, 2009, str. 82.

¹²¹ Prvním krokem, který musel ve své nové pozici Murmelstein učinit bylo oholit plnovous, který jako rabín nosil a odložit kipu, kterou nemohl nosit ani ve své vlastní kanceláři. Viz Murmelstein, Wolf: op. cit.

¹²² Murmelstein, Wolf: op. cit.

Murmelsteinovi a jeho lidem se podařilo organizovat emigrace ještě poměrně dlouhou dobu po začátku války. Emigrace probíhaly i v době, kdy byly nařízeny první deportace na *Východ*. Na podzim 1941 ve Vídni zůstali už jen staří nebo skutečně chudí lidé, kteří si odjezd do zahraničí nemohli dovolit.

Murmelstein se kvůli své práci musel často setkávat s Adolfem Eichmannem. První setkání proběhlo v létě 1938 na schodech: „This was the first time I saw Eichmann here in 38 [...] And I stayed in contact with him for full seven years. He soon found out that I could be helpful to him. In particular he wanted to study emigration. [...] He needed someone who could study the problems for him, who could prepare literature for him, who read the books for him, and composed a short report. You understand? He did not say what I am telling you now, that he wanted to learn about this, but the matter looked like this: A report arrived; Mr. Obersturmführer or Mr. Untersturmführer Eichmann wants a report about this or that, within two hours. [...] He said that he was an expert on emigration. Sure. He learned it from me. This means, learned something from me which I myself hardly understood.“¹²⁴

IKG muselo vydávat pro nacistické úřady týdenní zprávy, které musely obsahovat všechny události, jež se za poslední týden v rámci komunity udály. Murmelsteinova práce pro Eichmann se brzy rozšířila ještě o další úkoly. Přípravoval pro něj podklady o židovské historii a židovských organizacích.¹²⁵ Občas dostával i speciální úkoly. Pro zaměstnance *Národní knihovny* například vedl za IKG lekce, jak katalogizovat hebrajika, která byla zabavena Židům. Eichmann jednoduše využil spolupráce a Murmelsteinových znalostí ke svému vlastnímu prospěchu. Mezi svými nadřízenými byl brzy znám jako znalec židovské tematiky. Podle

---

¹²³ Rabinovici, Doron: *Eichmann's Jews...*, op. cit. str. 155.

¹²⁴ Lanzmann, Claude: op. cit. str. 17. (překlad VŠ: „To bylo poprvé, co jsem zde viděl Eichmanna v roce 38 [...] V kontaktu jsem s ním zůstal následujících sedm let. Brzy pochopil, že bych pro něj mohl být užitečný. Chtěl se konkrétněji nastudovat problematiku emigrace. [...] Potřeboval někoho, kdo by tuto problematiku nastudoval místo něj, kdo by mu vyhledal literaturu, kdo by knihy načetl za něj, a kdo by připravil zprávu. Rozumíte? On mi to samozřejmě neřekl tak, jak to říkám já vám teď, že si to chce nastudovat, vypadalo spíš takto: dorazilo hlášení; pan Obersturmführer nebo pan Untersturmführer Eichmann chce zprávu o tom a o tom do dvou hodin. [...] Pak o sobě říkal, že je expert na emigrace. To určitě. Všechno se naučil ode mě. A naučil se ode mě něco, čemu jsem já sám sotva rozuměl.”)

¹²⁵ Rabinovici, Doron: *Eichmann's Jews...*, op. cit. str. 74.

Murmelsteinových slov to byla skutečně jen jeho zásluha, že Eichmann mohl vystupovat jako expert v oblasti judaistiky. Brzy se vynořily i spekulace, že Murmelstein učil Eichmanna hebrejsky. Toto Murmelstein v rozhovoru s Lanzmannem jednoznačně popírá a dodává, že Eichmann znal pár věcí, ale jen velmi povrchně.¹²⁶ Jeho syn Wolf dodává, že Eichmann neuměl ani rozeznat jednotlivá písmena hebrejské abecedy.¹²⁷

Úzká spolupráce s Eichmannem pověsti Murmelsteina v rámci židovské komunity zcela jistě nepomáhala. Od chvíle, kdy nastoupil v IKG jako úředník, byl znám pro svou výbušnou a nesmlouvavou povahu. Jako nadřízený byl velmi striktní a chladný. Chladně se jevil i v jednání s nacisty. Pravděpodobně to byl jeden z důvodů, proč se na něj Löwenherz obracel čím dál častěji v různých záležitostech a delegoval na něj úkoly, za které měl být sám zodpovědný. Rabinovici tuto situaci ve svém článku popisuje takto: „Murmelstein vykonával své úkoly s chladem, který ostatní židovští úředníci postrádali. V jeho vystupování se do jisté míry odrážel jeho duchovní postoj, podle kterého bylo logické podrobit se teroru. Murmelstein intelektuálně akceptoval nutnost spolupráce s nacisty.“¹²⁸ Jeho logika vycházela ze základního předpokladu, že pokud chce zachránit co největší počet Židů, nic jiného než spolupráce s nacisty mu nezbyvá. Jedině stoprocentním uposlechnutím nařízení *gestapa* nebo jiných úřadů, mohl zajistit co nejhladší průběh vystěhování. Za žádných okolností nechtěl, aby nacistické úřady dostaly byť jedinou záminku k omezení práce IKG. Je pravděpodobné, že jeho chování k podřízeným vycházelo z této premisy. Potřeboval, aby i jejich práce byla precizní a nenapadnutelná.

Jeho pedantická a technokratická povaha často zapříčinila velmi bizarní situace. Murmelstein měl na starosti vydávání povolenek k vycházení i po večerním zákazu. Na tyto povolenky měli nárok pouze zaměstnanci IKG. Murmelstein odmítl toto povolení vydat zaměstnankyni, která měla druhý den odjet a chtěla se rozloučit se svými známými a rodinou. Své rozhodnutí

---

¹²⁶ Lanzmann, Claude: op. cit. str. 19.

¹²⁷ Murmelstein, Wolf: op. cit.

¹²⁸ Rabinovici, Doron: „Prvky a následky totální bezmoci...“, op. cit. str. 133.

vysvětlit tak, že již od poledne toho dne nebyla IKG zaměstnána a tudíž na vydání takového povolení neměla žádný právní nárok.¹²⁹

Z tohoto příběhu vyplývá, že Murmelstein byl o své taktice, nedat nacistům sebemenší příležitost k odplatě, stoprocentně přesvědčen. Osobní příběhy a individuální přístup ho nezajímaly ani ve Vídni ani později v Terezíně, kde bojoval proti privilegovanému postavení některých vězňů. Ve své inteligenci si možná už ve Vídni uvědomoval, že právě privilegia daná jen některým členům komunity mohou hrát roli ve vnitřním rozkolu komunity, který by se nacistům hodil.

S blížícím se začátkem války se začaly emigrace komplikovat. Mezinárodní napětí sílilo a mnoho zemí již nechtělo nacistům vycházet vstříc. Státy začaly snižovat své uprchlické kvóty nebo se židovské imigraci zcela zavřely. *Evianská konference*¹³⁰ se stala symbolem odmítnutí židovských uprchlíků. Logickým východiskem těchto komplikací byla ilegální emigrace. IKG se tak dostala do sevření, které z jedné strany tvořila nacistická perzekuce a tlaky na co nejvyšší počty vystěhovaných a z druhé strany cynická nebo naprosto nezúčastněná politika západních zemí.¹³¹

2.2.2 Experiment v Nisku

Po německé invazi do Polska v září 1939 nabrala práce Benjamin Murmelsteina zcela jiný kurz. Emigrace v rámci možností sice fungovaly až do listopadu roku 1941, ale nacistické vedení přišlo s novými úkoly, s kterými se muselo vedení IKG vypořádat. Jednalo se o první pokusy deportace židů na Východ. IKG bylo za deportace a jejich realizaci přímo odpovědné. Benjamin Murmelstein byl ze své pozice na tomto úkoly povinen spolupracovat.

V obsazeném Polsku se v té době začaly odehrávat bestiální činy. Židé byli vyvražďováni po tisících. Jiní byli donuceni opustit své domovy a nastěhovat se do *ghett*, která byla zbudována ve velkých městech jako

---

¹²⁹ Rabinovici, Doron: *Eichmann's Jews...*, op. cit. str. 75.

¹³⁰ *Evianská konference* se konala v červenci 1938 na popud amerického prezidenta Franklina D. Roosevelta kvůli rostoucím počtům židovských uprchlíků a jejich perzekuci v Německu. Konference skončila zamítnutím navýšení uprchlických kvót ve Velké Británii i USA.

¹³¹ Rabinovici, Doron: *Eichmann's Jews...*, op. cit. str. 56.

Varšava, Lodž nebo Vilnius. Podle modelů z Říše se zde začaly ustanovovat *židovské rady*.

Se získáním polského území se nacistům otevřela možnost, o které se začalo uvažovat ještě v době před začátkem války. Plán byl nazván *Teritoriální řešení židovské otázky*.¹³² Tato možnost byla otevřena od roku 1936, kdy byla nacisty obnovena myšlenka známého německého antisemity Paula de Lagarda na vystěhování Židů na Madagaskar. Okupované Polsko poskytovalo dostatečný prostor k realizaci takového plánu. Nacisté si pohrávali s ideou, že by právě tam mohli být vystěhováni všichni Židé, kteří se nacházeli na území spravovaném hitlerovským režimem. Takovéto území nazývali *židovská rezervace* neboli *Judensreservat*. Vhodná oblast byla označena v blízkosti města Lublin. Tato oblast právě kvůli vysoké koncentraci židovského obyvatelstva nebyla totiž vhodná ke germanizaci.¹³³

Hlavní projektantem byl opět Adolf Eichmann. První jednání o deportacích do Niska proběhla ve Vídni za účasti Josefa Löwenherze a Benjamina Murrelsteina již v říjnu 1939. Eichmann rozhodl, že má IKG vyslat transportem 1000 až 1200 mužů, kteří budou schopni na místě vybudovat základní tábor pro budoucí *židovskou rezervaci*.¹³⁴ Transporty nebyly organizovány pouze z Vidně, ale také z oblasti *Protektorátu*. Z Moravské Ostravy a Frýdku Místku odjelo do Niska 1291 mužů ve věku od 16 do 70 let.¹³⁵ Oficiálně byly deportace do Niska uváděny jako dobrovolné. Deportování Židé si proto museli hradit náklady na cestu sami. IKG i ŽNO měla za úkol financovat stavební materiál, který bude k vybudování tábora v Nisku potřeba.¹³⁶ S sebou měli mít oblečení a jídlo na přibližně 4 týdny.

Na připomínky IKG ohledně starých lidí, kteří k budování tábora nebyli vhodní, Eichmann odpověděl, že přesun bude platit na všechny Židy z Říše, *Ostmarky* a *Protektorátu*, ale že se vše odehraje „as humanely as possible“. Přislíbeno bylo také, že Židé na tomto území budou moci žít naprosto svobodně. Zpočátku mělo být ubytování pouze v jednoduchých táborových

---

¹³² *Holocaust*: Informační portál o holokaustu, rasismu a antisemitismu (online). Holocaust: ©2011 (cit. 26. 9. 2011). Dostupné z www.holocaust.czc/history/jew/general/general9

¹³³ Rabinovici, Doron: *Eichmann's Jews...*, op. cit. str. 88.

¹³⁴ Rabinovici, Doron: *Eichmann's Jews...*, op. cit. str. 89.

¹³⁵ Adler, Hans Günther: *Terezín 1941-45...I.*, op. cit. str. 42.

¹³⁶ Bondyová, Ruth: op. cit. str. 160.

barácích, ale do budoucna Eichmann přislíbil možnost rozvoje. Aby nenechal prostor pro další spekulace o účelu transportů do Niska, podpořil Eichmanna svá slova pozváním novinářům. Novináři měli podat zprávy o humánním charakteru této akce.¹³⁷

Z rozkazu vídeňské a pražské *Zentrastellen* měli spolu s prvními transporty do Niska odjet i někteří funkcionáři IKG a ŽNO. Za Vídeň byl vybrán spolu s dalšími i Murmelstein. Rabinovici i Bondyová shodně uvádějí, že se proti Murmelsteinově účasti na cestě do Niska postavil sám Löwenherz, který vedení *Zentrastelle* argumentoval tím, že je pro něj Murmelstein ve Vídni nepostradatelný.¹³⁸ Žádost však byla zamítnuta a Murmelstein spolu s dalšími spolupracovníky odjel do Moravské Ostravy, kde se měli setkat s Eichmannem. Setkali se zde také se zástupci z pražské ŽNO, kterou vedl Jakob Edelstein.¹³⁹ Poté následovala cesta dál do Polska. První transport dorazil 19. října. Eichmann rozkázal, aby byly ihned zahájeny práce. Začal se stavět tábor, který měl mít podél svého obvodu postaveny i strážní věže.¹⁴⁰

Vedení z Vídne i z Prahy si okamžitě po příjezdu uvědomilo, že celý tento plán na *židovskou rezervaci* byl jen další podvod ze strany nacistů. Prostředí, které se jim naskytlo, nebylo vůbec vhodně pro vybudování životního prostoru pro tak vysoký počet lidí, s kterým bylo počítáno.¹⁴¹ Oblast byla bažinatá. Na takovém podloží se jen těžko dalo stavět. Celá oblast byla také zamořena epidemiemi tyfu a cholery.¹⁴² Navíc tábor byl hlídán ozbrojenci z řad SS, kteří pocit, že jsou Židé pouhými vězni, umocňovali.¹⁴³

Podle očitého svědectví Benjamina Murmelsteina pronesl Eichmann na místě řeč, jejíž konec předznamenal blížký osud evropských židů. Eichmann měl nejprve promluvit o stavbě baráků a o zdravotní správě, kterou si Židé

---

¹³⁷ Rabinovici, Doron: *Eichmann's Jews...*, op. cit. str. 91. (překlad VŠ: „tak lidsky jak jen to půjde“)

¹³⁸ Bondyová, Ruth, op. cit. str. 161., Rabinovici, Doron, op. cit. str. 90.

¹³⁹ Bondyová, Ruth: op. cit. str. idem.

¹⁴⁰ Rabinovici, Doron: *Eichmann's Jews...*, op. cit. str. 91.

¹⁴¹ S okupací Polska se zvýšil počet židovské populace v oblastech ovládaných Hitlerem o přibližně 3 milióny. Viz <http://www2.holocaust.cz/cz/history/jew/general/general11>

¹⁴² Bondyová, Ruth: op. cit. str. 162.

¹⁴³ Bondyová, Ruth: op. cit. str. 161.

v Nisku měli zřídít. „After the speech he looked at us ironically and added softly: „Otherwise you would die.“¹⁴⁴

Židovská rada v Lublinu ani místní *gestapo* neměly vůbec žádné zprávy o tom, že by se v jejich oblasti měla *židovská rezervace* nacházet. Vedení *gestapa* bylo Eichmannovým plánem šokováno a židovské delegáty poslalo zpět do Niska s rozkazem zastavit všechny práce.¹⁴⁵ Benjamin Marmelstein se vrátil do Vídně již v listopadu a odmítl podat oficiální hlášení o své cestě do Niska. Na základě tohoto se naděje všech v IKG o možnosti vysídlení do Niska rozplynula.¹⁴⁶

Celá akce byla od února 1940 pozastavena a z ne zcela jasných důvodů nakonec zcela ukončena.¹⁴⁷ I přes velmi krátké trvání tohoto tábora, zde zemřelo mnoho lidí. Díky blízkosti hranic se *Sovětským svazem* se řadě lidí také podařilo uprchnout.¹⁴⁸ Akce v Nisku jako celek byla velkým organizačním neúspěchem. Přesto přinesla mnoho poznatků, které se nacistům hodily při deportacích do *koncentračních a likvidačních táborů*.¹⁴⁹

2.2.3 Další segregace a situace v době počátku transportů

Poté, co se hranice s postupující válkou začaly emigracím uzavírat, přišla další fáze, kterou tábor v Nisku lehce předznamenal. Začalo se s deportacemi na Východ. Oddělení Benjamina Marmelsteina se z *oddělení vystěhovalectví* stalo *oddělením deportací*. Organizaci deportace Židů si nacisté zjednodušili už kroky, které podnikli v minulosti. V době po anexi Rakouska bylo nařizováno přesídlování. Všichni Židé žijící v okolí Vídně se museli nastěhovat do Vídně. Bylo na IKG, aby tento úkol zvládlo. Přesídlovací fáze byla pouze přechodným řešením, které mělo zjednodušit průběh deportací. 13. října 1940 nařídilo *gestapo*, aby IKG vytvořilo registr

---

¹⁴⁴ Lanzmann, Claude: op. cit. str. 98. (překlad VŠ: „Když skončil s proslovem, podíval se na nás a něžně dodal: „Jinak zemřete.“)

¹⁴⁵ Bondyová, Ruth: op. cit. str. 164.

¹⁴⁶ Rabinovici, Doron: *Eichmann's Jews...*, op. cit. str. 94.

¹⁴⁷ Eichmann u jeruzalémského soudu vypověděl, že za ukončením celé akce byl guvernér *Generálního gowernmentu* (oblast v Polsku okupována nacisty. pozn. VŠ) Hanse Franka, který si v Berlíně na Eichmannův postup stěžoval. Nechtěl, aby byli na jeho území přivázeni další Židé. Viz Bondyová, Ruth: op.cit. str. 164.

¹⁴⁸ Adler, Hans Günther: *Terezín 1941-45...I.*, op. cit. str. 42.

¹⁴⁹ Rabinovici, Doron: *Eichmann's Jews...*, op. cit. str. 93.

stravovacích karet, které vlastnili všichni Židé.¹⁵⁰ Od 1. listopadu bylo také nařízeno, aby byla kartička každého držitele označena razítkem *Jude*.¹⁵¹ Od tohoto momentu, kdokoli se chtěl najíst, figuroval také na seznamu, který byl nacisty využit i k deportacím. K dalším segregačním krokům došlo 10. září 1941, kdy vydal Murmelstein podle policejního rozkazu pokyny k vydání *Davidovy hvězdy*, kterou museli viditelně nosit všichni, kteří byli podle norimberských zákonů označeni za Židy. IKG pak neslo za důsledné označení všech Židů odpovědnost.¹⁵² Následovala další opatření jako vyloučení z městské hromadné dopravy, která musela být tlumočena vedením IKG. IKG byla pro většinu komunity strašákem ještě v době před začátkem deportací.

To nejhorší na sebe nenechalo dlouho čekat. 1. února 1941 se Josef Löwenherz zúčastnil jednání s vedením vídeňského *gestapa*, kde byl přítomen i Alois Brunner, vedoucí místní *Zentrastelle*. Byl informován o plánu deportací vídeňských židů do táborů v Polsku. Přestože bylo IKG slíbeno, že nebude do organizace deportací přímo zahrnuto, muselo například informovat všechny, kteří byli na seznamu deportovaných, muselo informovat o zavazadlech, o místech, kam se měli deportování dostavit a podobně.

Seznamy transportovaných však IKG a ani žádná jiná *židovská rada* nesestavovaly. Seznamy byly vypracovány pouze *Zentrastelle*, v případě *ghett* to byly táborové komandatury. Přesto byla nutná spolupráce i v tomto ohledu. Židovští úředníci pod vedením Murmelsteina v jeho úřadovně číslo 8 museli seznamy upravit do abecedního pořadí a přepisovat do několika kopií. Zasahovat se mohlo i do personálního složení transportů. Murmelsteinovi se v říjnu 1941 podařilo u *Zentrallstelle* zařídit ochranu proti zařazení do transportů pro šest kategorií lidí:

1. Zaměstnanci a dobrovolníci IKG a jejich rodinní příslušníci, kteří s nimi žijí v jedné domácnosti
2. Osoby, které podnikly přípravy k emigraci

---

¹⁵⁰ Bez stravovací kartičky nemohlo IKG vydat jídlo.

¹⁵¹ Rabinovici, Doron: *Eichmann's Jews...*, op. cit. str. 98.

¹⁵² Rabinovici, Doron: *Eichmann's Jews...*, op. cit. str. 112.

3. Obyvatelé seniorských zařízení
4. Slepci, plně invalidní a nemocní lidé
5. Nuceně nasazení
6. Váleční invalidé a vyznamenaní veteráni¹⁵³

Tento dílčí úspěch mohl ve vedení IKG vyvolat pocit, že přece jenom určitý vliv na běh věcí mají. Nicméně Murmelstein povolení dostal zřejmě jen proto, že *Zentrastelle* už počítala s přesunem těchto kategorií lidí do Terezína.

První transport z Vídně na *Východ* odjel 15. února 1941. Velmi záhy následovaly další. Jen na jaře 1941 bylo odvezeno kolem pěti tisíc lidí. Přese všechno se Murmelstein a další snažili dál o organizaci emigrací. Ale *Zentrastellen* přestaly však brát emigrace jako možnost. 10. listopadu 1941 se pro uprchlíky uzavřely hranice úplně a tím byl znemožněn jakýkoli způsob úniku před deportacemi. IKG se stala totálně bezmocnou a izolovanou od jakékoli pomoci ze zahraničí.

IKG se muselo vyrovnat i se skupinami odporu. Za útok komunistické skupiny Herberta Bauma¹⁵⁴ na nacistickou antikomunistickou a antisemitskou výstavu v Berlíně se museli Löwenherz s Murmelsteinem dostavit do úřadu RSHA v Berlíně. Zde byli ponecháni šest hodin stojíce obličejem ke zdi. Po této ponižující proceduře jim bylo oznámeno, že za akt sabotáže bude pět set Židů v Berlíně zastřeleno a pět set odesláno do *koncentračního tábora*. V případě, že by k něčemu takovému došlo i ve Vídni, došlo by k podobnému postupu s tím rozdílem, že by byli zahrnuti i členové *vedení* a jejich rodiny. Murmelstein s Löwenherzem byli odpovědní za rozšíření této informace celé židovské komunitě ve Vídni. IKG samozřejmě nebyla schopna odbojové aktivity nijak kontrolovat. Murmelstein si ale uvědomoval, že jakékoli náznaky odporu, mohou mít na chod celého aparátu nedozírné následky.¹⁵⁵

---

¹⁵³ Rabinovici, Doron: *Eichmann's Jews...*, op. cit. str. 121.

¹⁵⁴ Herbert Baum byl vedoucím německé komunistické odbojové skupiny, kterou tvořili zejména Židé.

¹⁵⁵ Rabinovici, Doron: *Eichmann's Jews...*, op. cit. str. 112-113.

Murmelstein s Löwenherzem navštívili Berlín ještě na pozvání Eichmanna, který je zde 19. února 1942 společně s německými a českými zástupci seznámil s plánem kompletní evakuace z *Říše, Ostmarky a Protektorátu na Východ* a do Terezína. Body, se kterými je seznámil, byly výsledkem *konference ve Wannsee*.¹⁵⁶ Löwenherz oponoval, že ve Vídni zbývají už jen staří lidé, pro které transport není vhodný, nebo lidé ze smíšených manželství. Eichmann řekl, že bere tuto výtku na vědomí. Přesto transporty pokračovaly dál. Většina deportovaných byla zplynována v Sobiboru a Belzecu. V létě 1942 začala poslední velká vlna deportací, která skončila až v říjnu. Cílem těchto transportů bylo *ghetto Terezín*. V říjnu 1942 bylo uzavřeno vídeňské IKG, které bylo nahrazeno *židovskou radou*. Po této vlně transportů bylo z Vídně do konce války odvezeno něco kolem 350 lidí do Osvětimi a asi 1400 do Terezína.¹⁵⁷

2.2.4 Vídeňský Judenrat

Po poslední vlně transportů do Terezína zbylo ve Vídni z původních dvou set tisíc necelých osm tisíc Židů, v prosinci 1944 dokonce už jen necelých šest tisíc. 31. října 1942 bylo rozhodnuto, že práce IKG je u konce a nebude více potřeba, aby měla status veřejné instituce. Z IKG se tedy stala *židovská rada* ve Vídni nazývaná *židovská rada starších*. Všichni Židé, kteří v té době ještě žili ve Vídni, měli za povinnost platit radě pravidelné příspěvky. *Židovským starším* byl jmenován Josef Löwenherz. Na jeho doporučení se členem *rady* stal Benjamin Murmelstein. Murmelstein však byl pár týdnů po svém jmenování odvezen transportem do Terezína.¹⁵⁸

---

¹⁵⁶ Bondyová, Ruth: op. cit. str. 267.

¹⁵⁷ Rabinovici, Doron: *Eichmann's Jews...*, op.cit. str. 106.

¹⁵⁸ Rabinovici, Doron: *Eichmann's Jews...*, op. cit. str. 140.

2.3 Práce v Terezíně

2.3.1 Murrelstein v rámci nově utvořeného vedení ghetta

Do Terezína přijel Benjamin Murrelstein 28. ledna 1943. Spolu s ním přijeli i významní představitelé berlínské *židovské rady* Paul Eppstein a rabi Leo Baeck. Původně měl být do *ghetta* transportován i Löwenherz, který se spolu s Eppsteinem měl podílet na nově uspořádaném vedení Terezína.¹⁵⁹

Původní *vedení ghetta* s Jakobem Edelsteinem v čele bylo o nadcházejících změnách informováno 27. ledna. Setkání se účastnil velitel tábora Siegfried Seidel, Eichmannova spojka v Terezíně, SS-*Hauptsturmführer* Ernst Möhs a Jakob Edelstein se svým zástupcem Otto Zuckerem. Nové vedení měli vytvořit Edelstein spolu s nově příchozími Eppsteinem a Löwenherzem. Jakým způsobem budou v *židovské samosprávě ghetta* participovat ostatní nově příchozí funkcionáři, nebylo vedením tábora nijak specifikováno. V záznamu z tohoto jednání je explicitně uvedeno: „tato poznámka platí obzvlášť pro Dr. Murrelsteina.“¹⁶⁰ Ze záznamů je patrné, že se na příjezd Murrelsteina nikdo netěšil¹⁶¹ a že s ním ve *vedení* původně nebylo vůbec počítáno. Z Vídně ho předcházela pověst cholerika a pragmatika. Avšak Löwenherz byl na poslední chvíli ponechán ve Vídni ve funkci *židovského staršího* až do konce války.¹⁶²

Nově vzniklé *vedení terezínského ghetta* zaznamenal *Denní rozkaz* z 31. ledna 1943:

---

¹⁵⁹ Bondyová, Ruth: op. cit. str. 346.

¹⁶⁰ Shlainová, Margalit: „Úsilí Benjamina Murrelsteina o obnovu terezínského ghetta po deportacích na podzim 1944 a přežití jeho obyvatel v posledních měsících války“, *Terezínské studie a dokumenty 2009*, Praha, 2009, str. 82.

¹⁶¹ Bondyová, Ruth: op. cit. str. 347.

¹⁶² Löwenherz měl být přímo pod Eichmannovou ochranou. Viz Shlainová, Margalit: op. cit. str. 82. Naopak Murrelstein měl být v Terezíně bez jakýchkoli privilegií. Důvodem byla jeho studie o Palestině, jako jediném možném prostoru k vytvoření židovského osídlení. Murrelstein ve studii zpochybňuje možnost, že by nacistické Německo mohlo ovládat Středomoří. Tímto názorem se Eichmannovi pravděpodobně znelíbil a měl pozbyť všech svých výhod. Viz Bondyová, Ruth: op. cit. str. 350.

„TB 282 (31. 1. 1943)

1. Nově utvořená židovská samospráva

Na rozkaz nadřízených orgánů byla židovská samospráva reorganizována: V čele ghetta je tříčlenné vedení: židovským starším je dr. Paul Israel Eppstein, jeho zástupci jsou Jakob Edelstein a dr. Benjamin Israel Murrelstein. Ústřední sekretariát podléhá vedení, vedení ghetta je jako dosud poradním orgánem dvanáctičlenné Rady starších. [...]“¹⁶³

Na základě toho, že Murrelstein byl po Löwenherzovi druhý nejvyšší představitel rakouských Židů, byl nakonec oproti původním záměrům do *vedení ghetta* zapojen. Murrelstein s Eppsteinem a Edelsteinem vytvořili jakýsi triumvirát, uvnitř kterého měli všichni tři zcela stejné pravomoci. Navenek v jednání s táborovou komandaturou existovala hierarchická struktura. *Židovským starším* byl jmenován Eppstein. Edelstein a Murrelstein byli jeho první a druhý zástupce.

Tento způsob vedení samozřejmě vedl k vážným názorovým sporům a spolupráce se navazovala jen velmi těžko. Všichni tři si v rámci *samosprávy* i mimo ni vytvořili skupiny, které za nimi stály. Podezřívaví pak byli nejen k sobě navzájem, nedůvěřiví byli i k lidem, kteří stáli za názory těch druhých. Ani jeden z těchto tří mužů se nechtěl vzdát svých ambicí a nebyli navzájem schopni dojednat kompromisní řešení. Triumvirátní model vedení *ghetta* jednoznačně selhal. Přesto, že pověst ambiciózního a bezskrupulózního člověka předcházela v Terezíně pouze Murrelsteina, Adler uvádí, že hlavními viníky sporů a intrik byli Edelstein s Eppsteinem. Eppstein velmi záhy přestal Edelsteina jako svého prvního zástupce brát na ranní raport k veliteli tábora, což se přičilo základním pravidlům jednání s nacistickými autoritami. Nebylo výhodné se s velitelem stýkat beze svědků. Svědek mohl totiž potvrdit, že všechna vydaná nařízení jsou skutečně pouze z rozhodnutí vyššího vedení. To, že Eppstein takovou věc riskoval, znamená, že antipatie mezi ním a Edelsteinem byly veliké. Pro táborovou komandaturu

---

¹⁶³ Hyndráková, A.; Machatková, R.; Milotová, J.: op. cit. str. 292.

byl tento stav naopak zcela vyhovující. Rozpolcené vedení pro ni bylo výhodnější než vedení posílené jednotnou vůlí.¹⁶⁴

Murmelsteinova možnost ovlivňovat dění v *ghettu* byla v této době minimální. Díky jeho pověsti s ním nechtěl komunikovat ani sám Seidel. *Vedení* oznámil, že se Murmelstein nemá účastnit jednání s ním.¹⁶⁵ Kromě funkce ve *vedení* měl stejně jako ostatní na starosti oddělení *samosprávy*. Pod Murmelsteinovu supervizi patřila dvě oddělení, *zdravotnické* a *technické*.¹⁶⁶ Murmelstein se domníval, že sem byl odklizen a ponechán na pospas, jelikož ani jednomu oboru nerozuměl. Zároveň prý byli vedoucí jednotlivých odborů oddělení předem připraveni s Murmelsteinem nespoluupracovat. Mělo jim být dopředu řečeno, že spolupráce s ním je absolutně nemožná.¹⁶⁷ Dostal také velmi ponižující přezdívku *Murmelschwein*.¹⁶⁸

Obě tato oddělení se potýkala s obrovskými nedostatky. Zásobování léky a stavebním materiálem bylo téměř nulové. Na druhou stranu se díky přeplněnosti *ghetta* musel řešit nedostatek ubytovacích kapacit, nemocničních lůžek a přemnožení blech a štěnic, které předznamenávaly hrozbu nebezpečných epidemií.¹⁶⁹

Pár měsíců po Murmelsteinově příjezdu, na jaře 1943, vypukla epidemie tyfu. Byl to první velice závažný problém, který musel vyřešit. Pokud by se epidemie rozšířila, mohla ohrozit i obyvatelé *Říše*, vzhledem k tomu, že Terezín ležel v blízkosti hranic. Eichmann podle Murmelsteina *vedení samosprávy* vzkázal, že pokud nebude situace vyřešena, bude hrozit rozšíření epidemie za hranicemi *ghetta*, nechá celé *ghetto* spálit.¹⁷⁰

Murmelstein začal okamžitě pracovat na odstranění problému. Šel jeho podstatě, aby se situace v budoucnu nemohla opakovat. Parazity se do té doby nikdo v *ghettu* nesnažil odstranit systematicky. Lidé, kteří do *ghetta* už přijeli zavšivení, byli posíláni do nehroších ubikací, kde se situace pouze zhoršovala. Šlo zejména o staré lidi z Německa. Murmelstein se proto pro

---

¹⁶⁴Adler, Hans Günther: Terezín 1941-45...I., op. cit. str. 161.

¹⁶⁵ Bondyová, Ruth: op. cit. str. 347.

¹⁶⁶ Murmelstein, Wolf: op. cit.

¹⁶⁷ Lanzmann, Claude: op. cit. str. 152.

¹⁶⁸ Murmelstein, Wolf: op. cit.

¹⁶⁹ Šternová, Veronika: op. cit. str. 34.

¹⁷⁰ Lanzmann, Claude: op. cit. str. 155.

pomoc obrátil na jednoho z doktorů, kterému dal za úkol vybudovat ve spolupráce s *technickým oddělením* odvěšivací stanici. Dalším krokem bylo vybudování důstojného bydlení na půdách pro seniory, kteří do té doby žili v hrozivých podmínkách. Půdy byly ale rezervovány pouze pro prominenty. Murmelstein předpokládal, že pokud odvěšivené lidi opět pošle do neodpovídajících ubytovacích prostor, bude se situace opakovat. Půdy byly tedy přebudovány v poměrně slušné domovy seniorů. Své první kroky v Terezíně zhodnotil Murmelstein takto: „And suddenly it become clear that the technical department and the health department were immensely political areas. And the delousing facility in the Jägerkaserne functioned perfectly because the man finally wanted to show what he can do because in Theresienstadt was necessary to be indispensable, otherwise one was in danger. [...] It worked. It went well. But I made my first enemies. Already those who were supposed to get attic apartments and did not get them, were around and denounced me.“¹⁷¹

Nutná byla také vakcinace proti tyfu, kterou Murmelstein nakázal. Vedoucí *zdravotnického oddělení* Munk však svému nadřízenému oznámil, že se všichni lidé nenechají očkovat, jelikož na to nejsou dostatečně disciplinovaní. Murmelstein proto přišel s nařízením, že kdo nebude mít na své jídelní kartě razítko o vakcinaci, nedostane jídlo. Tento krok byl větrem do plachet jeho odpůrců, kteří ho nařkli z toho, že chce lidi nechat vyhladovět.¹⁷² Epidemii tyfu se ale podařilo zastavit. Podařilo se také výrazně zlepšit ubytování a péči o staré lidi.¹⁷³ Murmelstein dokázal alespoň na čas pohled některých členů *vedení* na svou osobu zvrátit, tím že dokázal, že jeho práce, která se na první pohled může zdát kontroverzní a diktátorská, měla nakonec pozitivní výsledek. Přesto byl právě pro svůj způsob jednání s lidmi, postupy a časté zbavování privilegií, v Terezíně spíše nesnášen.¹⁷⁴

---

¹⁷¹ Lanzmann, Claude: op.cit. str. 154. (překlad VŠ: “Najednou bylo zcela jasné, že technické a zdravotnické oddělení velmi politické území. Odvěšivací zařízení v Jägerkasárnách fungovalo bezchybně, protože člověk chtěl ukázat, co v něm je, protože v Terezíně bylo nezbytné být nenahraditelný, jinak byl člověk v nebezpečí. [...] Fungovalo to. Já jsem ale získal první nepřátele. Ty, kteří měli dostat byty v podkroví a kvůli mě je nedostali, mě odsoudili.”)

¹⁷² Lanzmann, Claude: op. cit. str. 155-157.

¹⁷³ Lanzmann, Claude: op. cit. str. 157.

¹⁷⁴ Murmelstein, Wolf: op. cit.

2.3.2 Období zkrášlování města neboli Stadtverschönerung

Murmelsteinova pozice v *ghettu* se zlepšila až rok po jeho příjezdu. Na jaře 1944 si ho nový velitel tábora Karel Rahm vybral jako vedoucího projektu *zkrášlování města*.

Kvůli hlášené kontrole *Mezinárodního červeného kříže* muselo být vše opraveno. Začalo se čištěním ulic. Hlavní náměstí, které bylo do té chvíle oploceno, bylo zoráno a byla tu zasetá tráva a vysázeny růžové keře. Časopis *Vedem* napsal: „Jeho první skutek, který Rahm provedl při procházce Terezínem, byl rozkaz, aby náměstí bylo upraveno v podobě parku. Uprostřed bude stát pavilón, v němž bude každý večer hrát livrejovaná kapela terezínským obyvatelům.“¹⁷⁵ V parcích po celém městě a také na baštách, kam byl před tím vstup zakázán, byly postaveny lavičky. V jednom z parků bylo dokonce zřízeno dětské hřiště. Byl vybudován pavilón, který sloužil jako mateřská školka. Byl obnoven nápis *škola* na budově bývalé školy, přestože vyučování bylo v *ghettu* přísně zakázáno, a na dveře byl přilepen leták, který informoval o právě probíhajících prázdninách. Všude po městě byly vztyčeny dřevěné ukazatele s nápisy a obrázky, které znázorňovaly hledaný cíl. Všechny budovy, které měly oprýskané fasády, se musely natřít, stejně jako dvory, které byly polozbořené. Byla dokonce zařízena jídelna, kde se mělo podávat jídlo na talířích, věc v Terezíně naprosto nevídaná. Nezůstalo se však pouze u vnějších kulis, opravami prošly i interiéry domů, které byly předem určeny jako místo, kam se návštěvy měly vedit. Také se vylepšovalo zařízení nemocnice a chorobinců, které do této chvíle bylo v katastrofálním stavu. Upravovány byly domovy mládeže. Zřízen byl i divadelní a koncertní sál, z tělocvičny v bývalé *Sokolovně* se stala modlitebna. Na všech terasách se objevily slunečníky a stolečky se židličkami. Zlepšeny byly i prostory, kam se ukládali mrtví. Na zdi se napsaly hebrejské nápisy a podium pro předříkávatele modliteb bylo zahaleno černou látkou. Vznikl také urnový háj. Byl odstraněn název *ghetto* a nahrazen označením *židovské sídelní území*. Vězni již neměli transportní číslo ale identifikační číslo a *Denní rozkazy* byly změněny na *Sdělení*

---

¹⁷⁵ Křížková, Marie Rút; Kotouč, Krt Jiří; Ornest, Zdeněk: *Je mojí vlastí hradba ghett? Básně, próza a kresby terezínských dětí*, Aventinum, Praha, 1995, str. 125.

židovské samosprávy. 18. června 1944 byla ve sdělení *samosprávy* zrušena jedna z nejstarších povinností: „Znovu se upozorňuje, že neplatí povinnost zdravit a hlásit se.“¹⁷⁶ Organizace volného času, která do té doby sice fungovala a byla ze strany SS spíše trpěna, byla nařízena oficiálně. Každý den nabízel mnoho kulturních pořadů či sportovních aktivit.¹⁷⁷

Murmelstein se chopil úkolu velmi zodpovědně. V plánu nacistů využít Terezína jako *modelového ghetta* pro potřeby propagandy tušil i výhody pro samotné vězně. Nejednalo se pouze o to, že dostali možnost žít v čistých ulicích a naoko chodit do kavárny. Murmelstein předvídal, že do té doby dokud se podaří udržet Terezín „krásný“ a tím vhodný pro potřeby propagandy a bude pomáhat zlepšovat reputaci *Říše*, tak dlouho bude celé *ghetto* v bezpečí před likvidací. Uvědomoval si, že transporty nijak nezastaví, ale zachováním *ghetta* se mu mohlo podařit zachránit alespoň někoho.¹⁷⁸

Návštěva komise *Mezinárodního Červeného kříže* proběhla 23. července 1944 a její výsledky byly velice pozitivní. Nacistické vedení bylo nadšené a rozhodlo se, že *ghetto* využije i k dalším návštěvám a natočení filmu. Program zkrášlování díky úspěchu pokračoval dále, což potvrdilo Murmelsteinovu základní myšlenku udržitelnosti *ghetta* jako místa propagandy.

2.3.3 Murmelstein židovským starším

Po zářijových velkých transportech zůstal Terezín zcela zdecimován. V původně přelidněném *ghettu* zbylo jen pár tisíc lidí a město bylo najednou prázdné. S transporty byla odvezena podstatná část tehdejší *samosprávy*, která tak zůstala v troskách. Z původního triumvirátu zbyl v Terezíně a naživu jen Murmelstein. Edelstein byl zatčen na podzim 1943 a odvezen do Osvětimi, kde byl se svou rodinou v červnu 1944 zastřelen. Eppstein byl 27. září 1944 zastřelen v *Malé pevnosti*.¹⁷⁹ Administrativa byla předána Murmelsteinovi, který zastával od 28. září 1944 funkci úřadujícího

---

¹⁷⁶ Hyndráková, A.; Machatková, R.; Milotová, J.: op. cit. str. 447.

¹⁷⁷ Šternová, Veronika: op. cit. str. 17-18.

¹⁷⁸ Rabinovici, Doron: *Eichmann's Jews...*, op. cit. str. 170.

¹⁷⁹ Šternová Veronika: op. cit. str. 41, 44.

židovského staršího.¹⁸⁰ Do funkce byl oficiálně jmenován až 13. prosince spolu s novou *radou starších*.¹⁸¹

V době, kdy fungoval pouze jako úřadující *židovský starší*, prokázal Murrelstein opět svůj obrovský organizační talent. Během dvou měsíců se mu podařilo *ghetto* opět zvednout a obnovit všechny jeho původní struktury. Práce to byla namáhavá, jelikož v Terezíně zůstaly hlavně ženy, děti a senioři.

V listopadu, po začátku obnovovacích prací, nařídila táborová komandatura odstranění uren z terezínského kolumbária. Murrelstein se obával, že by to mohl být první krok k likvidaci *ghetta*. Pokusil se proto přesvědčit táborového velitele Rahma, že je schopen obnovit Terezín tak, že bude opět vhodný pro účely propagandy. Začalo tak druhé období *zkrášlování*, které mělo zachránit vězně z *ghetta*. Celé *ghetto* bylo nasazeno, aby bylo dosaženo co nejlepších výsledků. V prosinci *ghetto* navštívila kontrola z RHSA, která uznala, že *ghetto* se opět stabilizovalo. V prosinci do *ghetta* začaly opět přijíždět transporty. Tyto transporty byly důkazem, že se nacisté rozhodli *ghetto* dále ponechat funkční.

Za tímto výsledkem stálo obrovské úsilí, které zahrnovalo i 70 hodinovou pracovní dobu sedm dní v týdnu. Porušení pracovní kázně bylo trestáno daleko více než dosud. Jména těch, kteří se provinili, byla zveřejňována. Murrelstein se snažil udržet kázeň, disciplínu a vysokou produktivitu práce.¹⁸²

Murrelstein již v dobách IKG a po příjezdu do Terezína stavěl proti politice privilegií, korupci a obohacování na úkor slabších. Ze své nové pozice se rozhodl tyto nešvary odstranit. Sám žil se svou rodinou v Terezíně velmi skromně. Paní Murrelsteinová dokonce trpěla silnou podvýživou a avitaminózou.¹⁸³

Pravidla obnovovaného *ghetta* byla shrnuta ve *Sdělení židovské samosprávy* z 9. listopadu 1944:

---

¹⁸⁰ Shlainová, Margalit: op. cit, str. 82.

¹⁸¹ Hyndráková, A.; Machatková, R.; Milotová, J.: op.cit. str. 447.

¹⁸² Shlainová, Margalit: op. cit, str. 85.

¹⁸³ Shlainová, Margalit: op. cit, str. 86.

[1.] Židé v Terezíně osvědčili opět v posledních letech v posledních týdnech smysl pro pořádek, disciplínu a zodpovědnost. Přestavba Rady starších a židovské samosprávy probíhá. Prozatím je životně důležité postarat se o to, aby se plnily všechny úkoly Terezína a aby se dokončily započaté práce. Rozkazy a předpisy nadřízených orgánů, stejně jako závěry Rady starších se musí dodržovat. Zopakujeme, co se v žádném případě nesmí a co se v každém případě musí:

1. Nikomu se nesmí neprávem zkrátit potravinový příděl.
2. Uvolněné míst nesmí nikdo využít ve svůj prospěch na úkor jiných.
3. Nikdo nesmí být bez pomoci vystaven hladu a zimě
4. Vlastnictví společnosti nesmí být považováno za majetek bez pána
5. Nikdo nesmí zanedbávat práci
6. Potraviny, topivo a obývací prostor musí být spravedlivě rozdělovány.
7. Se společným majetkem se musí zacházet úsporně a věcně.
8. Ubikace, domy a ulice se musí v našem zájmu udržovat v čistotě.
9. Každý si musí být vědom společného osudu a podrobit se mu.
10. Děti, starci a nemocní musí v každém z nás najít pomocníka.

Každý, kdo se proviní proti společenství,...¹⁸⁴

Zrušeny byly i plné moci, které opravňovaly jejich držitele přijímat balíky deportovaných osob. Jejich obsah byl většinou směňován na černém trhu. Balíky se ukládaly v k tomu účelu zřízené *zásobovací kanceláři*. Obsah byl přerozdělován potřebným. Murmelstein se obávala vloupání a krádeží zboží za účelem výměny za cigarety. Varoval, že za vloupání ponesou odpovědnost osoby odpovědné za vedení skladu. V takovém případě měl být někdo z nich zatčen a držen do doby, než se najde skutečný pachatel. Krádeže se od tohoto varování výrazně snížily.¹⁸⁵

Murmelsteinovo vedení se jeho spoluvězňům zdálo velmi přísné, ale mělo výsledky: „Od začátku jsem proto svou činnost opíral o přísnou vnitřní disciplínu. Každý, kdo spáchal přestupek nebo porušil povinnost, musel vědět, že nakonec bude mít co do činění se mnou. Jiný prostředek nebyl

---

¹⁸⁴ Hyndráková, A.; Machatková, R.; Milotová, J.: op.cit. str. 470. Pokračování textu chybí.

¹⁸⁵ Shlainová, Margalit: op. cit. str. 87.

k dispozici, resp. nepřicházel v úvahu. Tato cesta samozřejmě nevedla k tomu stát se oblíbeným.“¹⁸⁶

Murmelstein a *rada starších*, která byla spolu s ním táborovou komandaturou jmenována v prosinci 1944, vydrželi ve stejné sestavě až do konce války. *Rada starších* měla pouze pět členů, každý člen zastupoval jinou národnost v Terezíně. Mnoho členů *rady* a *samosprávy* se domnívalo, že je Murmelstein degradoval do poradního sboru a sám držel všechny pravomoci a rozhodnutí. Sám Murmelstein připouštěl, že *rada* byla spíše jeho svědomím, které mělo dohlížet na jeho kroky. Murmelstein hlasy *rady* vyslyšel pouze v případech, kdy šlo o prospěch celého společenství.¹⁸⁷ V tomto ohledu mu nemůže být vůbec nic vyčteno, jelikož dominantní postavení ve vztahu k *radě starších* zavedl na začátku již Edelstein. Roli *rady starších* jako orgánu bez odpovědnosti táborovému velení zavedl Eppstein. Murmelstein jen pokračoval v linii, kterou zavedli jeho předchůdci. Dopustil se však jedné zásadní chyby. Podobně jako Eppstein rozkazy od táborové komandatury přijímal sám bez svědka, čímž si své postavení, které bylo již dostatečně kontroverzní, ještě více zhoršil.

5. května 1945 Murmelstein rezignoval na funkci *židovského staršího*. Ten samý den odešli z Terezína všichni příslušníci SS. Interního vedení se ujala *rada starších*.¹⁸⁸

2.3.4 Život po válce: vězeň číslo 750¹⁸⁹

Sedm let, které strávil jako funkcionář židovských organizací, znamenaly pro Murmelsteina zásadní změnu života a postavení ve společnosti. Po válce se již nikdy nevrátil ke svému původnímu povolání a byl společností i svou vlastní komunitou odsunut na okraj a spíše trpěn.

Murmelstein Terezín po rezignaci neopustil, přestože mu Paul Dunant z *Mezinárodního červeného kříže*, který přebral vedení po táborové komandatuře, vystavil mezinárodní pas. Zůstal i po příchodu *Rudé armády*

---

¹⁸⁶ Shlainová, Margalit: op. cit. str. 86.

¹⁸⁷ Shlainová, Margalit: op. cit. str. 90.

¹⁸⁸ Adler, Hans Günther: *Terezín 1941-45...I.*, op. cit. str. 255.

¹⁸⁹ Viz Wögerbauer, Michael: „Případ Murmelstein. Vyšetřování Benjamina Murmelsteina pro podezření z kolaborace (1945 – 1955)“, *Terezínské studie a dokumenty 2006*, Institut terezínské iniciativy, 2006, str. 148.

8. května. V táboře se věnoval sepisování „Historického přehledu“, v originále „Geschichtlicher Überblick“, o Terezíně. 4. června byl zatčen pro kolaboraci¹⁹⁰ a držen v *Drážďanských kasárnách*.¹⁹¹ Právě v den, kdy byl Murrelstein zatčen, byl v Praze schválen takzvaný *Velký retribuční dekret*, podle kterého měli být potrestáni nacističtí zločinci, zrádci a jejich pomahači.¹⁹² Podle Wögerbauera musel být Murrelstein obviněn právě podle tohoto dekretu,¹⁹³ jelikož dle paragrafu 12 mohli být souzeni cizinci, kteří se provinili na československém státním občanu nebo majetku.¹⁹⁴ Wögerbauer ve své článku přichází se spekulací, zda datum Murrelsteinova zatčení souvisí s projednáváním zmíněného dekretu. Podle slov Paula Dunanta totiž nakonec Murrelstein chtěl být evakuován, odjezd se ovšem nezdařil. Zůstává tedy otázka, zda terezínští komunisté, kteří Murrelsteina zatkli, o *dekretu* věděli a zda Murrelstein tušil, že se s ním budou chtít střetnout. Domněnku potvrzuje také jeho práce na „Historickém přehledu“.¹⁹⁵

Ještě v terezínské vazbě Murrelstein požádal o první svědecké výpovědi svých spolupracovníků. Ve vazbě mu byly zabaveny všechny dokumenty a byl zbaven svobody pohybu. Místní organizace Komunistické strany Československa (dále jen KSČ) začala se sběrem důkazů proti němu v červenci. V červenci byl také odvezen do vazební věznice na Pankráci, kde byl zaevidován jako vyšetřovaný vězeň. Od té doby až do ledna 1946 nenastal v jeho případě žádný posun.¹⁹⁶

Z ledna 1946 pochází několik výpovědí bývalých terezínských vězňů, které jeho situaci spíše přitížily. Ve svých výpovědích označili Murrelsteina a Eppsteina za spoluvíníky jejich deportací v září 1944. Nejvíce však přitížily Murrelsteinovi výpovědi Miroslava Kárného, který byl členem komunistického odboje v ghettu. Ihned po válce se stal redaktorem *Rudého*

---

¹⁹⁰ Spolu s Murrelsteinem byli pro kolaboraci zatčeni další členové *židovské samosprávy*. Jmenovitě Karel Löwenstein, Rudolf Freiberg, Wilhelm Lieder-Kolben, Weinbaumová. Viz Wögerbauer, Michael: op. cit. str. 147.

¹⁹¹ Wögerbauer, Michael: „op. cit. idem.“

¹⁹² Frommer, Benjamin: *Národní očista. Retribuce v poválečném Československu*, Academia, Praha, 2010, str. 22.

¹⁹³ Wögerbauer, Michael: op. cit. str. 145.

¹⁹⁴ Frommer, Benjamin: op. cit. str. 457.

¹⁹⁵ Wögerbauer, Michael: op. cit. str. 146.

¹⁹⁶ Wögerbauer, Michael: op. cit. str. 147.

práva.¹⁹⁷ Wögerbauer s Frommerem se shodují, že KSČ v té době využívala situace a obvinění z kolaborace ke svým vlastním politickým cílům. Dalším důkazem, že Murmelsteinův případ byl zřejmě pro komunisty důležitý byl jeho převoz z pankrácké vazební věznice do policejního vězení v Bartolomějské ulici.¹⁹⁸

5. února 1945 podala *Komise pro vnitřní národní bezpečnost* žádost o zahájení vyšetřování proti poslednímu *židovskému staršímu*: „[...] Jmenovaný (Murmelstein – pozn. VŠ) má sice v držení celou řadu podpisů osob, děkujících mu za záchranu, nutno však přešetřiti, zda zachraňoval netoliko Židy německé národnosti, nýbrž i zda jednal obdobně i u osob židovských, národnosti české.“¹⁹⁹ Šlo tedy zejména o národnostní problém. Obhajoba potřebovala získat hlavně svědectví od českých svědků. Svědci byli vyslechnuti Státní bezpečnostní (dále jen StB) v období od února do března 1946.

Během vyšetřování byly podány žádosti propuštění z vazby pokaždé se zamítavým rozhodnutím i přesto, že byly nabízeny záruky. Nakonec však bylo trestní řízení 3. prosince 1946 zastaveno, jelikož žalobce *Mimořádného lidového soudu*, který se měl tímto případem zabývat, neshledal důvody k dalšímu stíhání, jelikož dosavadní výpovědi k zahájení procesu nebyly dostačující. Murmelstein byl propuštěn ještě toho dne. Před odchodem však musel podepsat prohlášení, že si nebude nárokovat žádné kompenzace za dobu strávenou ve vazbě.²⁰⁰ V únoru a březnu 1946 byl Murmelstein hlavním svědkem v procesu s Karlem Rahmem.²⁰¹

2.3.5 Život v Itálii

19. června 1947 se Murmelstein odhlásil do Itálie. V Římě ho však rabín David Prato²⁰² odmítl přijmout jako člena místní židovské obce.²⁰³

---

¹⁹⁷ Holocaust: Informační porál o holokaustu, rasismu a antisemitismu (online). Holocaust: ©2011 (cit. 7. 8. 2011). Dostupné z

http://www2.holocaust.cz/cz2/resources/ros_chodes/2001/06/karny/.

¹⁹⁸ Frommer, Benjamin: op. cit. str. 26., Wögerbauer, Michael: op. cit. str. 148. ,

V Bartolomějské ulici bylo sídlo StB která od svého vzniku v roce 1945 byla pod vlivem KSČ.

¹⁹⁹ Wögerbauer, Michael: op. cit. str. 148-149.

²⁰⁰ Rabinovici, Doron: *Eichmann's Jews...*, op. cit. str. 175., Murmelstein, Wolf: op. cit.

²⁰¹ Wögerbauer, Michael: op. cit. str. 146.

²⁰² Vrchní římský rabín.

V srpnu 1948 mu přišla nabídka z Terstu, kde se mohl stát rabínem. Murmelstein však považoval nabídku za degradaci a podle vlastních slov nechtěl být pouhým „kille úředníčkem“.²⁰⁴ Nakonec i s rodinou zůstal do konce života v Římě, kde se živil jako obchodník s nábytkem. V roce 1961 vydal knihu o terezínském *ghettu* psanou italsky „Terezin. Il ghetto-modello di Eichmann“.

V době, kdy již pobýval v Itálii, bylo proti němu zahájeno trestní řízení ve Vídni. Byl podezírán z týrání a porušování lidských práv a důstojnosti. Byl vydán zatykač. Vzhledem k tomu, že všichni svědci, kteří proti Murmelsteinovi vypovídali, doznali, že se s ním osobně nesetkali a svědectví o jeho činech mají z druhé ruky, bylo 28. listopadu 1955 stíhání zastaveno.²⁰⁵

Benjamin Murmelstein zemřel 27. října 1989 po dlouhé nemoci v nemocnici v Římě. Vrchní římský rabín Elio Toaff nařídil, že má být pohřben na okraji židovského hřbitova a odmítl za něj odříkat modlitbu za zemřelé *Jizkor*.²⁰⁶ Proti Toaffově rozhodnutí podal odvolání Murmelsteinův syn Wolf. U izraelského historika z *Jad Vašem*,²⁰⁷ jež byl vídeňského původu, Herberta Rosenkranze si vyžádal expertní analýzu. Na základě jeho hodnocení byl Murmelstein nakonec přemístěn do hrobu vedle své manželky. Rosenkranz ve svém hodnocení z roku 1990 došel k tomuto závěru: „It is easy for onlookers to judge and condemn those Jews who stepped into breach for as long as they could and fought for the community... My picture of him... is the result of contradictory documents and testimony... The overall picture of Rabb. Dr Murmelstein is positive.“²⁰⁸

---

²⁰³ Murmelstein, Wolf: op. cit.

²⁰⁴ Rabinovici, Doron: *Eichmann's Jews...*, op. cit. str. 176., *Kille* (hebrejsky *kehila*) je název v jidiš pro židovskou náboženskou obec.

²⁰⁵ Wögerbauer, Michael: op. cit. str. 158 – 159.

²⁰⁶ Murmelstein, Wolf: op. cit.

²⁰⁷ Památník obětí a hrdinů holokaustu v Jeruzalémě.

²⁰⁸ Rabinovici, Doron: *Eichmann's Jews...*, op. cit. str. 178. (překlad VŠ: „Pro pouhého diváka je velmi jednoduché soudit a odsoudit ty Židy, kteří vykonávali práci pro druhé tak dlouho, jak jen mohli a bojovali za svou komunitu... Má představa o něm...je výsledkem protichůdných dokumentů a svědectví... Celkový obraz rabiho Murmelsteina je pozitivní.“)

3 KONTROVERZE

3.1 Rozdílné pohledy

Otázka *židovských rad* a vůbec židovské kooperace s nacistickými úřady se v poválečných letech stala mezi historiky a intelektuály často diskutovaným tématem. Dalším velkým tématem se v této souvislosti stala absence výraznějšího odporu ze strany židovského obyvatelstva, která byla pro mnohé badatele zcela nepochopitelná. Pro jiné naopak logická. Tento rozkol vychází ze způsobu, jak Židy žijící v Evropě vnímat. Bylo to jednotné společenství, které mělo možnost se semknout, nebo byla vytvořená umělá skupina lidí, které spojovala jen cizí představa o tom, co znamená být Žid?

Hlavním nedostatkem kritiky práce *židovských rad* je její univerzalita a zobecnění situací, se kterými se *židovské rady* musely vyrovnat. Na základě těchto zobecnění pak byly vynášeny soudy nad lidmi a jejich činy, aniž by došlo k jejich individuálnímu přezkoumání. Gershom Scholem s Hannou Arendtovou byli ochotni na novinovém papíře odsoudit Benjamina Murmelsteina k smrti oběšením, na základě informací z doslechu,²⁰⁹ aniž by se zajímali o konkrétní situace, které měly vliv na jeho rozhodování. Murmelstein zůstal do dnešní doby symbolem necitlivého přístupu k dějinám *židovských rad* a aplikace morálních principů na dobu, která se vymykala jakýmkoli historickým zkušenostem.

Svým odmítavým a velmi kritickým pohledem na činnost *židovských rad* a téměř nulovou odbojovou činnost židovského obyvatelstva byla velice známá Hannah Arendtová. Podobně však smýšlel také Raul Hilberg. V jistém smyslu opačné a rozhodně méně radikální názory ve svých studiích zastávají Doron Rabinovici nebo Zdeněk Lederer. Rabinovici a Lederer svá hodnocení staví na individuální znalosti případů. Tendencí Arendtové a částečně i Hillberga je naopak zobecňování.

---

²⁰⁹ Rabinovici, Doron: „Prvky a následky totální bezmoci...“, op. cit. str. 118.

3.1.1 Hannah Arendtová a Raul Hillberg: absence odporu

Hannah Arendtová ve své knize „Eichmann v Jeruzalémě. Zpráva o banalitě zla“ podrobila strategii spolupráce *židovských rad* velké kritice. Nekritizovala však pouze práci *rad*, ale celkovou poddajnost evropských Židů, kteří: „...včas se dostavovali na místa transportů; po vlastních nohou kráčeli na místa hromadných exekucí; kopali vlastní hroby; svlékali své šaty a skládali je do úhledných hromad; bez odporu si lehali na zem, aby byli zastřeleni.“²¹⁰ V tomto ohledu se shodovala s izraelským prokurátorem, který vedl obžalobu proti Adolfu Eichmannovi. Tento odevzdaný postoj postavila do kontrastu s izraelským heroismem.²¹¹

V další kapitole svůj postoj rozvádí dál a obviňuje všechny židovské funkcionáře, kteří byli nacistům nápomocni a vytvořili nepostradatelnou součást vražedné mašinerie. Aktivní účast židovských vůdců na likvidaci vlastních lidí je podle ní nejtemnějším stránkou celého procesu. „Židovští představitelé spolehlivě vypracovali seznamy osob, registrovali jejich majetek, vybírali od deportovaných poplatky na krytí nákladů spojených s jejich transportem a likvidací, udržovali záznamy o vyprázdněných bytech, organizovali policejní jednotky k zajištění transportovaných osob a udržení pořádku při nástupu do vlaků. A konečně jako jakési závěrečné gesto, předávali zanechané a přesně evidované jmění židovské komunity k závěrečné konfiskaci. Distribuovali žluté hvězdy...“.²¹²

Dále uvádí, že z prohlášení *židovských rad* vyplývá, že byla nacisty pouze inspirována, ale ne konkrétně diktována. Z toho předpokladu vychází i její další myšlenka, že se židovským funkcionářům moc, kterou nad svými soukmenovci vládli, zalíbila. Odmítá také vysvětlení, že spolupráce byla nutná, aby se podařilo zachránit alespoň někoho. K tomuto ironicky uvádí příklad z Budapešti, kde představitel místní židovské komunity Rudolf Kasztner nechal odjet transportem zhruba 476 tisíc lidí, aby pomohl 1684

---

²¹⁰ Arendtová, Hannah: op. cit. str. 20.

²¹¹ Arendtová, Hannah: op. cit. str. idem.

²¹² Arendtová, Hannah: op. cit. str. 158 – 159.

lidem, kteří podle Arendtové všichni pracovali pro komunitu nebo byli jinak prominentní.²¹³

Své obvinění nakonec shrnuje těmito slovy: „Všude, kde byli židovské komunity, žili i uznávání židovští předáci, a ti téměř bez výjimky, spolupracovali tím či oním způsobem, z toho či onoho důvodu s nacisty. Celou pravdou bylo toto: Kdyby židovský národ skutečně neměl žádnou organizaci a své vůdce, vládl by chaos a bylo by hodně lidského utrpení. Celkový počet obětí by však jen stěží dosáhl oněch čtyř až šesti a půl milionu obětí.“²¹⁴ Nacionální socialismus v době svého panování nad Evropou nezpůsobil morální kolaps jen pronásledovatelů, ale i jejich obětí.²¹⁵

Rabinovici uvádí, že její závěr, tedy že bez židovského vedení by zemřelo méně lidí, vyvolal velikou polemiku, kterou odstartoval Gershom Scholem, jež označil její myšlenkové vyústění za chybné: „Ve vašem výkladu chování Židů za extrémních podmínek, které jsme oba nezažili, nevidím zralý úsudek, ale spíše zveličování, hraničící s demagogií.“ Scholem však pokračuje překvapivým směrem: „Je jasné, že Murmelstein v Terezíně by si zasloužil, aby ho byli Židé pověsili.“²¹⁶

Murmelstein se proti tomuto obvinění ohradil v článku, který vydaly *Neue Zürcher Zeitung* v prosinci 1963. V článku Murmelstein ironicky píše, že by jeho smrt jistě byla zadostiučiněním pro všechny strany. Článek poukazuje na to, že Arendtová i Scholem ke svým závěrům dospěli na základě povrchních znalostí situace. Murmelstein se zde stejně jako ve své italské knize o Terezíně, která vyšla o dva roky dříve, snaží čtenářům přiblížit motivy své práce. Článek popisuje nejzásadnější okamžiky v terezínském *ghettu*. Vyjadřuje se k Eppsteinově smrti nebo k transportům na podzim 1944. Zde uvádí, že táborová komandatura poprvé v dějinách *ghetta* sestavovala seznamy k transportu sama, jelikož on k takovému úkol nebyl způsobilý. Obhazuje také důvody k zavedení 70 hodinové pracovní doby. V závěru říká, že je jako jediný přeživší židovský starší se pokusil vysvětlit situaci tak, aby předešel lehkovážným odsouzení práce všech *starších*, kteří

---

²¹³ Arendtová, Hannah: op. cit. str. 159 -160.

²¹⁴ Arendtová, Hannah: op. cit. str. 168.

²¹⁵ Arendtová, Hannah: op. cit. str. 168 – 169.

²¹⁶ Rabinovici, Doron: „Prvky a následky totální bezmoci...“, op. cit. str. 118.

se už nemohou svá rozhodnutí ozřejmit.²¹⁷ Stanoviska, která zde zastává, zastával neochvějně až do své smrti. Murrelstein byl přesvědčen, oproti názoru Arendtové, že politika kompromisu, spolupráce a disciplíny byla jedinou možnou cestou, jak narušovat strategii nacistů.

V rozhovoru s Claudem Lanzmannem Murrelstein připomíná událost z konce války, kdy byl *židovským starším* v Terezíně. Událost pravděpodobně souvisela s Himmlerovým rozkazem, aby byly tábory evakuovány nebo vězni rovnou usmrceni.²¹⁸ K postřelení vězňů byla potřeba vhodná záminka, která mohla čin ospravedlnit. V noci ze 17. na 18. dubna 1945 se v Terezíně roznesla zpráva, že válka skončila. Vězni z ubikací vyběhli do ulic a volali: „Válka skončila, jsme svobodní!“²¹⁹ Murrelstein se o situaci dozvěděl a sám se vydal na místo a všem nařídil, aby se okamžitě vrátili do baráků. V tu dobu se na místo dostavil také velitel tábora Rahm s ozbrojenci, kteří byli připraveni potlačit potencionální povstání v táboře. Murrelstein v rozhovoru uvádí, že je přesvědčen, že se jednalo o léčku.²²⁰ Včasným zásahem a sjednáním disciplíny a pořádku se Murrelsteinovi s největší pravděpodobností podařilo zamezit chystanému plánu likvidace vězňů pod záminkou povstání. Tuto strategii zastával po celou dobu, svého úřadování. Stejně jako vedení ostatních táborů, i v Terezíně platilo spása skrze práci. Této taktice věřila i *vedení* dalších *ghett*. Doufala, že právě práce ve strategicky důležitých odvětvích může jejich *ghetta* zachránit, společně s disciplínou a vysokým pracovním nasazením. Toto ovšem nedokázalo na Murrelsteinově přesvědčení o správnosti jeho jednání nic změnit a věřil, že terezínští přeživší vděčí za svůj život jeho taktice. Rabinovici tvrdí, že právě tato sebejistota učinila z Murrelsteina objekt nenávisi.²²¹ Své zásluhy shrnul Murrelstein těmito slovy: „It would have been possible to say that Murrelstein was in Vienna, and – as you can see – there is no damage in Vienna, Vienna makes no propaganda for German goods, Vienna arranges emigration which is regarded as prime example by all organizations abroad.

---

²¹⁷ Murrelstein, Benjamin: „Das Ende von Theresienstadt. Stellungnahme eines Beteiligten“, *Neue Zürcher Zeitung*, 14. prosinec 1963, str. 3.

²¹⁸ Adler, Hans Günther: *Terezín 1941-45...I.*, op. cit. str. 257.

²¹⁹ Adler, Hans Günther: *Terezín 1941-45...I.*, op. cit. str.259.

²²⁰ Lanzmann, Claude: op. cit. str. 259.

²²¹ Rabinovici, Doron: „Prvky a následky totální bezmoci...“, op. cit. str. 119.

Vienna does not arrange for transports,[...], and well 500 religious Jews remain in Vienna. [...] Then Murrelstein goes to Theresienstadt. [...] Theresienstadt is the only ghetto that remained, that was not liquidated. And again, Murrelstein was there. Thus normal brain should have said that in some way all this was hanging together with Murrelstein.”²²²

O naprosté absenci jakéhokoli odporu ze strany židovských komunit referuje ve své knize „The Destruction of European Jews“ Raul Hillberg. Snaží se ale na rozdíl od Arendtové pro submisivní chování Židů najít vysvětlení. Jejich přístup je podle něj konsekvencí celé historie židovské diaspory: „In exile the Jews had always been a minority, always in danger, but they had learned that they could avert or survive destruction by placating and appeasing their enemies... The Jews had learned that in order to survive they had to refrain from resistance.“²²³

Hillberg tvrdil, že jednání Židů vychází z jejich historické zkušenosti a z faktu, že byli pouze menšinovou společností. K tomu dodává: „In the Jewish case the cooperation reaction was the stronger one until the end. The Jews consequently dealt with their resistance in much the same way as the Germans dealt with their conscience.“ Hillberg se domníval, že se Židé snažili udržet iluzi, že se neděje nic neobvyklého.²²⁴ K této iluzi přispívaly i *židovské rady*, které iluzi normálnosti dokreslovaly.²²⁵ Hillberg svůj názor podpořil sloganem, který byl známý mezi židovskými vězni v *ghettu* v Kovnu v Litvě: „A sho gelebt ist oich gelebt“.²²⁶

---

²²² Lanzman, Claude: op. cit. str. 190. (překlad VŠ: „Bylo by možné říct, že Murrelstein byl ve Vídni – a jak vidíte – ve Vídni nedošlo k žádné újmě, Vídeň nepropagovala německé zboží, Vídeň organizovala emigrace a byla vzorem ostatním organizacím v zahraničí. Vídeň neorganizovala transporty [...], a dokonce 500 zbožných Židů zůstalo ve Vídni. [...] Potom Murrelstein odjel do Terezína. [...] Terezín byl jako jediné ghetto zachován, nebyl zlikvidován jako ostatní ghetto. A opět u toho byl Murrelstein. Tudíž rozum napovídá, že to může nějakým způsobem souviset s Murrelsteinem.“)

²²³ Hillberg, Raul: *The Destruction of the European Jews*, Harper Colophon Books, New York, 1979, str. 300. (překlad VŠ: „V diaspoře byli Židé vždy menšinou, vždy v nebezpečí, tak se naučili, že mohou odvrátit nebo přežít zkázu jen smířením se a uklidněním jejich nepřátel... Židé se naučili, že pokud chtějí přežít, musí se vyhnout odporu.“)

²²⁴ Hillberg, Raul: *The Destruction of the European Jews*, op. cit. str. 667. (překlad VŠ: „V případě Židů byla spolupráce na prvním místě až do konce. Židé se tedy vypořádali se svým odporem podobně jako se Němci vypořádali se svým svědomím.“)

²²⁵ Wistrich, Robert, S.: op.cit. str. 104.

²²⁶ Hillberg, Raul: *The Destruction of the European Jews*, op. cit. str. idem., (překlad VŠ „Život, který trvá hodinu, je také život.“)

Arendtová i Hillberg zde podceňují dva významné faktory, které mohly celou situaci ovlivnit. Za prvé, promyšlený způsob, s jakým se představitelé nacionálního socialismu dokázali vypořádat se skupinami lidí, které označili za své nepřátele. Celý plán je obsažen již ve zmiňovaných čtyřech bodech, do kterých Zdeněk Lederer rozdělil plán nacistů k likvidaci Židů. Každý tento bod, tedy antisemitská propaganda, ekonomické vyloučení ze života společnosti, izolace a označení za nepřátele státu, měla vliv také na širokou veřejnost a jejich vnímání Židů. Nacistům se podařilo židovské obyvatelstvo zcela zkompromitovat a lidé uvěřili, že se jedná o škůdce národa. Pro odbojovou činnost je však vysoce důležitá spolupráce a podpora většinového obyvatelstva. Na to se židovští předáci nemohli spolehnout. Izolace, do které se dostali, byla naprosto neslučitelná s organizací odbojové činnosti, která vyžaduje určitou solidaritu okolí.

Druhým faktorem je fakt, že židovské obyvatelstvo v Evropě nebylo žádným jednotným hnutím či národem. Nacistická představa o evropském židovstvu byla jednotka vytvořená zcela uměle na základě představ třetí strany. Arendtová hovoří v protikladu k evropské odevzdanosti o izraelském heroismu, který byl hlavní charakteristikou pionýrů v Palestině. Tento příklad však silně pokulhává, jelikož osadníci, kteří mířili do Palestiny, měli společný ideový základ, společný cíl vytvořit židovský stát. V Evropě nemohla očekávat spolupráci mezi ortodoxním rabínem z Haliče a pražským asimilovaným doktorem práv, který odmítal myšlenku sionismu a židovství znal jen z anekdot. Rabinovici tento argument shrnuje takto: „Ten, kdo se odváží zeptat, proč nebyl v roce 1938 ve Vídni zorganizován ozbrojený židovský odpor, netuší, o čem mluví. Představa, že by židovské obyvatelstvo mohlo uprostřed německé a rakouské společnosti jednat jako suverénní jednotka a vystoupit proti ní, odpovídá vlastně antisemitskému klišé, podle kterého bylo židovstvo homogenním blokem, jakoby spikleneckou centrálou, oddělenou od zbytku společnosti a hierarchizovanou strukturou.“²²⁷

Pokud tedy chtěli židovští funkcionáři dostat co nejvíce lidí do bezpečí, nezbylo jim nic jiného, než spolupracovat s *Zentrastellen* a vyhovět všem jejich požadavkům. *Židovská samospráva* se díky důmyslným krokům, které

---

²²⁷ Rabinovici, Doron: „Prvky a následky totální bezmoci...“, op. cit. str. 125.

nacisté učinili, musela podrobit. Izolace, do které se dostala, nenabízela mnoho alternativ jednání, přímá interakce s nepřítelem byla v podstatě jediná, která skýtala možnost minimální záchrany.

Pravděpodobně nejzávažnějším obvinění, ke kterému Arendtová dochází, je obvinění Židů z morálního kolapsu. Opět je to obvinění, které je obecného charakteru. Arendtová nezohledňuje osobní příběhy a motivace. Jak říká Rabinovici, Arendtová tak částečně přičítá vinu za zločiny i samotným obětem.²²⁸ Při bližším pohledu na věc, který Murrelstein nabídl třeba ve svém článku, se dá ověřit, že spolupráce nemůže být označena za kolaboraci nebo za morální kolaps. Židovští vůdci byli často obětmi podvodů a manipulace. Učebnicovým příkladem postupu nacistických úřadů v získávání potřebných informací je vydávání potravinových lístků ve Vídni, o kterém se práce zmiňuje v předchozí kapitole. Takto obratným a nevinným způsobem nacisté získali seznam všech Židů evidovaných ve Vídni. Židovské vedení v té době nemohlo tušit, že by seznamy mohly být využity k něčemu jinému, než zásobovací činnosti.

Rabinovici k tomuto ještě uvádí: „Při studiu chování židovských obětí za vražedného režimu hrozí vždy znovu a znovu nebezpečí, že tento výzkum vyústí v moralizující stanovisko, zaujaté dokonce s potěšením.“²²⁹

3.1.2 Rabinovici, Lederer: najít dělicí čáru mezi spoluprací s nepřítelem a odporem není tak snadné

Rakouský historik židovského původu Doron Rabinovici se věnuje zkoumání *židovských rad* velmi dlouhou dobu a na rozdíl od svých starších kolegů Arendtové a Hillberga zastává stanovisko daleko smířlivější. Je to právě on, kdo ve své knize „Eichmann's Jews“ upozorňuje na důležitost znalosti individuálních příběhů. Zobecňování považuje za past. Která vede k nešťastným koncům: „Under the Nazis, the victims were forbidden to live. After the liberation, they had to justify their survival. Paradoxically, the anti-

---

²²⁸ Rabinovici, Doron: „Prvky a následky totální bezmoci...“, op. cit. str. 125.

²²⁹ Rabinovici, Doron: „Prvky a následky totální bezmoci...“, op. cit. str. idem.

Semitic logic that the only good Jew is a dead one has itself survived the Third Reich.“²³⁰

Ve svém díle také odmítá zejména Hillbergův závěr, že se Židé nijak nebránili. Uznává sice, že židovští funkcionáři poslouchali rozkazy a nikdy se ani nepokusili o sebemenší obstrukce. Odmítá však tvrzení, že by se Židé nepokusili o žádnou formu odporu. To, že nebyla úspěšná, je důsledkem toho, že neexistovala žádná podpora zvenčí. Jako formu odporu vidí i organizaci ilegálních emigrací do Palestiny. Dále ekonomické, kulturní, sociální, ideologické a politické postoje jsou také formou odporu. Jako příklad uvádí organizaci ilegálního vyučování židovských dětí, které byly *židovskými staršími* podporovány. Vzdělávání mládeže a podpora jejich sebevědomí znamenaly zárodečnou buňku pozdějších i ozbrojených aktů odporu. Ovšem i bez ozbrojeného povstání, znamenalo vzdělání a duchovní činnost vzpruhu a posílení vůle žít.²³¹

Židé, kteří by se rozhodli přidat k odbojové organizaci, stáli před těžkým rozhodnutím. Museli by totiž opustit svoje rodiny a nechat je na pospas nejasnému osudu. V *ghettech* byla otázka odchodu k partyzánům ještě daleko komplikovanější, jelikož odchod mladých lidí v produktivním věku by mohl znamenat snížení šance zachování *ghetta*.²³² *Židovští starší* zastávali myšlenku kolektivní zodpovědnosti za celé *ghetto*.²³³ Tato idea je znát právě na práci, kterou odváděl v Terezíně Murrelstein. Práce a snaha všech vězňů byla důležitá, aby se i po podzimních transportech v roce 1944 *ghetto* zvedlo. Každý jeden člověk se musel přičinit, aby byl zachován celek.

Odbojová činnost v *ghettech*, jak je popsána se může zdát nedostatečná. Nicméně Rabinovici k tomuto dodává, že se židovské *vedení* nacházelo v situaci, kdy nacistům už nešlo jen o podrobení a izolování židovského obyvatelstva. V této době bylo mnohým ve *vedení* zřejmé, že

---

²³⁰ Rabinovici, Doron: *Eichmann's Jews...*, op. cit. str. 10. (překlad VŠ: Během nacistického režimu měli zakázáno žít. Po osvobození museli ospravedlnit, že žijí. Paradoxně antisemitská logika, že dobrý Žid je jen mrtvý Žid, přežila Třetí říši.)

²³¹ Rabinovici, Doron: *Eichmann's Jews...*, op. cit. str. 196.

²³² Konkrétním příkladem bylo *ghetto* ve Vilniusu. Místní židovský starší Jakob Gens si nebezpečí odchodu mladých lidí do odboje uvědomoval. Všem, kteří chtěli odejít, argumentoval tím, že se sníží šance všech ostatních na přežití. Viz Lisciotta, C.; Lundberg, S.: *Jacob Gens, The Holocaust in the Vilna Ghetto*, The Holocaust Education & Archive Research Team, University of Northampton, ©2011. Dostupné z <http://www.holocaustresearchproject.org/ghettos/gens.html>

²³³ Rabinovici, Doron: „Prvky a následky totální bezmoci...“, op. cit. str. 125.

jediné, co si jejich nepřítel přeje, je smrt. V takovémto okamžiku Rabinovici považuje za odpor, jakýkoli krok, který tento zničující plán alespoň částečně nabourá a pomůže někomu přežít. „Najít dělicí čáru mezi spoluprací s nepřitelem a odporem nebylo tak snadné, jak se později zdálo.“²³⁴

V této perspektivě bylo povstání ve varšavském *ghettu* jen obranou proti naplánovanému způsobu smrti. Nijak však nemohlo narušit již probíhající proces vyhlazování.²³⁵ To, že jakékoli strategie, ať už kompromisu nebo aktivního odboje, nemohly nijak zvrátit běh osudu, je zřejmý až s odstupem let. V té době nikdo nemohl tušit, že by nacisté měli v plánu něco tak iracionálního jako vyvraždit všechny Židy v Evropě.

Rabinovici v tvrzeních Arendtové a Hillberga nachází zcela znepokojující aspekt. Svými tvrzeními o mentalitě Židů z *ghetta* vlastně Židům přisuzují nejen spoluzodpovědnost za spáchané činy, ale také odpovědnost za jejich rozměr: „Pokud někdo tvrdí, že Židé byli vzhledem ke své mentalitě a dějinám neschopni odporu, že se masovým vraždám nebránili, a proto bylo velice snadné je zabít, obviňuje tím (i když snad nechtěně a nepřímou) samotné oběti z toho, že samy zavinily míru a formu na nich spáchaného zločinu.“ Ve svém článku v tomto kontextu uvádí citát z polemického spisu amerického myslitele Normana Podhoretze, který ve svém polemickém díle „Hannah Arendt on Eichmann: A Study in the Perversity of Brilliance“ bez okolků poukazuje na nerozumnost výroků Hanny Arendtové: „Copak to vlastně ve skutečnosti Arendtová říká, když tvrdí, že „kdyby byl židovský národ [...] neorganizovaný a bez vůdců, byl by sice panoval chaos a mnoho běd, byl by však celkový počet obětí sotva obnášel něco mezi čtyřmi a půl a šesti miliony lidí?“ Inu, ona nám tu tvrdí, že kdyby Židé nebyli Židy, nebylo by se nacistům podařilo jich tolik zavraždit.“²³⁶

Je důležité si uvědomit, že nacisté se chtěli Židů zbavit za každých okolností. Vždyť přece Žid byl a stále je úhlavním nepřitelem nacionálního socialismu. Na některých východních územích byli Židé vražděni rovnou bez *židovských rad*. Nacisté by byli schopni svůj záměr zorganizovat i bez

---

²³⁴ Rabinovici, Doron: „Prvky a následky totální bezmoci...“, op. cit. str. 125.

²³⁵ Rabinovici, Doron: „Prvky a následky totální bezmoci...“, op. cit. str. idem.

²³⁶ Rabinovici, Doron: „Prvky a následky totální bezmoci...“, op. cit. str. 127.

židovské spolupráce. Otázkou je, zda by taková situace nevedla naopak k daleko horšímu konci.

K případu Benjamin Murmelsteina se ve své studii o terezínském *ghettu* dostává i Zdeněk Lederer. Podobně jako Rabinovici, i Lederer odvodil své hodnocení odvodit na základě všech známých okolností, které danou situaci doprovázely. Spolupráce *židovských rad* s Němci se mu jeví jako zásadní. Lederer se shoduje s Rabinovicim v otázce kolaborace. Říká, že spolupráci *židovských rad* s nepřítelem mohou označit jako kolaboraci pouze moralisté. Lederer jde ve své polemice ještě dál a tvrdí, že tento způsob argumentace vrhá ve svém důsledku vinu na všechny vězně: „Though, unlike the Administration, they had not been in charge of the arrangements for deportation, many of them had assisted in capacity of the transport orderlies, etc. Or had passively looked on while others had been sent to their doom.“ Tato speciální situace vyžadoval speciální přístup. Mezi ušlechtilými principy, morálním jednáním a účelností musel být velmi často utvořen kompromis, který nesměl nijak narušit existenci *ghetta* ani v jeho materiálním ani morálním aspektu.²³⁷

Lederer také připomíná skutečnost, kterou kritici *židovských rad* často opomíjeli. Členové rad byli na svá místa dosazováni samotnými nacisty. Nešlo o žádné demokratické struktury, svobodně zvolené členy, ale pouhý nástroj. Lidem, kteří se do tohoto soukolí dostali, nezbývala jiná možnost, než přijmout odpovědnost a podílet se na osudu svých soukmenovců. Na svých bedrech pak nesli i morální odpovědnost za osudy ostatních. V případě, že by se tomuto nepodřídili, byli by s největší pravděpodobností zavražděni a na jejich místo by byl dosazen někdo jiný nebo by se nacisté ujali úkolu sami. Podotýká, že jedinou výhodou takového stavu by bylo to, že by se svědomí židovských funkcionářů nemuselo potýkat s odpovědností za osud transportů. „It is, however, certain that the deportations would have been more thorough and brutal.“²³⁸

---

²³⁷ Lederer, Zdeněk: op. cit. str. 57. (překlad VŠ: „Tedy, na rozdíl od administrativy, neměli na starosti organizaci deportací, mnoho z nich asistovalo..., atd. Nebo se jen pasivně dívali, když byli jiní posláni do záhuby.“)

²³⁸ Lederer, Zdeněk: op. cit. str. 162. (překlad VŠ: „Je však jisté, že transporty by byly daleko důkladnější a brutálnější.“)

Lederer ukazuje, že *vedení* terezínského *ghetta* se muselo chovat účelově. Obětováním části, se pokusili zachránit zbytek. Tento postup podle něj mohl ospravedlnit pouze úspěch, který však nikdo v daný moment nemohl nijak předpovídat. O to méně se zdál tento postup jako úspěšný po transportech v roce 1944.²³⁹

V tomto složitém období bylo vedení na Murrelsteinovi. Musel se velmi rychle vyrovnat s nastalou situací, která predikovala rychlý konec *ghetta*. Lederer uvádí, že měl Murrelstein pouze tři možnosti:

1. Odmítnout transporty a spáchat sebevraždu
2. Zorganizovat povstání a nechat se zastřelit
3. Pokračovat v politice jeho předchůdců a doufat, že někdo přežije.²⁴⁰

Murrelstein si v tomto rozhodném okamžiku vybral přežití. Jestli ti, kteří v Terezíně přežili, vděčí za svůj život Murrelsteinově politice, nebo to bylo pouhé dílo náhody, nikdo pravděpodobně už nezjistí.

Kritika a polemika, které byla po válce podrobena práce *židovských rad*, se velmi často vztahovala i na konkrétní osobnosti. Největší dopad měla na posledního *židovského staršího* Benjaminu Murrelsteina.

3.2 Jaký byl Benjamin Murrelstein

Jak již bylo uvedeno v předchozích kapitolách, Benjamin Murrelstein byl podroben veliké kritice nejen ze strany svých spoluvězňů ale i ze strany historiků. Propuštění z vazby měl být teprve začátek boje za ospravedlnění jeho působení ve vídeňské IKG a v terezínském *ghettu*.

3.2.1 Murrelstein ve svědeckých výpovědích

Mnoho spoluvězňů z *ghetta* Murrelsteina po válce popisovalo spíše negativně jako například Eva Roubíčková ve své knize „Terezínský deník 1941-45“, která se o příjezdu Murrelsteina do Terezína vyjádřila takto:

---

²³⁹ Lederer, Zdeněk: op. cit. str. 162–163.

²⁴⁰ Lederer, Zdeněk: op. cit. str. 166.

„Namísto Löwenherze přišel z Vídně Murmelstein, ještě větší lump.“²⁴¹ Podobné výpovědi o Murmelsteinovi dohledal a ve svém článku „Případ Murmelstein“ použil Michael Wögerbauer: „Svědčyně, která byla do Terezína deportována 10. října 1942, nejenže uvedla, že Murmelstein přišel do ghetta přibližně ve stejné době jako ona, ale že „od úplného začátku [byl] ten největší hned po SS“, jejímž byl „ochotným nástrojem“.“²⁴² Výpověď této svědkyně tedy zcela nesedí, jelikož Murmelstein získal vyšší postavení ve vedení až na podzim 1944. Wögerbauer dále uvádí, že svědkyně uvedla, že se s Murmelsteinem osobně nesetkala. Další svědkyně uvádí toto: „Dr. Murmelsteina jsem osobně vůbec nikdy nepoznala. O Murmelsteinovi jsem slyšela pouze vyprávět.[...] Neviděla jsme na vlastní oči, že by Murmelsteina někoho bil, nadával mu nebo jej udal. Od jiných jsem tyto věci také neslyšela vyprávět.“²⁴³ Další svědkyně vzpomínala na Murmelsteina takto: „S Murmelsteinem jsme nemluvila. Zpočátku jsem vůbec nevěděla, že se jmenuje Murmelstein. Slyšela jsem, že Murmelstein někdy udával obyvatele koncentračního tábora a tito na následky trestu zemřeli.“ Wögerbauer dále uvádí i svědectví, které obviňuje Murmelsteina, že zařídil, aby Edelstein s Eppsteinem, tedy dva jeho předchůdci ve funkci *židovského staršího*, byli odvezeni transportem do Osvětimi.²⁴⁴ Všechna tato svědectví obsahují faktické chyby a žádné z nich není svědectvím očitého svědka. Všichni svědci přiznali, že se s Murmelsteinem osobně nikdy nesetkali a vyprávění o něm mají až z druhé ruky. To byl také důvod, proč muselo být zastaveno druhé trestní řízení, které se proti Murmelsteinovi vedlo ve Vídni v roce 1955.

Pověst, která se kolem Murmelsteina vytvořila, nebyla zcela lichotivá a v mnoha případech byla postavena na reálných základech, což potvrzuje i sám Murmelstein. Měl pověst sice vysoce inteligentního a pracovitého člověka, který je ale často jednal chladně až cynicky, často se projevoval i jeho vznětlivý charakter. Murmelstein své způsoby vysvětluje tím, že mu šlo

---

²⁴¹ Roubíčková, Eva: *Terezínský deník 1941-45, Svědectví o životě a smrti v terezínském ghettu*, P3K, Praha, 2009, str. 75.

²⁴² Wögerbauer, Michael: op. cit. str. 159.

²⁴³ Wögerbauer, Michael: op. cit. str. idem.

²⁴⁴ Wögerbauer, Michael: op. cit. str. idem.

zejména o nestranné blaho Terezína. Svě tvrdé jednání se spolupracovníky omlouvá také přepracovaností a únavou.²⁴⁵

Právě tato pověst, ale často mohla vést až k nespravedlivým soudům, které mají oporu pouze v příbězích z doslechu. Jako největší nespravedlnost, která se připisuje nejen Marmelsteinovi, ale *židovským starším* obecně, je odpovědnost za deportace. Jistě, existovala možnost deportace odmítnout. Otázkou však zůstává, co by se v takovém případě stalo. Takovou otázku si museli položit všichni židovští funkcionáři a všichni nezávisle na sobě zvolili možnost spolupráce, která s sebou nesla alespoň nějakou naději.²⁴⁶

Je jisté, že Marmelsteinův způsob jednání s lidmi nemohl vzbuzovat pozitivní reakce a toto si uvědomoval i on sám. Na svou obranu ale již v květnu 1945 napsal toto: „Zůstal jsem. Moje svědomí mi říkalo: Hlavní úkol podchytit Terezín po velkých transportech a udržet jej přes konec války se zdařil. Zcela bezproblémový vztah k obyvatelstvu byl nemožný, protože Terezín byl v mé době nuceným společenstvím. [...] Samozřejmě mohl člověk pracovat s větším taktem, v tomto ohledu jsem selhal. Koneckonců nejsme politik ani odborník na správu. [...] Měl jsem vždy dobrou vůli. Možnosti a schopnosti nebyly vždy dané.“²⁴⁷

Marmelsteinův syn Wolf také ve svém článku potvrzuje, že chování jeho otce bylo často velmi tvrdé a rozhodně nezapadalo do demokratických standardů a nebylo politicky korektní, ale na jeho obranu dodává vysvětlení, proč byl jeho otec nucen takto postupovat: „Critics fail to consider that he, like any other Jewish Leader of that time of darkness, had to act in very hard and special circumstances; in a race with time, in a struggle with one of the cruelest tyrannies of history risen to destroy the Jewish people. Historians dealing with the deeds of the unfortunate Judenrat should strictly avoid considering tales and malicious gossip. His manners had been, indeed, very rude as his only means to keep order was shouting and „police acts“ but, by keeping order himself, he could reduce to a minimum

---

²⁴⁵ Wögerbauer, Michael: op. cit. str. 160.

²⁴⁶ Wögerbauer, Michael: op. cit. str. idem.

²⁴⁷ Wögerbauer, Michael: op. cit. str. 161.

the presence in the Ghetto of the SS men who preferred to amuse themselves (getting often drunk, etc.) in the quarters."²⁴⁸

Je zcela zřejmé, že si Murrelstein i jeho rodina uvědomovala, že spoluvězni vnímají pouze jeho hrubé vystupování, ale trochu pomíjejí, že taktika, kterou Murrelstein zvolil, možná mohla částečně dopomoci k tomu, že nedošlo k likvidaci terezínského *ghetta*. Wögerbauer však doplňuje, že takováto taktika se dá interpretovat i jako kolaborace. Dodává ale, že ve chvíli, kdy se Murrelstein rozhodoval, nemohl brát toto vůbec v potaz, jelikož se nenabízela žádná jiná alternativa.²⁴⁹ V tomto bodě se shoduje se Zdeňkem Ledererem, který také spatřoval jedinou možnost alespoň částečného úspěchu pouze v tomto postupu.²⁵⁰

Ovšem ne všechna svědectví byla jen negativního charakteru. Pozitivní jsou svědectví lidí, kteří s Murrelsteinem do kontaktu přišli. Rudolf Bunzel, který byl vedoucím *finančního oddělení židovské samosprávy* v Terezíně vypověděl toto: „Přišel jsem do Terezína s prvním transportem 24. listopadu 1941a zažil jsem tak éru všech starostů (tzv. židovských starších). Podle svého nejlepšího vědomí a svědomí mohu potvrdit, že v době, kdy tuto nevděčnou funkci starosty vykonával Dr. Murrelstein, byly poměry v ghettu relativně nejsnesitelnější. To bylo, jak rozumné kruhy uznávaly, výhradně jeho zásluhou. Staral se jak o správní záležitosti, tak v první řadě o děti, nemocné a strace, a měl v tom úspěch jako nikdo jiný z jeho předchůdců. [...] Vykonával úřad, který byl velmi nevděčný a vyžadoval velkou zodpovědnost. Byl si svých úkolů plně vědom a snažil se o to, aby v rámci svých omezených možností pomohl tam, kde to bylo možné. To, že v takové situaci i při nejlepší vůli nemohl pomoci všem, je sice pro postižené velmi tragické, ale nemůže být za to volán k zodpovědnosti.“ Kladně se o Murrelsteinovi vyjadřovali další přeživší, kteří vypověděli, že zachraňoval

---

²⁴⁸ Murrelstein, Wolf: op. cit. (překlad VŠ: Kritici většinou nezváží to, že jako jakýkoli jiný židovský funkcionář pracující v oné době temnoty, musel svou práci vykonávat za zcela speciální a těžkých okolností; v zápase s časem, v v boji s jednou z nejkrutějších tyranií, která povstala, aby zničila židovské obyvatelstvo. Historici, kteří se zabývají záležitostmi spojenými s židovskou radou by se měli vyhnout všem pověstem a zlým pomluvám. Jeho chování bylo skutečně velmi hrubé, jelikož chtěl udržet pořádek pouze křikem a „policejními metodami“, nicméně díky tomu, že dokázal udržet pořádek sám, podařilo se mu minimalizovat přítomnost SS v ghettu. Členové SS se raději bavili (často se opjeli, atd.) na velitelství.)

²⁴⁹ Wögerbauer, Michael: op. cit. str. 161.

²⁵⁰ Lederer, Zdeněk: op. cit. str. 166.

Židy před deportací a nasazoval tak v jednání s SS svůj vlastní život.²⁵¹ Rabinovici dokonce dochází na základě svědeckých výpovědí k závěru, že se jednalo spíše o konflikty zájmů uvnitř *židovské samosprávy*, které byly logickým důsledkem mnohonárodnostního vedení *ghetta*, a nijak neodráží údajnou kolaboraci.²⁵²

3.2.2 Adler versus Lederer

V pohledu na Benjamina Marmelsteina se neshodli nejen svědci, ale ani dva historici Zdeněk Lederer a H. G. Adler. Oba dva jsou autory zásadních děl o dějinách terezínského *ghetta*, kterým oba prošli. Zatímco Adler se staví k Marmelsteinovi velmi kriticky, Lederer je ve své charakteristice spíše smířlivější.

Adler ve své knize „Terezín 1941-1945, tvář nuceného společenství“ charakterizoval Marmelsteina tímto způsobem: „Svým zevnějškem připomínal Falstaffa, byl chytrý, předvídavý, mající převahu nad svými soupeřnými, cynický a lstivý, co do inteligence, především ale co do vychytralosti zdaleka převyšuje své kolegy. Měl ledově chladné a sebevědomé vystupování. Jeho malá, zapadlá očka, jako by ani nevnímala partnera. Povahově byl nevyzpytatelný, vypočítavý člověk bez citu. Přesto podléhal velkým emocím, a byť mu kromě jeho nejbližšího okolí nikdo neosvědčil dobré slovo nebo dobrý skutek, přece jen dokázal ve zřídkavých okamžicích podlehnout dojetí. Tento talentovaný muž následkem své povahy bohužel zřídkakdy ustoupil; byl stejnou měrou obávaný jako i nenáviděný. Židé, za které nesl odpovědnost se mi zdáli být lhostejní. Rozkazy SS plnil přesně a včas, a sotva ho omlouvá, že snad doufal, že chytrou poslušností může ještě něco zachránit. K prosbám vězňů byl hluchý, studeně nebo cynicky, jindy je v cholerickém záchvatu odmítl, zatímco Edelsteina a Eppstein, když už nemohli pomoci, nabídli aspoň pár útěšných slov. Marmelstein, jak se zdálo, byl proti soucitu obrněn. Pokud se ke konci války sem tamo tábor zasadil, pak jen pod silným nátlakem, když už ostatně tento vychytralý vyjednávač

---

²⁵¹ Rabinovici, Doron: „Prvky a následky totální bezmoci...“, op. cit. str. 135.

²⁵² Rabinovici, Doron: „Prvky a následky totální bezmoci...“, op. cit. str. idem.

riskoval podstatně méně. Osobní Murmelsteinovy názory v Terezíně známy nebyly.“²⁵³

Lederer ve své knize „Ghetto Theresienstadt“ charakterizoval Murmelsteina zcela rozdílně: „To form judgment on this extraordinary man it is necessary to scrutinise carefully his character and environment. Such a scrutiny must ignore such current but unfounded gossip as the allegation made by some prisoner that Murmelstein had been promised that he would be enabled to escape to Switzerland as a reward for compliance with the orders given him. The evidence submitted at Rahm's trial proves this allegation to be utterly unfounded.

Besides being a man of scholarly attainments and great organising abilities, he also was extremely ambitious. Though highly strung he knew how to conceal and control his emotions. He possessed an encyclopaedic memory and his deductive powers were amazing. He feared the Germans but he knew that it was his duty to stand up to them. Hence he never contradicted them openly but, foreseeing their course of action, looked for a loophole. In doing so he took great moral risks: had any of his clever schemes failed, he would have borne the moral responsibility and the blame. As a student of history, he found examples on which to model his conduct on becoming leader of the Jews of Theresienstadt. It is certainly more than a mere coincidence that his favourite characters were Herod the Idumaeus and Flavius Josephus. History has hitherto failed to pass a final verdict on their careers, equally, no final is possible on Dr. Murmelstein's conduct as an Elder of the Jews. It appears that he saw himself as another Flavius Josephus who, undeterred by the vociferous contempt of his people, worked for his salvation.“²⁵⁴

---

²⁵³ Adler, Hans Günther: *Terezín 1941-1945...I.*, op. cit. str. 160-161.

²⁵⁴ Lederer, Zdeněk: op. cit. str. 166-167. (překlad VŠ: „Abychom si vytvořili úsudek o tomto neobyčejném muži, musíme podrobně prozkoumat jeho charakter a okolní prostředí. Takovýto průzkum musí nutně ignorovat běžné pomluvy, jako je obvinění některých vězňů, že Murmelsteinovi bylo přislíbeno, že mu jako odměna za to, že plnil uložená nařízení, bude povolen odjezd do Švýcarska. Materiál předložený při rahmově soudním procesu dokazuje, že toto obvinění bylo naprosto nepodložené. Jako muž s rozsáhlým vzděláním a velkými organizačními schopnostmi byl také extrémně ctizádostivý. Byl velice upjatý a proto dokázal své emoce skrývat a kontrolovat. Měl encyklopedickou paměť a jeho dedukční schopnosti byly ohromující. Němců se bál, ale věděl, že je jeho povinností se jim postavit. Nikdy jim otevřeně neprotířčil, dokázal, však předvídat průběh jejich akcí a najít v nich skulinu. Když tak činil, vystavoval se velkému morálnímu riziku:

Je zajímavé, že postoje obou historiků a terezínských pamětníků se tak zásadně liší. Přitom se Murmelsteinova práce a taktika podle předpožených historických skutečností nijak výrazně nelišila od práce jeho předchůdců. Všechny *židovské rady* a všichni židovští funkcionáři kooperovali s nacistickým vedením, jinak by ani nemohli být součástí *židovských rad*. Adler vypichuje, že Murmelstein prováděl všechny rozkazy SS přesně a důkladně. Tato věta evokuje ihned myšlenku, co jinému mu zbývalo a co by to znamenalo pro tábor a vězně, kdyby tak neučinil. Dále říká, že ho trochu omlouvalo, že poslušností zachrání to, co se ještě dá. V Murmelsteinově pozici, jak již bylo řečeno, nezbývala žádná jiná alternativa, která by nezahrnovala smrt jeho a dalších lidí. Nemůže mu být tedy taktika poslušnosti nijak vyčítána, jelikož tento postup nijak nevybočoval z běžné praxe, která byla zavedena již v počátcích *ghetta*. Stejně postupy byly uplatňovány také ve Vídni.

Lederer se na rozdíl od Adlera snaží o objektivnější posouzení, ve kterém se neodráží osobní antipatie. Adler ve své charakteristice opouští objektivní nadhled a nechává se unést zejména Murmelsteinovou fyzickou podobou, která nepůsobila sympaticky. Ve své charakteristice však opomíjí i zjevné úspěchy v oblasti péče o seniory a děti. Lederer se pokusil na rozdíl od Adlera odhodit předsudky a jít pod povrch věci a sám žádá, aby se tak při studiu postupovalo. V rozporu s Adlerem je i jeho daleko mladší kolega historik Rabinovici, který Murmelsteinovo vedení nepovažuje za zvlášť zavrženíhodný: „Spolupracoval s nacisty pouze proto, že věřil, že jen tímto způsobem může zachránit židovské životy. Jeho ospravedlnění mohou sledovat všichni, kteří se chtějí vcítit do jeho situace, a tato ospravedlnění nikterak nepostrádají logiku. Jeho postup se nelišil od postupu ostatních židovských představitelů.“²⁵⁵

---

kdyby bylo některé z jeho chytře vymyšlených schémat selhalo, byl by musel nést morální odpovědnost a hanbu. Jako student historie si dovedl nalézt příklady, podle kterých dokázal řídit své chování poté, co se stal vůdcem Židů v Terezíně. Je zajisté více než nápadnou shodou, že jeho oblíbenými hrdiny byli Herodes Idumeneus a Josef Flavius. Historie dodnes nedokázala vyřknout nad těmito dvěma konečný verdikt, stejně tak to není možné nad Dr. Murmelsteinem jako židovským starším. Zdá se, že se sám považoval za nového Josefa Flavia, který, byť zahrnut očividným opovržením svého lidu, pracoval pro jeho spásu.“)

²⁵⁵ Rabinovici, Doron: „Prvky a následky totální bezmoci...“, op. cit. str. 137-138.

To, že Murmelsteinovy ospravedlnění skutečně logiku nepostrádají, ukazuje to, jak Murmelstein sám okomentoval Adlerovo tvrzení, že byl nenáviděn. Na svou obranu říká, že jeho tvrdé chování mělo pouze udržet pořádek v *ghettu* a klid od zásahů táborové komandatury. Pokud se někdo nějak provinil, Murmelstein na něj křičel, protože si uvědomoval, jaké následky může nerozvážené chování vězňů celému kolektivu. K Adlerovu tvrzení, že byl nenáviděn, dodává: „With me he was shouted (provinilci v ghettu, pozn. VŠ) and then went home. I was the bad one because with me people were shouted at. The others were polite, let him be sentenced, democratically, by the ghetto tribunal, and very democratically sent to Auschwitz. I shouted because there has to be order.“²⁵⁶ K Adlerovi pak Murmelstein ještě dodává: „I had to be the heartless one where... see, even Adler who himself left on a transport, he knows exactly that he was called to the command office and allotted there. Because he indicates when he left, and this transport was arranged in the command office. He does not have the courage or the willingness to point this out.“²⁵⁷

3.2.3 Navždy kolaborant

Otázka, zda byl Murmelstein kolaborant zaměstnává i dnes mnoho historiků a myslitelů. Začínají se však objevovat studie, které všechny činy zasazují do prostředí, v kterém byly učiněny a studují veškeré okolnosti, které k rozhodování přispěly, přesně tak, jak již před lety napsal Lederer. V roce 1992 historik Jonny Moser shrnul téma Murmelstein těmito slovy: „Murmelstein jistě nebyl žádný ochotně pomáhající člověk, ale nebyl ani kolaborant. Zůstává otevřená otázka: Má snad být Murmelstein obviňován

---

²⁵⁶ Lanzmann, Claude: op. cit. str. 162. (překlad VŠ: Já jsem na něj (provinilci v ghettu, pozn. VŠ) křičel a pak mohl jít domů. Já byl ten špatný, protože jsem an lidi křičel. Ostatní byli slušní, nechali ho odsoudit, demokraticky, tribunálem ghetta a velmi demokraticky ho poslali do Osvětími. Já jsem křičel, aby byl pořádek.“)

²⁵⁷ Lanzmann, Claude: op. cit. str. 186. (překlad VŠ: „Musel jsem být bezcitný, v místě kde..rozumějte, dokonce Adler, který odjel transportem ví přesně, že byl zavolán na velitelství a tam byl přidělen k transportu. Protože on nazančuje, kdy odjel a tento transport byl sestaven velitelstvím. Buď nemá kuráž a nebo není ochoten na toto poukázat.“)

věčně?“²⁵⁸ Na stranu Mosera se přiklání i Doron Rabinovici, který říká: „Murmelstein nebyl opravdu kolaborant.“²⁵⁹

Pokud se postupy Murmelsteina nelišily od ostatních, pokud Murmelstein podle svědka z transportní evidence Viléma Cantora neměl vliv na sestavování transportů na rozdíl od svých předchůdců²⁶⁰ a pokud byl zproštěn dvou obvinění z kolaborace pro nedostatek důkazů, pokud Karel Rahm u soudu odpověděl na otázku, zda Murmelstein kolaboroval záporně,²⁶¹ měl by být Murmelstein vnímán daleko pozitivněji, než tomu ve skutečnosti je. I přes všechna průkazná fakta, že Murmelsteinova činnost nesla pozitivní výsledky, čímž je myšlen například vysoký počet Židů, kteří emigrovali do bezpečí nebo již zmiňované rapidní zlepšení situace seniorů v Terezíně, je jeho obraz daleko horší než obraz jeho předchůdců.

Rabinovici se domnívá, že základem celého negativního vnímání posledního *židovského staršího* je pravděpodobně jeho chování a dokonce i fyzické vzezření: „Nevůli proti němu vyvolávalo především jeho vystupování. Nešlo však jen o toto vystupování, ale i o jeho tloušťku a hřmotný vzhled – zvláště jeho obezita musela v době bídy a hladu působit jako provokace. Navíc se zdálo, že smutnou roli, která mu byla přisouzena, a s ní spojený vzestup důležitosti přijímá s částečným potěšením. Byla to však jeho chladná povaha, která ho činila nesympatickým a částečně z něj vytvořila objekt různých spekulací.“²⁶²

Murmelstein byl rozhodnutý, že jeho koncept je správný a nikdo mu v tomto nemohl oponovat a rozhodně nehodlal ze své taktiky uhnout ani o píď. Právě jeho zatvrzelost bylo to, co ho muselo v pohledu ostatních činit zcela nelidským. Zatvrzelý ve svém přesvědčení, že jednal vždy zcela správně, setrval až do konce svého života. V rozhovoru s Claudem Lanzmannem nic nerelativizoval ani nepřemýšlel nad tím, že s odstupem času by některé věci

---

²⁵⁸ Moser, Jonny: „Dr. Benjamin Murmelstein – navždy obviněný?“, v: Kárný, M.; Blodig, V., *Terezín v konečném řešení židovské otázky*, Praha, 1992, s. 92.

²⁵⁹ Rabinovici, Doron: „Prvky a následky totální bezmoci...“, op. cit. str. 137.

²⁶⁰ Rabinovici, Doron: „Prvky a následky totální bezmoci...“, op. cit. str. 135-136.

²⁶¹ Lanzmann, Claude: op. cit. str. 207.

²⁶² Rabinovici, Doron: „Prvky a následky totální bezmoci...“, op. cit. str. 138.

mohl udělat jinak. Právě tento přístup však znamená, že jeho svědectví jsou vysoce autentická.²⁶³

Postoj k němu ovlivnila ještě jedna důležitá věc, která ho od všech ostatních *židovských starších* odlišovala. Zmiňuje ji jak sám Murmelstein, tak Rabinovici. Benjamin Murmelstein na rozdíl od všech ostatních přežil. Právě toto rozhodlo, že se stal terčem útoků. Lidé, kteří přežili hrůzy *koncentračních táborů* a vraceli se po osvobození domů, se prali s pocity viny, že přežili a hledali něco, co by jim mohlo od těchto pocitů pomoci. To, že nebyl Murmelstein zavražděn jako jeho dva předchůdci Edelstein s Eppsteinem, bylo mnohým podezřelé. Pokud za války provokoval svou tloušťkou a vystupováním, po válce provokoval už jen svou existencí.²⁶⁴

Murmelstein svůj osud a pověst jediného *židovského staršího* popsal v rozhovoru s Lanzmannem: „I already told you: of those things that were written about me, before, and said before and after, I accept none of it. Because nobody is called to judge the Jewish Elders; to condemn – yes. There is a difference. Condemn yes. Condemn is the sense that I have to admit that Jewish Elders... That I as a Jewish Elder, or as ex-Jewish Elder, am not in the right place as survivor. The fate of the Jewish Elder was to be shot. He had to be shot. The fact that I survived thwarted the Germans as well as the Jews.“²⁶⁵

---

²⁶³ Rabinovici, Doron: „Prvky a následky totální bezmoci...“, str. 138.

²⁶⁴ Rabinovici, Doron: „Prvky a následky totální bezmoci...“, op. cit. str. 160 – 161.

²⁶⁵ Lanzmann, Claude: op. cit. str. 200. (překlad VŠ: „Už jsem vám řekl: z toho, co o mě bylo napsáno, předtím, a řečeno předtím a potom, neuznávám vůbec nic. Nikdo nemůže být povolán k tomu, aby soudil židovské straší; obvinít – ano. To je rozdíl. Obvinít ano. Obvinění má ten smysl, že musím uznat, že židovští starší... Že já jako židovský starší či jako bývalý židovský starší nejsem v správném postavení jako přeživší. Osudem židovského staršího bylo zastřelení. Měl být zastřelen. To, že jsem přežil, se protivilo Němcům i Židům.“)

ZÁVĚR

Z předchozího textu lze vyčíst, že se práce v hodnocení činnosti *židovských rad* zřizovaných v době nacistické nadvlády kloní k výkladu autorů v textu rovněž citovaných, jako byl historik a bývalý vězeň terezínského *ghetta* Zdeněk Lederer a současný rakouský historik Doron Rabinovici. Současně je zřejmé, že předchozí text má určité výhrady k hodnocení *židovských rad* z pera takových autorů, jako byli Hannah Arendtová nebo H. G. Adler, a spíše se staví za výklad a obhajobu Marmelsteinovy činnosti v postavení úředníka vídeňské IKG a člena a následně *židovského staršího v ghettu Terezín*.

Kritici jako Hannah Arendtová nebo H. G. Adler vytýkali Marmelsteinovi vstřícnou spolupráci s nacistickými úřady. Arendtová kategoricky odmítala jakoukoli formu spolupráce s nacistickými úřady. Tvrdila, že nespolečná by sice vyvolala chaos, přinutila by nacisty vyvinout daleko větší úsilí v organizaci *konečného řešení židovské otázky*, ale dle jejího názoru by důsledkem byl daleko nižší počet židovských obětí. Naopak vstřícná spolupráce, již má Marmelsteinovi za zlé i H. G. Adler, vedla podle obou autorů k neúměrnému nárůstu počtu zavražděných Židů. Oba autoři do značné míry ve své argumentaci podcenili schopnost nacistických úřadů akci, jako byl holokaust, zorganizovat a efektivně uskutečnit nezávisle na součinnosti *židovských rad*. Naopak nedoceňují, že bezprostřední dílčí vliv na organizaci *konečného řešení* vytvářelo prostor pro záchranu mnohých jinak potencionálních kandidátů smrti.

Na podloží této argumentace, staví obhajobu Marmelsteina a dalších autoři jako již zmiňovaní Rabinovici a Lederer. Ve stručnosti uvádějí: Za prvé, je obtížné vyslovovat morální soudy nad jednáním lidí vržených do prostředí vyznačujícího se absencí jakékoli morálky. Za druhé, když Marmelstein a další museli činit někdy až osudová rozhodnutí, bylo pro ně velmi obtížné činit je s odstupem, jako můžeme dnes. Nehledě na to, že nedisponovali plnohodnotnými informacemi, jako dnes a velmi často byli nacistickou správou záměrně klamáni. Za třetí, celá tato židovská tragédie se odehrávala v prostředí nepřátelském, tradičně vyznačujícím se zakořeněným

antisemitismem. Bylo proto vyloučené myslet na aktivní odpor. Pokud měl být alespoň částečně úspěšným, museli by Židé nacházet zázemí v okolním prostředí. Určitou vyjímkou tvoří povstání ve varšavském *ghettu*. Ale i ono se odehrávalo za velmi chabé součinnosti s polským hnutím odporu.²⁶⁶ Za čtvrté, nelze situaci, v níž se *židovský starší* Murrelstein zobecňovat a na základě takového zobecnění vyslovit soud. Je třeba ji posuzovat ve vztahu k její specifické, zvláštnosti, v její individualitě vzhledem k ojedinělé historické situaci, již holokaust byl. Za páté, není možné činit zejména pak zobecňující soudy na základě řady výpovědí očitých svědků, už jen proto, že řada jejich svědectví byla z druhé ruky. Příklad Zdeňka Ledera a H. G. Adlera, kteří spolu v hodnocení Murrelsteina v mnoha otázkách nesouhlasí, dokládá, jak malou výpovědní hodnotu, může mít skutečnost autentického prožitku. Oba totiž byli terezínští vězni a v Terezíně pobývali v době působení Murrelsteina. To byl také důvod, proč po válce soud Murrelsteina zbavil jakékoli viny.

---

²⁶⁶ Moczarski, Kazimierz: *Rozhovory s katem*, Jota, Brno, 2007, str. 253.

SEZNAM ODBORNÉ LITERATURY A PRAMENŮ

Odborná literatura:

- Adler, Hans Günther: *Terezín 1941-45, Tvář nuceného společenství, Dějiny I.*, Barrister&Principal, Brno, 2006.
- Adler, Hans Günther: *Terezín 1945-41, Tvář nuceného společenství, Sociologie II.*, Barrister&Principal, Brno, 2006.
- Adler, Hans Günther: *Terezín 1945-41, Tvář nuceného společenství, Psychologie III.*, Barrister&Principal, Brno, 2006.
- Arendtová, Hannah: *Eichmann v Jeruzalémě. Zpráva o banalitě zla*, Mladá fronta, Praha, 1995.
- Blodig, V.; Chládková, L.; Langhammerová, M.: *Místa utrpení a hrdinství. Nacistické represivní zařízení v Terezíně a Litoměřicích*, V ráji, Praha, 2003.
- Bondyová, Ruth: *Jakob Edelstein*, Sefer, Praha, 2001.
- Borák, Mečislav: *The First Deportation of the European Jews: The transports to Nisko nad Sanem, 1939-1940*, Tilia, Ostrava, 2009.
- Burleigh, Michael: *The Third Reich. A New History*, Pan Books, London, 2001.
- Cesarani, David: *Eichmann: jeho život a zločiny*, Argo, Praha, 2008.
- Diner, Dan: *Beyond the conceivable: studies on Germany, Nazism, and the Holocaust*, University of California Press, Berkley, 2000.
- Frommer, Benjamin: *Národní očista. Retribuce v poválečném Československu*, Academia, Praha, 2010.
- Hilberg, Raul: *The Destruction of the European Jews*, Harper Colophon Books, New York, 1979.
- Hilberg, Raul: *Pachatelé, oběti, diváci, Židovská katastrofa 1933 – 1945*, Argo, Praha, 2002.
- Hyndráková, A.; Machatková, R.; Milotová, J.: *Denní rozkazy Rady starších a Sdělení židovské samosprávy. Terezín 1941-1945*, Sefer,

Praha, 2003.

- Chládková, Ludmila: *Židovský hřbitov v Terezíně*, Oswald, 1999.
- Kárný, Miroslav: „Terezínská zpráva Otto Zuckera“, *Terezínské studie a dokumenty 2000*, Institut terezínské iniciativy, 2000.
- Kárný, M.: “Z terezínského kalendária“, *Židovská ročenka*, ŽNO Praha, 1991-1992.
- Lederer, Zdeněk: *Ghetto Theresienstadt*, Edward Goldston&Son, London, 1953.
- Neugebauer, Wolfgang: „Theresienstadt und Österreich“, *Theresienstädter Gedenkbuch*, Praha, 2005.
- Mallman, Klaus-Michael: „Dr. Jekyll & Mr. Hyde, Nacističtí zločinci v německém diskurzu“, *Terezínské studie a dokumenty 2006*, Institut terezínské iniciativy, 2009.
- Moser, Jonny: „Dr. Benjamin Murelstein – navždy obviněný?“ v Kárný, M.; Blodig, V., *Terezín v konečném řešení židovské otázky*, Praha, 1992.
- Pařík, A.; Marxová, A.: „Nebylo ti nic fajšmekrovýho. Rozhovor s terezínským kuchařem Edgarem Krásou“, *Roš Chodeš*, 5763.
- Petřík, O.: *Mládež v Terezíně 1941 – 1945*, Státní židovské muzeum v Praze, Klausova synagoga, duben – říjen 1985.
- Pěkný, Tomáš: *Historie Židů v Čechách a na Moravě*, Sefer, Praha, 2001.
- Polák, J.; Lagus, K.: *Město za mřížemi*, Naše vojsko, Praha, 1964.
- Rabinovici, Doron: *Eichmann's Jews, The Jewish Administration of Holocaust Vienna, 1938 – 1945*, Polity Press, Cambridge, 2011.
- Rabinovici, Doron: „Prvky a následky totální bezmoci“, *Terezínské studie a dokumenty 2006*, Institut terezínské iniciativy, 2006.
- Safrian, Hans: *Eichmann's Men*, Cambridge University Press, New York, 2009.

- Shlainová, Margalit: „Úsilí Benjamina Muremelsteina o obnovu terezínského ghetta po deportacích na podzim 1944 a o přežití jeho obyvatel v posledních měsících války“, *Terezínské studie a dokumenty*, Praha, 2009.
- Staněk, Tomáš: *Retribuční vězni v českých zemích 1945 – 1955*, Slezský ústav Slezského zemského muzea, Opava, 2002.
- Trunk, Isaiah: *Judenrat, The Jewish Councils in Eastern Europe under Nazi occupation*, The Macmillan Company, New York, 1972.
- Wistrich, Robert, S.: *Hitler a holocaust*, Slovart, Praha, 2008.
- Wögerbauer, Michael: „Případ Muremelstein. Vyšetřování Benjamina Muremelsteina pro podezření z kolaborace (1945 – 1955)“, *Terezínské studie a dokumenty 2006*, Institut terezínské iniciativy, 2006.

Elektronické zdroje:

- Holocaust: Informační portál o holokaustu, rasismu a antisemitismu (online). Holocaust: ©2011 (cit. 26. 9. 2011). Dostupné z www.holocaust.czczech/history/jew/general/general9
- Holocaust: Informační portál o holokaustu, rasismu a antisemitismu (online). Holocaust: ©2011 (cit. 7. 8. 2011). Dostupné z http://www2.holocaust.cz/cz2/resources/ros_chodes/2001/06/karny/.
- Muremelstein, Wolf: *The Last „Unrighteous“- The Witness never heard* (online), The Holocaust Education & Archive Research Team, University of Northampton, ©2012. Dostupné z <http://www.holocaustresearchproject.org/essays&editorials/The%20Last%20Unrighteous.html>.
- Lisciotto, C.; Lundberg, S.: *Jacob Gens, The Holocaust in the Vilna Ghetto*, The Holocaust Education & Archive Research Team, University of Northampton, ©2011. Dostupné z <http://www.holocaustresearchproject.org/ghettos/gens.html>

Prameny:

- Dětské časopisy *Vedem*, *Bonaco* a *Hlas z pudy*
- Gedye, G. R.: „Nazis list 1,742 jailed in Austria“, *New York Times*, 23. března 1938.
- Křížková, Marie Rút; Kotouč, Krt Jiří; Ornest, Zdeněk: *Je mojí vlastní hradba ghatt? Básně, próza a kresby terezínských dětí*, Aventinum, Praha, 1995.
- Lanzmann, Claude: *Transcript of the Shoah Interview with Benjamin Murelstein*, United States Holocaust Memorial Museum, 1985.
- Moczarski, Kazimierz: *Rozhovory s katem*, Jota, Brno, 2007.
- Murelstein, Benjamin: „Das Ende von Theresienstadt. Stellungnahme eines Beteiligten“, *Neue Zürcher Zeitung*, 14. prosinec 1963.
- Roubíčková, Eva: *Terezínský deník 1941 – 45. Svědectví o životě a smrti v terezínském ghettu*, P3K, Praha, 2009.
- Šternová, Veronika: *Ghetto Terezín 1941 – 45: židovská samospráva a život v Terezíně*, bakalářská práce, Praha, 2010.

RESUMÉ

The Master Thesis „Benjamin Murrelstein“ introduce the controversial theme of *Jewish Councils* which were important tool in Nazi plan of a destruction of European Jewery. *Jewish Councils* were based on cooperation with Nazi authorities and were actual intermediaries of all the restrictions anti-Semitic laws and also providers of the lists of Jewish population and Jewish property. In fact everything what was needed by Nazis was handled by *Councils*. Nazis only gave the orders and did not have to interfere in these matters personally. Thus members of these *Councils* were hated by other Jews and after the War their were accused for collaboration.

Benjamin Murrelstein was a long term official and member of a Jewish organisation IKG in Vienna and member of the *Jewish Council* and its last *Jewish Elder* in *Terezin Ghetto*. Until his death in 1989 he was truly convinced that cooperation was the only way how at least some of the Jews could survive. Murrelstein had been criticized for his procedures and cooperation with Nazis ever since the end of the World War II. Eventhough the afterwar investigation never proved he would ever collaborate, he had to carry the stigma of a traitor for the rest of his life.

These Theses would like to show his life and work in the enviroment of the time of cruelty when either Murrelstein either the other Jewish officials had no better alternatives but to cooperate.